ԾԱՒԱՐԾԱՆ

ՍԵՓ ԵՂԵՐԳ

TOMO III

ՊՈՒԷՆՈՍ ԱՅՐԷՍ
1991

S
1

1156

ԹԱԻԱՐԹԱՆ

ՍԵՓ ԵՂԲՕՐ ՀԱՅՈՑ

TOMO III

ՊՈՒԵՆՈՍ ԱՅՐԵՍ
1991

ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Գրական աշխարհին մէջ աննախընթաց է այս պարագան, որ 70 տարի միտս տանջելէ ետք նահատակութեան գնով ի վերջոյ յաջողեցայ գրի առնել հօրս նահատակութիւնը, Ռաս Իւլ-Այնի ջարդն ու այս ՈՂԻՍԱԿԱՆԸ:

70 տարիէ ի վեր ուղեղիս մէջ խանդակուած, մտովին մասնիկներ կ'արտասանէի, սակայն երբ փորձէի թուղթին տալ՝ միտս չէր գործեր... անզօր էի նոյնիսկ բառ մը գրել...:

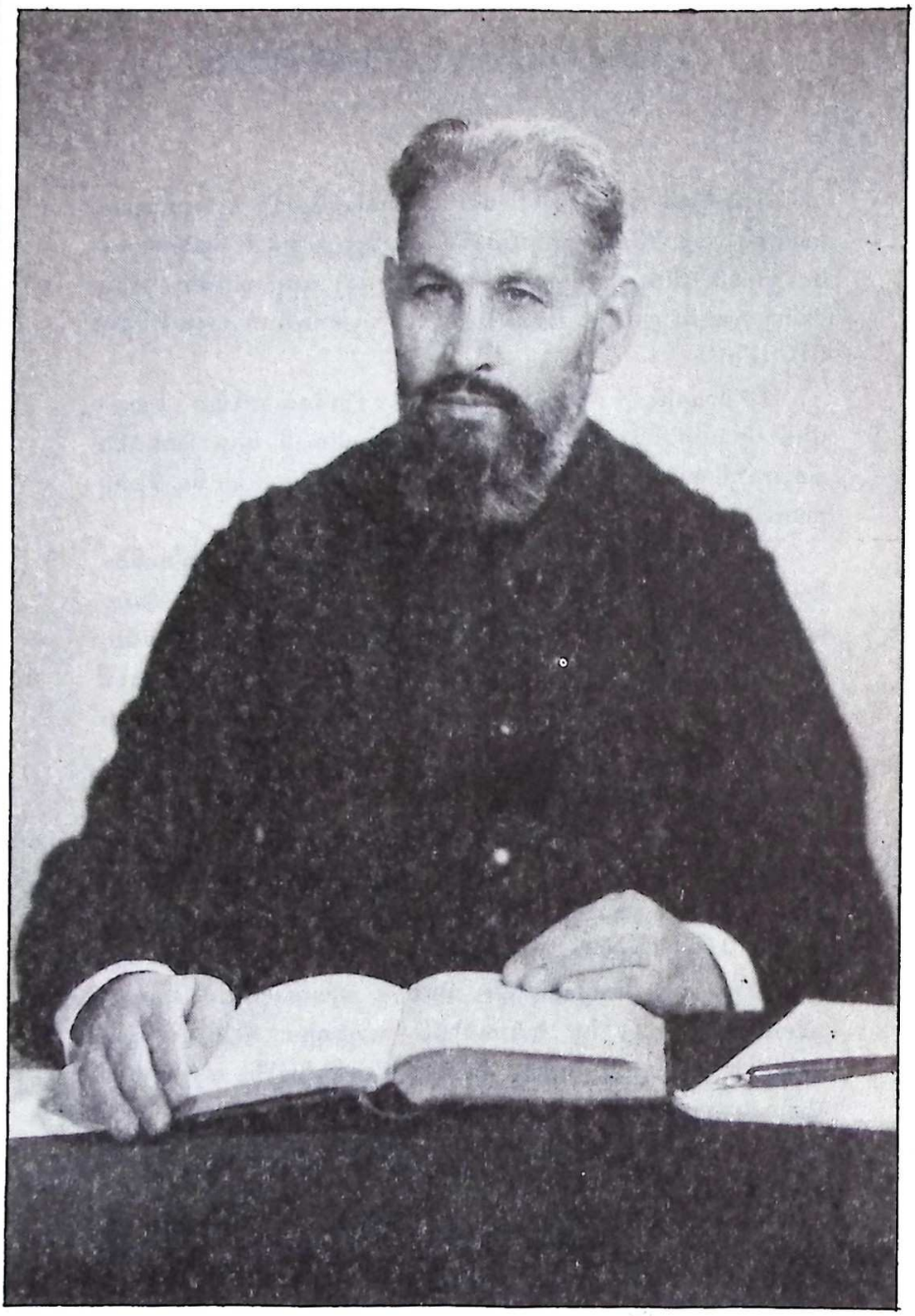
Այս առնչութեամբ հոգեկան ցնցումներ կ'ունեցայի արդիւնք մը ձեռք ձգելու եւ չյաջողելուս՝ մութ ապրումներ կը սպառնային յուսահատութեան մատնել զիս եւ սակայն, խոր հաւատք ունէի, թէ աննկուն կամքիս շնորհիւ պիտի յաջողէի փայփայած ծրագիրս իրագործել, արդարացնելով ուսուցչիս՝ Պ. Ցակոբ Օշականի համարումը վրաս...:

«ՄԵՌ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» գիրքերուս հրատարակութենէն վերջ աւելի եւս զգացի վերոյիշեալներուն պակասը, տագնապիլ սկսայ...:

Ամէն անգամ որ անոնց վրայ խորհրդածէի, անցքերը կը տողանցէին մտքիս պաստառին վրայ, բառերը զիրար կը հալածէին ուղեղիս մէջ եւ երբ փորձէի գրի առնել սրտի ճմլում կ'ունեցայի, աչքերուս վարագոյր կ'իջնէր, անսովոր դող մը մարմինս կը պատէր, առատ քրտինք կը թափէի եւ բարձր ջերմութեամբ կը տառապէի...

Թէ ինչո՞ւ գիրքերուս մէջ չերեւցաւ անոնք եւ թէ ինչ պայմաններու տակ յղացուեցաւ, լուսաբանող ՈՂԻՍԱԿԱՆԸ ուղեցոյց...:

ՀԵՂԻՆԱԿԸ

ՊԱՏԳԱՄ

Արեւելքէն Արեւմուտք, Հիւսիսէն ալ դէպ Հարաւ,
Հին Դըրախտի երկրէն մինչեւ չորս ծագերն ուր կայ արեւ,
Հոգիներուն կու գամ վառել յոյսի ջահերն անըսպառ,
Ու երկիւղած՝ կարդալ ծեղիս Ուխտն ու Պատգամն հրավառ.–

«Խաղաղութի՛ւն աճիւններուն՝ ամէն անոնց որ ինկան,
«Ու Օրհնութի՛ւն մնացորդներուն, ազնիւ զարմէն հայկական,
«Որ կը լեցնեն Վերածնունդի անմարելի Բագինին՝
«Անմար Ուխտի Սըկիհին մէջ իրենց սրտի Սուրբ Գինին:

«Անմահութի՛ւն ձեզ բիւրաւոր իմ Նահատակ զաւակներ,
«Անմահութի՛ւն ձեր յոյսերուն, ձեր կամքերուն աներեր,
«Անմահութի՛ւն ձեր Ուխտերուն որ ձեր սիրտը պըսակեն,
«Անմահութի՛ւն իմ դարաւոր Հաւատամքիս Պըսակին...»:

...Ու կը յորդին աչքերէս յար արտասուքներ անողոք,
Կը փակեմ Գիրքն՝ որ իմ հոգիս չէ կարդալու արժանի,
Մըտածումներս կը սաւառնին գաղթաշխարհէն Հայրենիք,
Ու վիրաւոր իմ հեգ սիրտըս անհունօրէն կ'արիւնի...:

ՀԱՄԱԶԱՍՊ ՄԵՀՐԱՊԵԱՆ

«ԵՐԳԵՐ ՍԻՐՈՑ ԵՒ ԿԱՐՕՏԻ»
Աթենք 1930

ՈԴԻՍԱԿԱՆ ՋԱՐԴԻ

Տ. ՇԱԽԱՐԾ ՓԱՀԱՆԱՑ ՄԵՀՐԱՊԵԱՆ
ԵՐԲ ԿԸ ԳՐԷՐ «ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» ԳԻՐՔԵՐԸ

ՈԴԻՍԱԿԱՆ ՋԱՐԴԻ

Զօն՝ Յակոբ Օշականի Հոգիին

«Եղեռնագիր Զորպաճի (1) չեղաւ... Մե՛ղք... Ասիկա չէի սպասեր բեզմէ... Մե՛ղք... Շարադրութիւնդ ոչ թէ Պատարագ՝ այլ ժամերգութիւն իսկ չէ... Մե՛ղք... Ո՞ւր մնաց ձիւթին խարիսխն եղող հօրդ Նահատակութեան եւ ջարդին դրուագը... Մե՛ղք... Մե՛ղք...»:

ՅԱԿՈԲ ՕՇԱԿԱՆ

ՊՈՒԷՆՈՍ ԱՅՐԷՍ, 1986

Սեպտեմբերի յետ—միջօրեայ մը խորհրդածութեան մէջ սուզուած, կ'աւաղէի որ կեանքիս Գարունը, Ամառն ու Աշունը եւ Ձմրանս մէկ մասը սպառեցի, ի մասնաւորի՝ «Մեծ Եղեռն Հայոց» երկհատոր գործս երկնելով եւ սակա՛յն չյաջողացայ զայն հրատարակելու բաղդին արժանանալ...:

Հեռախօսին զանգը զիս սթափեցուց խոհերէս...:

Պ.կ.–ն էր որ ինձմէ կը խնդրէր յաջորդ օրը այս ժամուն պատրաստ ըլլայի որ զիս տանէր Պուէնոս Այրէսի Մարթինէզ արուարձանը, փեսայիս նոր բնակարանի բացման օրհնութիւնը կատարելու:

Առարկեցի, թէ չըլլանը ունէր իր Հոգեւոր Հովիւը, թող անոր դիմեն, —պատասխանուեցաւ.

—Տէր Հայր, իբր նախկին ծխատէր եւ իրենց բոլոր Խորհուրդները կատարող, կը փափաքին որ տունին առաջին օրհնութիւնը Դուք տայիք...:

Չինաթափ՝ հաւանութիւն տուի...:

Յաջորդ օր, Հայրենիքէն հետս բերած Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին գեղատիպ գունաւոր նկարն ու Ս. Էջմիածինէն խաչիկներ առած, զացի եւ պաշտօնս կատարեցի, աւարտին, հայրական յորդորներ ուղղելով իրենց, որ իբր տիպար Հայ Ընտանիք, ծեղին իրենցմէ սպասող ազգապահպանման նուիրական պարտք կատարեն, տան մէջ հայրենաբոյր մթնոլորտ ստեղծեն, փոքրիկները մեծցնելով տոհմիկ բարբառով եւ բարքերով...:

Շնորհաւորական բաժակներ պարպելէ վերջ, տան անդամներուն հետ ողջագուրուելով հրաժեշտ տուի, որ դժուար չէր ինծի իրենց փողոցի անկիւնէն 168 ինքնաշարժը նստիլ, ինչ որ տունէս չորս փողոց անդին կը ձգէր:

Համաձայն չգտնուեցան եւ ինչպէս եկած էինք, այնպէս ալ վերադարձի ճամբան բռնեցի Պ.Կ.-ին հետ, որ զրոյցի բռնուեցաւ հետս, կրօնական—ազգային անցքերու չուրջ խօսելէ վերջ, ըսաւ թէ ինձմէ խորապէս տպաւորուած էր ի մասնաւորի թերթերու մէջ լոյս տեսած Հայոց Մեծ Եղեռնի նուիրուած գրուխիւններս կարդալով...:

Պատասխանեցի թէ միակ իղձս էր գէթ զանոնք հրատարակել եւ սակայն անողոք բախտը չէր ժպտեր որ դիմացս ելլէր սրտցաւ Մեկենաս մը, իր ծնողքին յիշատակը յաւերժացնելու եւ արժեւորելու վաթսունէ աւելի տարիներու հատնումներս...:

Տուն հասանք, փոխադարձ չնորհակալութիւն յայտնելով հրաժեշտ տուինք իրարու:

• • •

Եւ սակա՛յն... անմեկնելի նախազգացում մը սրտէս բղխելով, կը յայտնէր թէ տանջանահար եւ խաւարապատ կեանքիս մէջ արեւաչող անկիւնադարձ մը պիտի ունենամ...:

Շարունակեցի խորհրդածել գիրքերուս անյոյս հրատարակութեան, իմ սեւ ճակատագրիս եւ Հայրենի Հողի վրայ հօրս Տեսիլին հետ ունեցած զրոյցս, երբ ըսաւ.

—Կարդացի ՀԱՑՈՑ ՄԵՆ ԵՂԵՌՆի հրատարակելի ձեռագիրներդ...:

Անոնց ցանկին վրայ հայեացք սեւեռելով, կսկիծէս արիւնս սառեցաւ երակներուս մէջ...:

Եւ սակա՛յն, ՀՐԱՏԱՐԱԿԵԼԻ հայրական հաւաստիքը երկար ատեն միտքս զբաղեցուց:

Խորհրդածելով մրմնջեցի.—

Օրհնեալ ըլլայ Նահատակին կամքը...:

• • •

ՍՐԲՈՑ ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՑ ՏՕՆԻՆ նուիրուած Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Մայր Եկեղեցւոյ մէջ մատուցուած Ս. Պատարագէն յետոյ Պ.Կ. ինծի հետ դէմ—դիմաց զրոյցի բռնուելով, ըսաւ.

Տէր Հայր, ի յաւերժացումն ծնողքիս, որոշած եմ ամբողջութեամբ հրատարակել Ձեր «Մեծ Եղեռն Հայոց» գիրքերը... Տուէք ձեռագիրները ներկայացնեմ «Արմենիա»յի վարչականներուն եւ պայմագրութիւնը կնքեմ:

Արդեօք Նահատակին կա՞մքը պիտի կատարուէր...:

Հրաւէրը ինչքան հրճուեցուց նոյնքան ալ վրդովեց զիս անոր համար որ «Գողգոթայի Վրայ Պատարագ» պատմուածքիս մէջ չէի կրցեր զետեղել Հօրս

Նահատակութեան եւ Ռաս Իլ—Այնի ջարդի դրուագը…:

Ներկայացող առիթը՝ երկինքէն—երկիր իջած թանկագին պարգեւ մըն էր, որուն տիրանալու համար յօժար էի նոյնիսկ հոգիս տալու, քանի որ գիրքերուս հրատարակութիւնը պիտի հանդիսանար Կեանքիս Պսակը…:

Բնազդաբար հպատակեցայ հրաւէրին, այն յոյսով որ պայմանագրութեան կնքումէն մինչեւ ձեռագիրներու չարուիլը, նախախնամութիւնը ինծի կը պարգեւէ առիթը՝ պակսող այլ սկսուած դրուագը լրացնելու…:

Իրականութեան մէջ, ներկայ պայմաններու տակ առաւելագոյնը չաբթըւան մը գործ էր անիկա:

Ձեռագիրներն յանձնեցի…:

Պայմանագրութիւնը կնքուած, նիւթերն սկսան չարուիլ: Միայն դիտել տուի թէ «Գողգոթայի Վրայ Պատարագ» Պատմուածքին յաջորդ մասը հետագային պիտի տայի:

… Սպառած ճիգերս ի զուր անցան… Երկինքին ուղղուած աղերսներս անպատասխանի մնացին…:

Առողջութիւնս չթոյլատրեց սկսուած չահեկան դրուագը լրացնելու…:

Լրիւ կարենալ լուսաբանուելու համար այս առնչութեամբ անհրաժեշտ կը դառնայ ոստում կատարել անցեալ 67 տարիներու անջրպետին մէջ…:

Կ. ՊՈԼԻՍ, ԲԵՐԱ—ՇԻՇԼԻ, 1919

«Գողգոթայի Վրայ Պատարագ» չարադրութիւնս գրեցի Գարակէօզեան Որբանոցին մէջ, բնական պայմաններու տակ: Գրիչը հեզասահ գնացքով կ'արտադրէր… Երբ կարգը եկաւ Աւետարանի ընթերցումին, փշաքաղուեցայ եւ աչխարհ մթնեց… Աչքիս դիմաց ցցուեցան հօրս կալանումին, խոչտանգումին, նահատակութեան եւ կտրուած գլուխին ցուցադրումը հրէշէն ու նաեւ ջարդի սահմռկեցուցիչ տեսարանը, այն կսկծանքով որ դէպքի պահուն արտասանած էի, Հա՛յր… Հա՛յր ճչալով, սեղանիս վրայ փլայ…:

Այդ վիճակի մէջ երկար մնացի ընդարմացած… սթափումիս քաջութիւնն ունեցայ չարադրութեանս տետրը յանձնել սիրելի ուսուցչիս՝ Տաթօճարոյր Սուրէն Բարախեանի…:

Օրեր, սրտատրոփ հատնումէ ետք երբ տետրները վերադարձուեցան, իսկոյն բանալով՝ կարդացի աւարտին կարմիր մելանով դիտողութիւնը.–

Պատմուածքը թերի է… Հարկ է լրացնել…

Արձանագրութիւնը կարդալով, բնազդաբար կոկորդէս թռաւ կանչը՝ Հա՛յր, Հա՛յր:

Ուսուցիչը մօտեցաւ անկումս կանխելու… Ձիս գրկեց եւ քանի մը ընկերներու օգնութեամբ ննջարան տանելով, անկողինիս վրայ պառկեցուց:

Հիւանդապահը եկաւ, շիճուկ ներարկեց…:

Ուսուցիչս մեկնելու ատեն ճակատս համբուրելով, քաղցրութեամբ ըսաւ.

Սիրելի Համազասպ հիւանդ ես... Պառկէ որ ապաքինիս:

Շարադրութեանս տետրը կրծքիս, երկա՛ր մնացի այդ վիճակի մէջ ընդարմացած. Դառնօրէն կը ճայնէի Հա՛յր... Հա՛յր...

Ինքնագիտակցութեան գալուս՝ դարձեալ կարդացի արիւնոտ արձանագրութիւնը.–

Պատմուածքը թերի է... Հարկ է լրացնել...

Կ. ՊՈԼԻՍ ԳԱՍԸ — ԳԻՒՂ, 1921

«ՈՒՆՃԵԱՆ—ԱՐԱՄԵԱՆ բարձրագոյն վարժարանին մէջ, Գրականութեան Ուսուցիչ Պ. ՅԱԿՈԲ ՕՇԱԿԱՆ որ ամբողջ տարին ունկնդրած էր «ԵՂԵՌՆԻ ԿԵԱՆՔԷ» չարադրութիւններս եւ զիս քաջալերած, 1920–21 տարեշրջանի Ամավերջի Հանդէսին, բեմին վրայ զիս կողքին կագնեցնելով, Տնօրէն Պ. Միքայէլ Շամտանճեանի (Հեղինակը «ՀԱՑ ՄՏՔԻ ՀԱՐԿԸ ԵՂԵՌՆԻ» Հատորին), Որբերու Հայր Պ. Ներսէս Օհանեանի եւ Հանդիսականներուն ներկայացնելով, ըսաւ.–

«Եղեռնագիր Զորպաճի Համազասպ Մեհրապեանը կը հռչակեմ վարժարանիս այս տարեշրջանի ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԱԽՈՑԵԱՆ:»

Հանդիսաւոր այս ընծայումին վրայ Հայրիկը դասընկերս եղող տղուն՝ Ալեքսանին հետ տուն տարաւ, ծանօթացուց կնոջն ու աղջկանը, յայտնեց թէ զիս որդեգրած էր եւ իր Մատենադարանը տրամադրութեանս տակ դրուած, միայն թէ ընթերցումներս պիտի կատարէի Պ. Օշականի ցուցմունքին համաձայն...:

Վարժարանէն տուն երթալու ատեն Հայրիկը Տնօրէնէն խնդրեց, յառաջիկայ տարեշրջանին Ալեքսանին հետ կողք-կողքի նստէինք իր եղբայրներ նոյն գրասեղանին վրայ, քանի որ դասընկերներ էինք:

Այդ օրէն սկսեալ անուանս մնաց ԵՂԵՌՆԱԳԻՐ:

• • •

Բախտորոշ այդ անցքէն յետոյ, նոյն ատեն, —այսպէս ասած,— փառքիս գագաթնակէտին հասած էի նաեւ երկու այլ պարագաներու բերումով:

Հ.Մ.Ը.Մ.ը կազմակերպեց ֆութ–պոլի Որբանոցային Մրցաշարք, *որուն տրամադրուած էր «ՆԵՐՍԷՍ ՕՀԱՆԵԱՆ ԲԱԺԱԿ»:*

Տասնեակ խումբերու հետաքրքրական եւ բուռն պայքարէ յետոյ, իր վերջոյ դէմ—դիմաց եկանք Գարակէօզեան Որբանոցի խումբին հետ եւ ինծի վիճակուեցաւ արձանագրել յաղթանակի կօլը, *որով բաժակը տուն դարձաւ...:*

Յաղթանակը վկայող բաժակը հանդիսութեամբ որբանոց տարինք...:

Կազմակերպուեցաւ նաեւ «Համահայկական Լուղորդական Մրցումներ», որոնց մասնակցեցայ մեծերու բաժնին մէջ, 100 մեդր մրցումին երեք հոգի հաւասարութեամբ վերջացնելով, վիճակով երկրորդ հանդիսացայ:

Լուղորդներու մէջ միակ որքն էի որ «մետալ» ստացայ:

Յաջորդ տարի սակայն, «մարզիկի վրէժս լուծեցի», չորս առաջնութեամբ հանդիսաւորապես «Օրուան Ախոյեան» հռչակուեցայ:

Այլեւս կարելի էր երեւակայել որբանոցի եղբայրներուս փաղաքշանքը, Հայրիկին եւ ընտանիքին խանդավառութիւնն ու գուրգուրանքը անձիս հանդէպ:

Եղելութենէն տեղեակ դառնալով Պ. Օշական, ըսաւ.-

«Յամաբէն զատ ծովու վրա՞յ եւս նուաճում կատարեցիր... Տեւական յաղթանակ կը մաղթեմ ինձի...»:

Կեանքի ալեկոծումներէն փրկուած, այժմ քովս կը գտնուի փութ-պոլի *կազմի այդ խմբանկարն ու լուղորդութենէ չհեռուած* Բ. Մետալը: *Միւսները կարելի չեղաւ ստանալ,* մետալները *կը բաժնուէին «Հայկական Ո-ղիմպիական»ի ընթացքին, իսկ անիկա տեղի չունեցաւ, քանի որ իրերու բերմամբ հարկադրուեցանք խոյս տալ արիւնոտ երկրէն...*

• • •

Պարոն Օշական ամպիոնին վրայ տեղաւորուելուն, առաջին հարցումը այս կ'ըլլար.-

Եղեռնագիր Զորպաճի Համազասպ, ձայինիդ այսօր ի՞նչ պիտի հրամցնես մեզի: (*)

Գիտնալով հանդերձ որ «Փորձուածը փորձելը յիմարութիւն է», *իսկ համբաւաւոր* ՀԱՐԹՈՂԻՆ *դիմաց արարքին կրկնութիւնը* պսակաւոր յիմարութիւն, *չնահանջեցի:*

Պ. Օշական սովորութեանը համաձայն, կամ թեւերը ամպիոնի սեղանին ծալած, կամ գլուխը ափերուն մէջ առած, կը հետեւէր ընթերցումիս...:

Հանդիսաւոր արտասանեցի խորագիրը.-

ԳՈՂԳՈԹԱՑԻ ՎՐԱՑ ՊԱՏԱՐԱԳ

Ուսուցիչը ցնցուեցաւ... Գլուխը բարձրացնելով, խորհրդաւոր հայեացք ուղղեց դէմքիս եւ ըսաւ.-

Տպաւորիչ խորագիր... Կարդա՛...:

Արիւն-քրտինք մտած, ընթերցումս չարունակեցի, մերթ կողմնակի հայեացք ուղղելով ուսուցչին, որ առանց միջամտելու, թողուց որ վերջացնեմ...:

Աւարտելուս՝ զայրացած գոռաց.-

«Եղեռնագիր Զորպաճի, չեղաւ... Մե՛ղք... Ասիկա չէի սպասեր

(*)«ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» հատորներուս մէջ. հիւրընկալուած Պատմուածքներուս մեծ մասին սկզբնական աղբիւրը՝ այդ օրերու շարադրութիւններս են:

քեզմէ... Մե՛ղք... Շարաղրութիւնդ ոչ թէ Պատարագ՝ այլ ժամերգութիւն իսկ չէ... Մե՛ղք... Ո՞ւր մնաց նիւթին խարիսխն եղող հօրդ նահատակութեան եւ ջարդի դրուագը... Մե՛ղք... Մե՛ղք...:

Ինչո՞ւ «Մեղք»... Անոր համար որ՝ «Շարաղրութեան Ախոյեա՞ն» հռչակած էր զիս, որ չէի արդարացուցեր, թէ ցնցիչ դէպք մը չկարենալ տեսնելու հաւկուրութեանս...:

Եթէ առաջին «Մեղք»երուն վրայ ափսոսանքի պարոյկ դրած էր, վերջիններու խրեց զայրոյթի չեչտը.– «Մե՛ղք... Մե՛ղք...»:

Այս ինքնին հաստատումն էր իր տպաւորութեան...:

• • •

Պ. Օշական քանի մը շաբաթ անտեսեց ներկայութիւնս, դասի չհանեց եւ ոչ ալ վիճակս հարցուց...:

Շնորհազրկուած էի լռելեայն...: Խորապէս վրդովուած էր...:

Այլապէս վրդովուած էի նաեւ ես...:

կացութիւնս հաչտ էր Սկիւտարի Սոխակին հետ, երբ հծծեց.–

Ոչ ոք ըսաւ —«Սա տըղին,
Պատռենք սիրտը տրտմագին,
Նայինք ինչե՛ր գրուած կան...»
— Հոն հրդեհ կայ, ո՛չ մատեան:

Վիրաւորանքս դարմանելու մտադրութեամբ հարկադրուած էի սիրտս բանալ պատկառելի ուսուցչիս հոգիին... Թէեւ ճակատը պռստուած էր եւ դէմքին վրայ ու աչքերուն մէջ կը ցոլային հետքերը «Մեղք»երու...:

Նման պարագայի ըրածս յանդգնութիւն էր, բայց այլ ելք չկար:

Ճշմարտութիւնը յայտնել՝ քաջութիւն էր: Զայն ունեցայ...:

Սկիզբը անտարբեր, լսեց բացատրութիւնս... Իսկոյն հրաչքով այլափոխուած, աղու նայուածքը յառեց դէմքիս, քաղցրութեամբ ըսաւ.–

«Ուրեմն ա՛յդպէ՞ս... Նախատեսութիւնս իրականացաւ... Թէ մեր տղուն մեղանչումին տակ գաղտնիք մը պահուած էր...:

«Ներեցէք Զորպաճի, կասկածս փարատեցիր... Կ'ըմբռնեմ մատնըւած կացութիւնդ... Հարկադրուած էի արտասանել աւաղելի «Մեղք»երը... Պարզուեցաւ թէ «Բանն ինչումն է...»: Կրկին կը բարձրացնեմ ջեզի վար իջեցուած պատուանդանիդ, համոզուած, որ աւելի հաստատ մնաս հոն...:

«Ուրախ եմ լուսաբանութեանս... որով, վրադ ունեցած համարումս կը մնայ նոյնը... Հարկադրուած, թելադրանքս կ'ուղեմ ջեզի...:

«Արշալոյսը չբացուած՝ արեւածագ մի՛ սպասեր եւ ոչ ալ երկունքի շրջան չբոլորած՝ անժամանակ ծնունդ... Մտքիդ վրայ մի՛ բռնանար... Զգային, հոգեբանական, իմացական եւ ֆիզիքական դրութիւններ կան, որոնք միմեանց հետ հաշտուելու են... Թնճուկը լուծելու հարցը հոս է... երկնելու իղձդ, այս պարագային, կատղած առիւծ մըն է, որ պատրաստ է պատեհ առիթին ապրումներդ յօշոտելու... Զգաստ, արթուն եւ համբերատար, ձգէ որ մտքիդ մէջ անիկա իր ախորժակը սրէ մինչեւ այն պահը որ համոզուի թէ դիւ-

բաւ ճանկուելիք որս մը չես··· Այսպէսով, խնդրոյ առարկայ նիւթը պտուղի նման պիտի հասունցնայ ուղեղիդ մէջ, մարմնիդ աճումին հետ, ի վերջոյ, պիտի գայ պահ՝ գայն քաղելու···:

«Համբերութեամբ անվհատ հետապնդումդ «Հէքիաթ»ի հերոսին նման լոյս աշխարհ պիտի հանէ քեզի··· Պարզ ասած՝ ջիղերդ ջրդեղուին, կամքդ կռանուի, մարմնիդ կազմուի, միտքդ հասունցնայ, որպէսզի կարենաս սանձել երիվարն ապրումներուդ եւ պատեհ առթիւ զանոնք արձակես բաց դաշտերու մէջ խօլարշաւ ընթանալու···:

«Մէկ խօսքով, ահաւոր դէպքին անդրադարձը ի վերջոյ հոգեկան ապրումներէ ձերբազատ, պիտի յաջողիս նպատակդ իրագործել···:

«Համբերութիւն եւ յարատեւ հետապնդում կը թելադրեմ քեզի···:

«Ապրումներուդ եւ մարմնիդ աճումին հետ, միաժամանակ պիտի աճի ու հասունցնայ հոգւոյդ սերմանած հունտերը եւ դուն հունձք պիտի կատարես ՀԱՑՈՑ ՄԵՄ ԵՂԵՌՆ-ԷՆ···:

«Իր Կոչումին հաւատարիմ, պաշտօնի վրայ նահատակուած քահանայի տղայ ես· Հօրդ հետ հաղորդակցելու օրինակ կայ Նոր Կտակարանին մէջ·–

«Ով որ մինչեւ վերջ համբերէ, ան պիտի փրկուի»:

«Ասոր կարելի է միացնել նաեւ նոյն Աւետարանին մէջ յիշուած խնդրարկու «Այրի կինը», որ դաստիարակիչ գոհար օրինակ մը տուաւ յարատեւութեան, երբ ան նուաճեց կարծրացած խիղճը «Աստուծմէ չվախցող եւ մարդոցմէ չամչցող Անիրաւ Դատաւորին»:

«Տեւաբար խորհրդածէ այս երկու օրինակին վրայ·– «ՀԱՄԲԵՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՑԱՐԱՏԵՒՈՒԹԵԱՆ» դասերէն օգտուելու···:

«Վրադ հաւատամ ունիմ, թէ մղուող ահեղ պայքարէն յաղթական դուրս պիտի գաս···:

«Գիտցիր թէ միտքն ալ ծովու պէս իր խաղերն ու քմահաճոյքներն ունի··· Ո՛րչափ խղճալի է վիճակը մարդու մը որ առաքելութեան կէս ճամբայէն կը նահանջէ յուսահատ···:

«Զգայնի խրթին դրութիւններ կան, հոգեկան փոթորկալի ալեկոծումներ··· Զանոնք նուաճելը՝ ամէն ուղեւորի գործ չէ··· Իսկ յանձնառո՞ւն, անիկա յօժարելու է հոգին անգամ–հոգին փուռ հաց ճաշակելու ժամանակ տրամադրել···:

«Օրինակը ցոլացումն է գրող մարդու ներքին հայելիին···:

«Ճաղթողը պսակ կը ստանայ···»:

ՆՈՐ ՑՈՒՆԱՍՏԱՆ, 1922–1928

Լեղապատառ խոյս տուինք դահիճներու արիւնոտ ափերէն···:

Ելլադայի մէջ անցուցած տագնապալի հօթը տարիներու գործունէութեանս թռուցիկ ակնարկը անհրաժեշտ է:

Արիական Շարժում եւ փութ–պոլի *խումբեր կազմեցի յաջորդաբար Գորֆու, Սիրա, Զաթալճա եւ Փանկէոնի շրջանը: Իսկ* 1924–*ին Տրամայի մէջ կազմակերպուած* Ապրիլ 24ի Սգատօնին, *նախաձեռնարկ յանձնախումբի*

կողմէ միակ բանախօս ինքս նշանակուելով, հրաւիրեցի հայութիւնն եւ ի մասնաւորի Որբերու Փաղանգը՝ վերաւորոգել մեր ՈՒԽՏը՝ նահատակաց Դատին համար…:

«ՄԵՐՁԱՒՈՐ ԱՐԵՒԵԼՔԻ ՆՊԱՍՏԱՄԱՏՈՑՑ»-ը.– «ՆԻՐ ԻՍՏ ՐԸԼԻՖ»— ծրագրած ըլլալով հաշուեյարդարի ենթարկել իր գործունէութիւնը Ցուներստանի մէջ եւ փակել որբանոցները, որբուհիները եգիպտոս ճամբել, իսկ որբերը ցրուել Թրակիոյ եւ Մակեդոնիոյ գիւղացի հելլէն բնակչութեան մօտ, որոշ պայմանագրութեամբ, որպէսզի ընտելանան հողագործութեան եւ պատեհ առթիւ Հայաստան ճամբուին…:

Նպատակը զարման էր տիրող կացութեան:

Ինծի համար նոր գործ բացուեցաւ:

Գործ հնարելը բնազդ դարձած էր…:

Վերջին այս պարագային, նկատելով որ որբերու հայեցի դիմագիծի խաթարում կը սպառնար, Ըլլիֆ-ի ներկայացուցիչ Պերպերեանական Պ. Արսէն Պալեանի աջակցութեամբ կրցայ հիմնել Շրջուն Գրադարան: Պաշտօնապէս կատարուած դիմումներու չնորհիւ՝ հայկական գրականութիւն բովանդակող գիրքեր արտասահմանէն անտուկներով ձեռք անցաւ եւ յաջողեցայ կազմակերպել որ անոնք օգտագործուին բոլոր չրջանակներու որբերուն կողմէ:

Մտալկիչ եւ ջլատիչ այդ միջոցին հոգեւին հօրս հետ հաղորդակցելու պահանջքը աւելի բուռն կը տանջէր զիս…:

Ոչ, կեանքը ինչ լուծ եւ հարուած ալ տայ՝ չէի կրնար մոռնալ ոչ զինքը, ոչ ջարդը եւ ոչ ալ Պ. Օշականին պատուէրը…:

Այդ եօթը տարուան ընթացքին, զբաղումներուս զուգընթաց հոգեկան գոհացում գտայ գրելով բանաստեղծութիւն եւ պատմուածք՝ Ղեռնի ընդիրուած, բայց երբ փորձէի հոգիս ալեկոծող բուն նիւթին գալ, տագնապներու մէջ կը գալարուէի…:

Ճիշդ է.– որբ եղբայրներս գիրք կը պահանջեն, Արիները՝ «Միշտ Պատրաստ» ըլլալ, ֆութ-պոլի մրցումները կօլ, իսկ տանջանահար միտքս՝ Բառ եւ խօսք որոշ ուղղութեամբ…:

Թրակիոյ եւ Մակեդոնիոյ վերջին չորս տարիներս անցուցի Թեսաղոնիկէի մէջ, ուր հիմնեցի Հ.Մ.Ը.Մ., որ կեդրոնի կողքին, արուարձաններու մէջ ունեցաւ երեք Մասնաճիւղ.– Պէշ Չինար, Խարիլաոս, Հարման Փէօյ:

Արիներն զգեստաւորելը հրատապ հարց էր:

Ի՞նչպէս իրագործել զայն…:

Ամանորը մօտ էր եւ հարկ էր զայն օգտագործել…:

«Արիներն զգեստաւորենք» արձանագրութեամբ չարժական տուփեր ի ձեռին, խումբերը չրջագայեցան Թեսաղոնիկէի ամբողջ տարածքին, ներդաշնակ երգեցողութեամբ…:

1926 Յունուար 5-ին, Հայոց ծննդեան Խթման գիշերը Թեսաղոնիկէի ժողովուրդը արթուն պահեց մինչեւ առաւօտ: Կեդրոնն ու երեք Մասնաճիւղերու խումբերը ԱՒՏԻՍ թրթռացուցին, որուն արդիւնքով հնար եղաւ զգեստաւորել Արիները: Հայ թէ Յոյն, անխտիր մասնակցեցան այդ նուիրա-

տըւութեան։ Ցաջողեցանք Աթէնքի մէջ Պետութեան կազմակերպած 1927 Մարտ 25-ի Հելլէն Անկախութեան տարեդարձին առթիւ պատմական Սթատիոն-ին մէջ տեղի ունեցող հանդիսութեանց մասնակցիլ եւ փայլիլ։

• • •

ԱԹԷՆՔ, 1928—1951

Իրերու բերմամբ երբ Աթէնք անցայ 1928-ի աշնան, անծանօթ մը չէի հանրային գործերու նուիրուած մարդոց, տրուած ըլլալով որ թեսաղոնիկէ հրատարակուող «ՀՈՐԻԶՈՆ» թերթի Հ.Մ.Ը.Մ.ի «Շարաթական Ակնարկ»ներս կը հրատարակուէին տեղւոյն «ՆՈՐ ՕՐ»ին մէջ։

Աթէնք հասած օրերուս, առաջին պատեհութեամբ, երիտասարդացի կազմակերպած հրապարակային հանդիսութեան մը ընթացքին բանախօսելով, Թրակիոյ եւ Մակեդոնիոյ Որբերու Զայնը հնչեցուցի...։

Տպաւորիչ էր նաեւ «ԼՈՒՍԱՂԲԻՒՐ» Պատանեկան Պարբերաթերթ-ին մէջ հրատարակուած բանաստեղծութիւններս եւ անոնց մասին գրուած դըրւատալի Գրախօսական-ը։

Առանց փողի եւ թմբուկի՝ հրապարակի մարդ դարձայ...։

Մինչ շրջանին մէջ Արիական-Մարզական կեանքը կ'եռար, տղաքը զրկըւած էին հաւաքավայրէ եւ մարզարանէ։

Դարման որոնումս յաջորդաբար վարձատրուեցաւ։

Մարզարանը ճամբայ ցոյց պիտի տար Ակումբ ուղղուելու...։

Ընկերային շրջանակներու հազիւ ծանօթացած, սրտցաւ գործակիցներու աջակցութեամբ կարելի եղաւ ֆիքսի մեր գաղթակայանին մերձ «ԷՎԷՆ» խաուչուկի գործարանի լքուած հողամասը ապահովել եւ ծանր աշխատանքէ վերջ վերածել Մարզարանի։

Երկսեռ Հ.Մ.Ը.Մ.ականներ, —վարչական, մարզիկ, անդամ թէ համակիր, մեծով-պզտիկով, ի մասնաւորի կիրակի կամ տօնական օրեր ամբողջ հայութիւնը իր մասնակցութիւնը կը բերէր մարզարան յարդարելու...։

Որոշեցի Մարզարան-ի բացումը կատարել ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹԵԱՄԲ։

Հ.Մ.Ը.Մ.ի կեդր. Վարչութեան դիմումիս վրայ, պաշտօնական խողովակով, Աթէնքի շրջանի բոլոր Մասնաճիւղերը գործի լծուեցան, ձեռնարկին հաւաքաբար փայլ տալու...։

Աթենահայ Մամուլ-ի մէջ տպաւորիչ ծանուցումը տպուեցաւ եւ ամբողջ ժողովուրդին հետաքրքրութիւնը ձեռնարկին չուրջ զրոյց կ'ունենար, ամէն տեղ ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹԵԱՆ ՇՈՒՐՋ ԿԸ ԽՕՍՈՒԷՐ, *իսկ երիտասարդութիւնը ոգեւորութեամբ կ'եռար... Բացառիկ առիթ մըն էր, որ բոլորն ալ իրենց մարզական ընդունակութիւնները հրապարակով ցուցադրէին...։*

Թեմակալ Առաջնորդ Գերշ. Տ. Կարապետ Սրբ. Արքեպ. Մազլումեանի նախագահութեամբ եւ հովանաւորութեամբ Ազգ. կեդր. Վարչութեան, հանդիսութիւնն սկսաւ։

Այս առթիւ արտայայտուեցայ օրուան ձեռնարկին նուիրուած ճառով մը, վեր առնելով Նոր Սերունդի հոգեկան-ֆիզիքական դաստիարակութեան եւ նկարագիր կերտելու նպատակն ու արժէքը:

Ցուզիչ էր տեսնել աղէտէն վերապրող բեկորներու զաւակները եւ անոնց նուաճումները ծափահարել երեք հարիւր Արիներու եւ մարզիկներու հանդիսաւոր տողանցքը եւ ապա մրցումները:

Արիներ եւ մարզիկներ գործի անցան:

Նուագախումբի գոռ հնչիւններուն տակ խանդավառութիւնը արցունքներ խլեց բոլորի աչքերէն... Խուռն բազմութիւնը խելայեղօրէն կը ծափահարէր անոնց ելոյթները:

• • •

Հանդիսութենէն չաբաթներ առաջ, նոյնիսկ լուրջ մարդիք, ծիծաղելով ու հեգնելով կասկած կը յայտնէին նախաձեռնութեանս ծրագրուած յաջողութեան վրայ:

Տպաւորիչ ցայտագրին մէջ մարզական մրցումները յիշատակուած էին ժամով եւ վայրկեանով:

Ես ժպիտով բոլորին կը պատասխանէի.–

Եթէ Հալէպը իր տեղն է, Հ.Մ.Ը.Մ.ի կանգունն ալ հոս է... Մարզահանդէսին կը տեսնուինք ու կը խօսինք:

Ժամացոյցը ձեռքս մրցումէ-մրցում կ'անցնէի, արդիւնքներն ու պահերը հակակշռելու, իսկ Օրուան Դատաւորները գլխաւորութեամբ Զմիւռնիայէն անուանի մարզիկ կարօ Շահինեանի, իրենց պաշտօնը կը կատարէին անթերի:

ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹԻՒՆ-ը ելեկտրականացուցած էր մթնոլորտը...

Մինչ յայտագիրը կը գործադրուէր, սրտէս արիւն կը հոսէր, մտածելով որ այս փառաւոր ձեռնարկն իսկ չէր կրնար զիս մխիթարել...:

Միտքս այլուր կը թափառէր...:

Կատարեալ յաջողութեամբ եւ վայրկեանը-վայրկեանին կատարուող մրցումները նոր վկայութիւն մը բերին, թէ Անգլիական Ասութեան կողքին ի պատուի էր նաեւ Հ.Մ.Ը.Մ.ի ՀԱՑԿԱԿԱՆ ԺԱՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ...:

Անսպասելի նորոյթ էր ասիկա:

Հանդիսութիւններ եղան նաեւ մրցանակաբաշխութիւնն ու անոր յաջորդող ճաշկերոյթը որու ընթացքին ներբողուեցաւ ձեռնարկին յաջողութիւնը...:

Աթենահայ Մամուլը խանդավառ արտայայտութիւն ունեցաւ ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹԵԱՆ, վկայելով որ «Հրաշքներու Դարը դեռ չէ անցած...»:

• • •

Ագրոփոլի փէչերուն, Հայոց Ցիքսի Գաղթակայանին եւ Մարզարանին մերձ Նէոս Գոզմոս (Նոր Աշխարհ) բնակութիւն հաստատած էի. 100 քայլ հեռաւորութեան վրայ կը բնակէր նաեւ նաւասարդեան Հանդիսութեան Պատուոյ բժիշկներէն Տօքթոր Գալուստ Գալուստեանը:

Մարզուիլ սկսայ, փայլելու յառաջիկային կազմակերպուելիք իմ յատագոված Ցուցահայ Ա. Ողիմպիականին, որ նոր ոգի պիտի ներարկէր Հայորդիներու...:

Հակառակ մարմնակրթական ասպարէզի մէջ կատարած նուաճումներուս, մարմնովին կը հիւծէի...:

Որոշեցի ներկայանալ Տօքթոր Գալուստեանին, տարուած այս մտածումէն թէ «Մարդ իր խոստովանութիւնը կ'ընէ քահանային, փաստաբանին կամ բժիշկին»:

Անվերապահօրէն յայտնեցի այցելութեանս նպատակը, հոգեկան ալեկոծումներս նկարագրելէ վերջ ըսի.-

Ուսուցիչս՝ Պարոն Ցակոբ Օշական յանձնարարեց անպայման գրել հօրս Նահատակութեան եւ Ռաս Իլ-Այնի ջարդի դրուագը: Զայն չկարենալ գրելս տեւաբար զիս կը մատնէ տագնապի...:

Ցարգելի բժիշկը որ քննած էր զիս, ուշի-ուշով ունկնդրած նկարագրած կացութիւնս, հարցումներ ուղղած եւ պատասխան առած, ձեռքերս ափերուն մէջ բռնած, յատկանշական նայուածքը դէմքիս սեւեռելով, մտերմօրէն ըսաւ.-

Սիրելի Համօ. Պարոն Օշականի թելադրութեամբ հակառակ խորհուրդ պիտի տամ... Դուն մարզիկ մը, այսուհետեւ յիշեալ դէպքը մոռնալու մարզանքն եւս պիտի կատարես: Այս կը պահանջէ երիտասարդութիւնդ եւ կազդուրումդ:

Տալիք դեղ եւ այլ պատուէր չունիմ...:

Անընդունելի՞ թէ անմատչելի էր յարգելի Տօքթորին խորհուրդը:

Ո՞ւր կը մնայ երիտասարդութեանս եւ առողջութեանս փառաւորումը...:

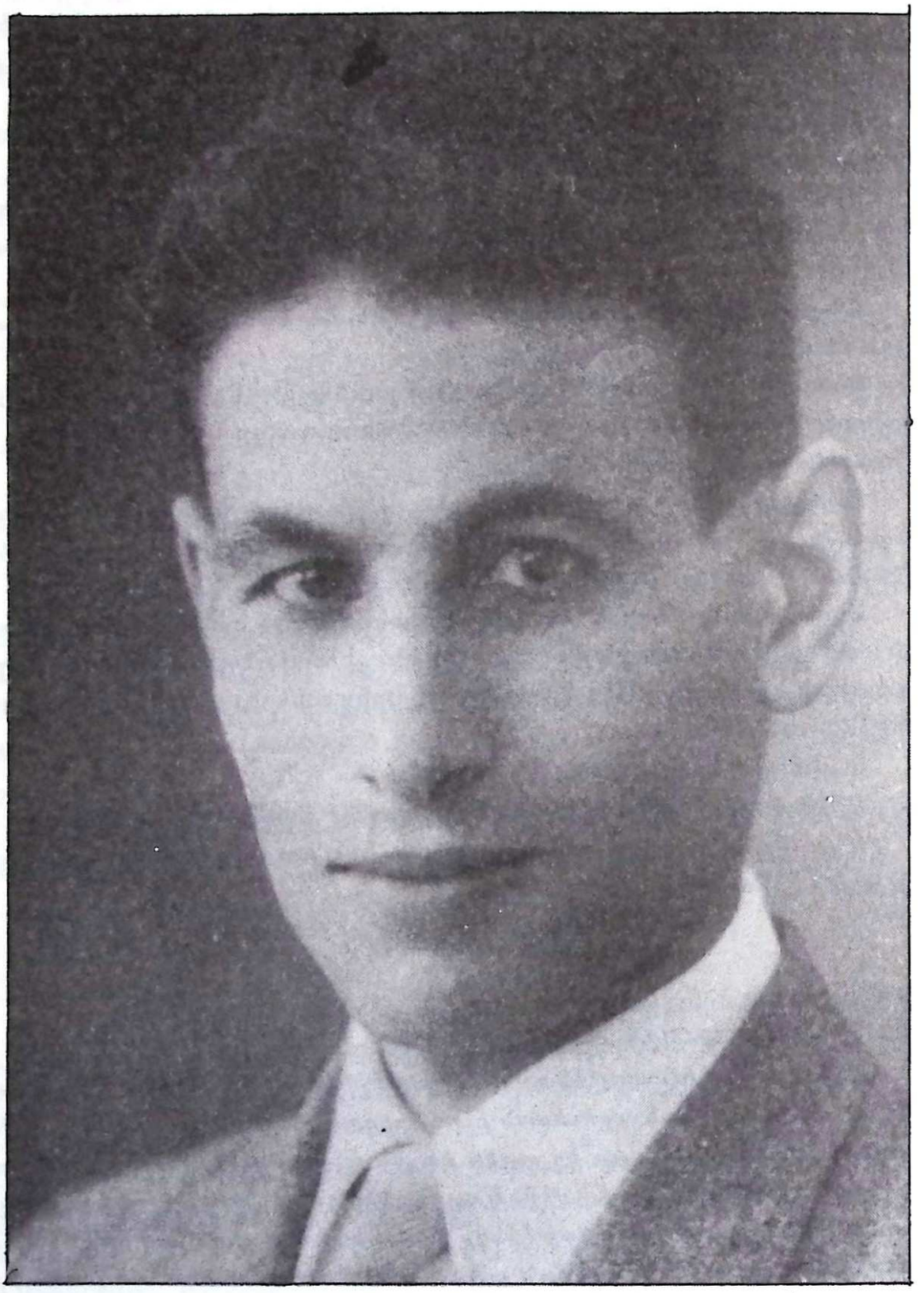
• • •

Կեանքս իր հունին մէջ մտած էր:

Սկիզբները գրաշար, *հետագային ամերիկեան "KODAK" Ընկերութեան մէջ լուսանկարչական արուեստն իւրացուցած, յաջողեցայ բանալ սեփական համեստ խանութ մը, ուր կը տպէի Հելլէն անուանի լուսանկարիչներու գեղատիպ Ալպոմները, որոնք մէջս կ'արթնցնէին մարմաջը պատեհ առիթով Հայաստան մեկնիլ, եթէ հոն կար ճիւղը՝ դառնայի մրցորդ, իսկ եթէ չկար, հիմնադիրն հանդիսանայի եւ նման չքեղ գործեր պատրաստէի, գեղատեսիլ վայրերու գունաւոր նկարներու կողքին՝ նկարագրականներն ալ ինքս գրելով...:*

Տիեզերք նեղ կու գար երեւակայութեանս որ կը սաւառնէր դէպի նպատակակէտ:

Բարօր տնտեսութիւն ապահոված, ինքնավստահ՝ կազմեցի ընտանեկան երջանիկ բոյնս. բաղդաւորուեցայ չնորհալի երկու աղջնակով եւ վառվռուն

ՀԱՄԱԶԱՍՊ ՄԵՀՐԱՊԵԱՆ
ԵՐԲ ԿԸ ԳՈՐԾԷՐ Հ.Մ.Ը.Մ.Ի ՄԷՋ

մանչ զաւակով մը:

Հոս տեղին է յիշատակել թէ Թեսաղոնիկէի մէջ, 1928-ի սկիզբը երբ կրիփէ վարակուած էի, վայելեցի խնամքը տեղւոյն Հայ եւ Հելլէն բնակչութեան համար օրհնութիւն նկատուող Տօքթոր Աբրահամ Աբրահամեանի, առիթէն օգտուելով իրեն յայտնեցի մտադրութիւնս, աւանդութեան պահպանման եւ գերդաստանիս տեւականացման սիրոյն ընտանեկան բոյն կազմել. միայն թէ կ'ուզէի գիտնալ թէ առողջական վիճակս թոյլատո՞ւ է, որպէսզի մինչեւ 50 տարիքի հասնիլս կինս 18-20 տարեկան զաւակ ունենալով, աննեցուկ չըմնար... Աքսորի եւ կեանքի դառնութիւնները զիս մաչեցուցած են, ուստի Ձեր խորհուրդին կը դիմեմ...:

Երկար քննութենէ ետք, Տօքթորը ժպտելով ըսաւ.-

Սիրելի Համօ, ինչ երիտասարդներ ըլլու առողջութիւնդ ունին: Եթէ շարունակես մաբրակենցաղ այս կեանքդ, անտարակոյս կը հասնիս խոր ծերութեան եւ մտահոգութիւնդ վարտարի հովը կը տանի: Գտնենք յարմար Հայուհի մը եւ ես կ'ըլլամ ձեր պսակադրութեան կնքահայրը...:

Վիճակահանութենէ առաջին պարգեւ չահողը չէր կրնար ունենալ զգացած ուրախութիւնս:

Թեսաղոնիկէէն մեկնումս չիրագործեց Տօքթոր Աբրահամեանի փափաքը:

Պատուէրը պիտի իրագործէի Աթէնքի մէջ, ինչպէս վերը յիշատակեցի:

Ընկերային գործունէութեան նուիրուած, հոգիս ու մարմինս կը մարզէի, միաժամանակ մարզական նուաճումներ կը կատարէի, ասպարէզին մէջ փայլելով...:

• • •

Այդ շրջանին, կեանքիս երջանկութեան երկնակամարը կը զարդարէին հետեւեալ գործերս.-

Նուիրեալ եղբայրներու գործակցութեամբ կազմակերպել մարզահանդէս, բանակում, արշաւ, տողանցք, հաւաքոյթ, դասախօսութիւն, իբր քարտուղար Հ.Մ.Ը.Մ.ի Շրջանային կեդր. Վարչութեան՝ նիստերու մասնակցութիւն, Շրջաբերականներու, Զեկոյցներու պատրաստութիւն եւ մամուլի հաղորդագրութիւն:

Հարկ կա՞յ յիշելու թէ այս բոլորը կը կատարուէին կամաւոր ծառայութեամբ, անվճար, ի հարկին՝ նիւթական աջակցութեամբ, որ Մասնաճիւղերը կարեւոր կը նկատէին «Իրենց իւղովը տապկուիլ», իբր հատուցում՝ ակնկալելով որ երիտասարդութիւնը աշխոյժ գործէ, իր սիրտը տեւաբար տրոփէ հայութեան եւ հեռաւոր իր Մայր Հայաստանին համար, նոյն ոգիով գործէ եւ մերձաւոր ապագային, իր կարգին, ծառայութեան քաղցր պտուղները վայելէ...:

Այսպէս բոլորուեցան անցնող 23 տարիները:

1946—47 տարեշրջաններն անցուցի բացառիկ ոգեւորութեան մէջ, տրուած ըլլալով որ Հայրենադարձի գանգն հնչած էր…:

Ես ալ իմ համեստ բաժինս բերի գործին:

Իբրեւ ներգաղթի ֆիքսի չրջանի քարտուղար՝ ցանկերու պատրաստութեամբ, հաղորդագրութեամբ եւ օրուան պատկերները Մամուլով հանրութեան ներկայացնելու հոգեսփոփ գործին նուիրուեցայ…:

Նկատելով որ 1947-ի Բ. կարաւանի մաս պիտի կազմէի, Հայրենիք նուէր տանելու առաջադրութեամբ, Թոհուբոհի այդ օրերուն յանդուգն գաղափարն յղացայ գիչերները ցերեկին խառնած, հրատարակելու բանաստեղծութեան երկու հատորներս.- «ԵՐԳԵՐ ՍԻՐՈՑ ԵՒ ԿԱՐՕՏԻ» ծաղկաբաղս եւ Հայաստանի «Արծաթեայ Ցորելեան»ի նուիրուած «ԵՐԵԻԱՆԵԱՆ ԵՐԳԵՐ»ս, վերջինը՝ Արեւելահայ բարբառով:

Ներգաղթի Հայրենի Պատգամաւորները նկատելով ձեռնարկին աջակցելու աչխատութիւնս, կարգադրեցին որ յաջորդ տարի վերջին կարաւանով մեկնիմ:

Այդ՝ այլապէս օգտակար եղաւ ինծի, գիրքերս հանդարտօրէն կարենալ հրատարակելու:

Եւ վերջին կարաւանը տեղի չունեցաւ…:

Մինչդեռ կ'երազէի թէ Հայրենիքի մէջ պիտի իրագործէի փայփայած ծրագիրներս, ուրախութենէս կը խայտայի, ճախողանքը յուսահատութեան մատնեց զիս…:

• • •

Կեանքիս անկիւնադարձին գտնուեցայ 1949-ի բախտորոչ թուականին:

Ժողովրդային հանրագրութեամբ, Հոգեգալուստին Բահանայական կոչում ստացայ:

Հայրենադարձի բերմամբ, ժողովուրդին հետ քահանաներն ալ մեկնած ըլլալով, մնացեալները Աւետարանի սահմանումով «Ոչխարներու անհովիւ hour» դարձեր էին…:

Ընդառաջեցի ժողովրդային կամքին եւ Քրիստոսի «Քաղցր Լուծ»ն առի ցցուած ուսերուս…:

Հ.Մ.Ը.Մ.Ն եղաւ ձեռնադրութեանս կնքահայրը եւ Խաչը բռնեց Ատենապետ Պ. Գէորգ Ցարէթեան:

Հայոց Մարմնակրթական Ռահվիրան վերապրեցնելու համար կոչուեցայ ՇԱԻԱՐՇ:

Հետաքրքրական եղաւ օծումս…:

Երբ ձեռնադրիչ Մազլումեան Սրբազան արտասանեց «Օրհնեսցի եւ օծցի զձեզ կատն Տէր……

Ներկայ բազմութիւնը միաբերան ձայնեց.- ՇԱԻԱՐՇԻ:

Սրբազան ձեռնադրիչը հայեացք սեւեռելով ժողովուրդին, ըսաւ.-

«Ձայն բազմաց, ձայն Աստուծոյ»: Պարոն Համազասպը իր կեանքը ըր-

ւիրած ըլլալով «Հայ Մարմնակրթական Ընդհանուր Միութեան», Հ.Մ.Ը.Մ.ի, գինքը կ'օծեմ.– «Զճակատս ՏԷՐ ՇԱՒԱՐՇԻ»:

Եռանդով լծուեցայ Հովուական Պաշտօնիս...:

Հին Ցունաստանէն եւ կղզիներէն աղերս կու գար Աթէնք, մեր Առաջնորդարանը, խնդրելու՝ որ զիրենք հովուող քահանայ մը ճամբուի:

Թրակիոյ—Մակեդոնիոյ համար դպիր մը քահանայ ձեռնադրուեցաւ եւ չիլէի քառասունքը հազիւ բոլորած՝ ճամբու դրուեցաւ:

Երկրորդին կարելի չեղաւ գոհացում տալ.– Թեկնածու չկար:

Դիոգինէսի Լապտերին կարիք չկար, *թէ որո՞ւ կարելի էր վստահիլ այդ պատասխանատու պաշտօնը...:*

Հոգեւոր ծնողքիս՝ Մազլումեան Սրբազանի եւ Աթէնքի Ազգ. կեդր. Վարչութեան կողմէ հրաւէր եկաւ ինծի, ընդառաջելու ժողովրդային աղերսին:

Կարեւոր հարց էր նաեւ քահանային նիւթական ապահովութիւնը, քանի որ շրջանը տարածուն էր: Նամակներ գրուեցան «Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան» ու «Գալուստ Կիւլպէնկեան» հաստատութեան, որոնք յանձն առին թեկնածուին ամսաթոշակը:

Նկատելով որ հեռաւոր անցեալին, 1918—20-ին եղած եմ սանը Պոլսոյ Գարակէօզեան Որբանոցի, *նախընտրութիւնս տուի առաջինին, որուն հետ հոգեկան կապ մը կար: Ուստի նախաձեռնեցի պաշտօնիս:*

"KODAK" *մեքենաս ուսիս, շրջանէ-շրջան կ'անցնէի եւ Խորհուրդներ կատարելով,* Անհովիւ ոչխարներ արածող հովիւ դարձայ, մխիթարելով Հայոց հօտը: *Միաժամանակ գիտակ ըլլալով որ հայրենադարձութեամբ նոսրացած էին գաղութները,* մարդահամար կը կատարէի *ամէնուրեք ցրուած հայութիւնն արձանագրելով: Այս վերջին պարագան դժուարին էր եւ սակայն ինքս գիտակ, թէ անհրաժեշտ էր, գործի ձեռնարկեցի:* Տեղեկագիրներէս երբեմ օրինակ կը գրէի.– «ՑՈՒՇԱՐԱՐ—ՄԻՈՒԹԻՒՆ»ի, Աթէնք Առաջնորդարան եւ «ԱԶԱՏ ՕՐ»ի:

Շրջուն Հոգեւոր Հովիւի պաշտօնս *հազիւ տարի մը բոլորեց, թէեւ ժողովուրդ եւ առաջնորդարան խանդավառուած էին գործունէութենէս, երբ* Հարաւային Ամերիկայի Հայրապետական Պատուիրակ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպ. Խաչատուրեանէ (ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ) *յաջորդաբար թախանձագին նամակներ եկան Հոգեւոր ծնողքիս,*– «Տէր Շաւարշը զոհել Արժանթինի հայութեան...:

Նամակները այնքան ազդու էին, որ Հոգեւոր ծնողքս հարկադրուեցաւ ընդառաջել դիմումին...:

Պուէնոս Այրէս բնակող նախկին Ցունահայեր ականջալուր ըլլալով եղելութեան, կը դիմեն Հայրապետական Պատուիրակ Սրբազան Հօր, թէ տագնապի դարման գտնելու համար զիս Արժանթին հրաւիրեն: Եւ աջակցելով ձեռնարկին, ապահովելու համար ճանապարհածախսս, իրենց միջեւ յանձնախումբ մը կը կազմեն, բաղկացեալ Պ. Հայկ Պօղոսեանէ, Ցովհաննէս Մինասեանէ եւ Ցարութիւն Արապեանէ, որոնք կ'ապահովեն իմ եւ իմ ընտանիքիս պահանջուած ճանապարհածախսը:

...երբ 1951 Դեկտեմբեր 6-ին Պուէնոս Այրէսի նաւահանգիստը ժամանեցի՝ Հայրապետական Պատուիրակը Պոլսոյ Պատրիարք ընտրուած ըլլալով, պաշտօնատեղի մեկնած էր: Ժամանելուս, պաշտօնի ձեռնարկեցի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Մայր Եկեղեցւոյ մէջ, որ զիս հասցուց այս օրերուն:

Հոս եկած էր նաեւ Տօքթոր Գալուստ Գալուստեան եկեղեցիէն 500 քայլ հեռաւորութեամբ: Բարի գուգադիպութեամբ, էլ Սալվատոր փողոցի վրայ, միեւնոյն յարկաբաժինին մէջ կը բնակէինք:

• • •

Հիմա հանրայինէն փոխադրուած էի Տիրոջը Այգիին մէջ ծառայելու:

Եւ փա՛ռք Նախահայրերուս ջերմեռանդութեան, Այգին ընդարձակ է եւ ծառայութեան դաշտը՝ լայն:

Միսական եւ ծխական պաշտօններս կը կատարէի անխափան եւ անթերի.- Պատարագ, Քարոզ, Նշանտուխ, Հարսնիք, Կնունք, Թաղում, Հոգեհանգիստ, Տնօրհնէք, Հիւանդաց այցելութիւն եւ Ս. Հաղորդութեան մատակարարում, «Կրան Պուէնոս Այրէս»ի տարածքին՝ մայրաքաղաքի եւ արուարձաններու եկեղեցիներուն մէջ Պատարագելու եւ Բանին կենաց քարոզութեամբ մխիթարելու մեր հաւատացեալ Հօտի անդամները:

Ետանդով կը խմբագրէի Առաջնորդարանի Պաշտօնաթերթ «ՀԱՑ ԿԵԴՐՈՆ» Ամսագիրը:

Այս բոլորին զուգընթաց կը տանէի Գերշ. Տ. Սիոն Արքեպ. Մանուկեանի Հայրապետական Պատուիրակի քարտուղարութեան պատասխանատու պաշտօնը: *Նաեւ նշանակուած արուարձաններու մէջ ցրուած տասնեակ մը վարժարաններու այցելութեամբ եւ դասաւանդումով:*

Ամբողջ ցերեկները պաշտօններով կլանուած ըլլալուս, գրական աշխատութեանս տրամադրած էի առաւօտեան չորսէն—հինգէն եօթը—ութը ժամերը:

Գրական գբաղումներս էին.- Հայոց Մեծ Եղեռնի ներքուած Պատմուածքներս, Մամուլի աշխատակցութիւն հոս եւ արտասահման.- «ԱՐՄԵՆԻԱ»յի, «ՇԱՐԺՈՒՄ»ի, «ՀԱՑ ԿԵԴՐՈՆ» Տարեգրքի, «ՍԱՐՏԱՐԱՊԱՏ»ի, Հիւսիսային Ամերիկա՝ «ՀԱՑԱՍՏԱՆԻ ԿՈՉՆԱԿ» Շարաթաթերթի, «ԾԻՐԱՆԻ ԳՕՏԻ» եւ «ՀԱՑ ՍԻՐՏ» Պարբերաթերթերու, «ՊԱՑՓԱՐ» Օրաթերթի եւ «ՊԱՑՓԱՐ ԲԱՑԱՌԻԿ»ի, այլուր՝ «ԵՐԶԱՆԻԿ» Տարեգրքի, «ՀԱՍԿ» եւ «ԲԱՆԲԵՐ» Ամսագրերու, «ԱՐԵՒԵԼՔ ՄԱՐԶԱԿԱՆ»ի եւ ի վերջոյ՝ «ՄԱՐԶԻԿ»ի:

Այս բոլորի սահմանումն էր, «ՍԵՐՄՆԱՑԱՆ ՄԱՄՈՒԼԻ ԷՋԵՐԷՆ»:

Փոխան տրտունջքի, ուսերուս ծանրացող բաւական ծանր այլ «Քաղցր Լուծ»ը *կրելուս, հոգեւին կը հրճուէի:* «Մաճն ի Զեռին» *հարկ էր հերկել Հայոց Անդաստանը, քանի Նախախնամութիւնը զիս լծած էր պաշտօնի, իսկ ես հոգեպէս թէ ֆիզիքապէս ի վիճակի էի զայն արժեւորելու: Իմ պարտքս էր* Գրաւոր, Բանաւոր եւ Գործով վկայել... այլապէս կարելի չէր ապացուցանել, թէ նահատակներու վերապրող սերունդներու շառաւիղներէն գործօն

անդամ մըն էի նաեւ ինքս…:

Հոս տեղին է յիշատակել Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Մայր Եկեղեցւոյ պաշտօնակից Տ. Նորայր Ա. ԲՀ. Տէր Խորէնեանի տեւաբար տուած պատուէրը, երբ կ'ըսէր.–

Տէր Նորայր, այդքան մի ծանրաբեռնուիր գործերով. Հարաւային երկրամասի կլիման չի թոյլատրեր եւ շուտով կ'ընկճէ ինքզինք, կը կրկնէ…:

Պատուէրը արդարացի էր եւ տեղին, սակայն իմ ականջներս կապարով խցուած էին Տէր Նորայրի եւ սրտցաւ բարեկամներու տեւական յորդորներուն դիմաց…:

Իմ գիտցած ձեւովս 38 տարի ծառայեցի ազգիս…:

Ընտանիքի հայր ըլլալով, պարտաւոր էի հոգալ զաւակներուս կարիքները եւ նախանձախնդիր հետեւիլ անոնց հոգեկան կազմումին եւ դաստիարակութեան:

Ինքզինքս կրծող վիշտը մեղմելու նպատակով վերեւի բոլոր աշխատանքները կը կատարուէին հաճութեամբ: Կ'ենթադրէի թէ ինծի չափ երջանիկ ուրիշ մէկը գոյութիւն չուներ երկրագունդիս վրայ, միայն թէ ներկինիս տար պատեհութիւնը՝ երազներս իրագործելու…:

Տրուած ըլլալով որ կեանքիս 60 տարիները նուիրած եմ Հ.Մ.Ը.Մ.ի Ազրիական Շարժումի եւ Մարմնակրթանքի եւ Հոգեւոր Հայր փաղաքշիչ տիտղոսին արժանացած, Նոր Սերունդի մատղաշ անդամները իրենց արմատներուն կապելու ոգիին, պարտաւորութիւններ ունիմ, որոնք նոյնպէս «Քաղցր Լուծ»են եւ 60 տարի այս աշխատանքները տարուած են եռանդով եւ անտրտունջ…:

Եթէ Աւարայրի Պլպուլին սահմանումով «Մահ Իմացեալ Անմահութիւն է», այս պարագային՝ կեանք Իմացեալ Ցաւերժութիւն է…:

• • •

…Անտեսելով Տօքթոր Գալուստեանի թելադրանքը, միտքս ու հոգիս չաղկապուած էր Հօրս նահատակութեան եւ Ռաս Իւլ—Այնի Ջարդի Դրուագին…:

Գիշերները անկողնիս մէջ անքուն հսկելով կը տագնապէի… Քանի-քանի հարիւր անգամ գրիչը ձեռք առի, ուղեղիս մէջ ղրոշմուած նկարագրականը թուղթին փոխանցելու…:

Զո՛ւր ճիգ…:

Մատներուս մէջ բռնած գրիչը երբ թուղթին հպէր, ուղեղէս բառեր դուրս գալու տեղ՝ աչխարհագրական քարտէս միայն կը գծէր…:

Այս ուղղութեամբ վեց տասնամեակ ապարդիւն անցան եւ ես կը չարունակէի մահուան բրտինք թափել…:

Վեց տասնեակ տարի տագնապով բոլորել…:

Պարտքի գիտակցութիւնն ունեցողը միայն կրնայ ըմբռնել իմաստը՝ հատնումներուս:

Քանի որ ի վիճակի չէի գրելու, գաղափարն յղացայ՝ մտադրութիւնս

յայտնաբերել ժապաւէնով… Երբ ձայնաերիզին կոճակը դարձնելով կը փորձէի արտասանել բառեր, սոսկո՛ւմ… անոնց փոխարէն լոկ խոկոց կ'արտաբերէր…:

Անճրկած կը տագնապէի…:

Ուրիշ ի՞նչ կրնայի ընել՝ հոգեկան խռովքս փարատելու եւ նպատակս իրագործելու համար…:

Օր մը երբ կը խորհրդածէի, էվրէքա (2) գոչելով անցայ գրամեքենայիս դիմաց: Այլ ձախողանք… Իւրաքանչիւր փորձիս կամ միտքս կ'ընդարմանար կամ նայուածքս չէր զանազաններ տառերը…:

Աննախընթաց ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ աղդրադարձը առաւել ուժգը ներթեամբ տեղի կ'ունենար ուղեղիս մէջ…:

Տագնապս զիս կը խորովէր…:

Հոգեկան խռովքս հրահրող ազդակներ էին նաեւ հետեւեալ պարագաները.-

Քահանայ ձեռնադրուելէս ասդին, ամէն թաղման կամ հոգեհանգիստի առթիւ իմ կամ այլ կրօնականի կողմէ ընթերցումը Հաւգստեան Աւետարանի, (Յովհաննու ԺՌ. 24—26) համարները, *նաեւ «Ի Վերինն Երուսաղէմ»ի երգեցողութիւնը հոգիս կը ցնցէին… Բառերը դաչոյններու պէս կը խրուէին ուղեղիս, կը խռովէին հանգիստը հոն կայք հաստատող Զարդի Դրուագին… կը փոխադրուէի Ռաս Իլ—Այն, կ'ենթադրէի թէ հայրս՝ Նահատակութեան սեմին զայն կը կարդար, սրտի ճմլում կ'ունենայի եւ ուշաթափութիւն կու գար վրաս…:*

Մտային հորիզոնի վրայ հօրս Նահատակութեան եւ Զարդի դրուագի կողքին չարուած էին նաեւ Պատարագի ընթացքին հծծող «Տէր Ողորմեա»ն…: Ինծի համար հատնումի առիթներ էին նաեւ ամբողջ «Մեծ Պահք»ի չրջանը, «Աւագ Շաբաթ»ը եւ հինգ Տաղաւարներու յաջորդող «Մեռելոց»ի օրերը…: Անոնց ընթացքին միայն ու միայն կը խորհրդածէի միտքս տանջող նիւթին վրայ…:

«Ապրիլ 24-ի ձեռնարկնե՞րը… Անոնք զիս գերեզման կ'իջեցնէին…:

Ընթերցումներս իրենց կարգին բաժին կը բերէին, առաւել զիս խռովելով:

Կ'արտասանէի կամ կը կարդայի հատուածներ Գամառ Քաթիպայէ, Միքայէլ Նալպանտեանէ, Ռաֆֆիէ, Աւետիս Ահարոնեանէ, Յովհաննէս Թումանեանէ, Դանիէլ Վարուժանէ, Սիամանթոյէ, Վահան Թէքէեանէ, ինչպէս նաեւ Նահատակներուս, Հօրս եւ Հայրենիքիս ձօնուած բանաստեղծութիւններս եւ Ցիսուսի Խօսքին հակադիր Հօրս Աղերսը.-

Հա՛յր… մի՛ ներեր ասոնց, բանի որ գիտեն թէ ինչ կ'ընեն…:

Վերի ցանկին վրայ հետագային աւելցան նաեւ Հայրենի Բանաստեղծներու՝ Եղիշէ Զարենցի, Պարոյր Սեւակի, Յովհաննէս Շիրազի եւ այլոց եղեռնապատում Ստեղծագործութիւնները…:

Ընթերցում եւ արտասանութիւն՝ կ'ըլլային հանդիսաւորապէս: Կարծէք հրապարակային ձեռնարկի ընթացքին կատարուէին անոնք, որ զիս հա-

ղորդակցութեան մէջ կը դնէին «ՀԱՑՈՑ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ»ի Նահատակներուս եւ պաշտելի հօրս հետ…:

• • •

1953-*ին լոյս տեսաւ Հոգեշնորհ Տ. Ցարուխիւն Վրդ. Մուշեանի խմբագրած «ՀԱՑ ԿԵԴՐՈՆ» Տարեգրքի առաջին հատորը: Իմ այլ նիւթերուս կարգին հիւրընկալած էր նաեւ «Գողգոթայի Վրայ Պատարագ» Պատմուածքս, նախկին վիճակի մէջ:*

Տօքթոր Գալուստեան զայն կարդացած ըլլալով, գոհունակ, ըսաւ.–

Տէր Շաւարշ, լաւ ըրիր, որ խորհուրդիս անսալով՝ էջդ եւ մէջդ խնայեցիր տագնապներ…:

Ակնարկութիւնը որոշ էր, խնդրոյ առարկայ նիւթը կը պակսէր, —քանի որ չէր կրցած գրուիլ,— սակայն այլ էր կարծիքը Հոգեշնորհ Խմբագրին.–

Հօրդ Նահատակութեան եւ Զարդին անտեսումը հարուածած է Պատմուածքը…:

Երկու տարի վերջ, Հոգշ. Խմբագիրը իր Տարեցոյցի Գ. Հատորը պիտի նուիրէր ԱՊՐԻԼԵԱՆ ԵՂԵՌՆԻ 40-*ամեակին, վերջին զոյգ էջը տրամադրած էր խոնարհիս, նկարիս գուգընթաց դրուատելով գրական գործունէութիւնս, ի վերջոյ կ'ըսէր.–*

«Նուիրական գործ մը կատարած պիտի ըլլար մեծահարուստ Մեկենասը, եթէ պատճառ դառնար անոր զանազան ամսագրերու եւ օրաթերթերու մէջ տպած զգայուն կտորները մէկ հատորի վերածէր: Գործ մը որ իր ալ ցանկութիւնն է: Բայց չի՛ բաւեր ցանկալը, երբ կը պակսի նիւթականը: Բան մը՝ որուն չեմ կարծեր որ կարենայ հասնիլ ինձ ասպարէզին բերումով եւ «ձեռ բացի» առաքինութիւնովը: Առաքինութիւն մը արդարեւ, որ զինծ շատ աւելի սիրելի դարձուցած է հօտին կողմէ:

«Վստահ եմ մեր այս ցանկութիւնը, որ իրն ալ է, իրականութիւն պիտի դառնայ օր մը, մինչ այդ՝ կարողութիւն մը վաղեմ իրեն գրական ասպարէզին մէջ եւ նորանոր նուաճումներ կ'ակնկալեմ իրմէ»: Հ. Կ.

Բարին Աստուած, 32 տարի յետոյ դէմս պիտի հանէր ազնուական Հայորդին՝ յաւերժացնելու իր ննջեցեալներուն յիշատակը եւ իրագործելու մեր ցանկութիւնը…:

Ազգային գործիչ, ուսուցիչ-խմբագիր Պ. Վարդան Գէորգեան, որ Օշականին պէս քաջալերած եւ գնահատած էր գրական հակումներս եւ լայն բացած իր խմբագրած «ԱՐՄԵՆԻԱ»յի էջերը զեղումներուս առջեւ, վերահաս դառնալով չգրուած դրուագին, յայտնեց թէ ինք եւս գտնուած էր նման դէպքի մը դիմաց եւ ականատես դարձած եղբօրը սպաննութեան, ինք՝ հատորներու հեղինակ, շատ փորձած էր բայց չէր կրցած գրի առնել, յայտնեց թէ կ'ըմբռնէր մատնուած կացութիւնս…:

Սակայն, անհամեմատ տարբերութիւն կայ մեր միջեւ… Սպաննութեանց կերպն ու պայմանները այլ են: Ինք չափահասութեան տարիքին ականատես եղած էր եղբօրը սպաննութեան, Տրապիզոնի հայերու տարա-

զըրուքենէն առաջ, մինչ իմս պատահած էր պատանեկութեանս օրերուն, այն ալ Եղեռնի կարեւոր կեդրոններէ մէկուն՝ Ռաս Իւլ—Այնի սպանդանոցին մէջ…:

• • •

Տուայտող հոգեկան կացութեանս վրայ անախորժ դրուագ մըն ալ աւելցաւ:

Կեանքը ինծի մատուցանելիք այլ մեծարանք ալ ունեցեր է…:

Ամէն մեղքիս վրայ, —ի լրումն յամենայնի,— 70 տարիքէս վերջ, տասնամեակէ ի վեր, նախախնամութիւնը կ'քաջ ուսերուս ծանր Խաչ մըն ալ դրաւ… Այդ՝ երէցկնոջս յիշողութեան կորուստն է, հետեւանք հայկական հիւանդութեան, ԿԱՐՕՏԱԽՏԻ:

Փոքր աղջիկս ու փեսաս իրենց երկու տղաներով Հիւսիսային Ամերիկա մեկնեցան: Տանը մէջ, դիշեր—ցերեկ չորս կողմ դառնալով, որոնումի մէջ տեւաբար աղեխարշ կը ձայնէ.–

Էտի՛, Ռուպի՛կ, եկէք, կարօտցայ…:

Այդ որոնումին հետեւանքով էր որ 1978 Ապրիլ 24–ին, Մոնթէվիտէոյի Սգատօնի ընթացքին սրտի տագնապով մահացած Հարաւային Ամերիկայի Հայրապետական Պատուիրակ Գերշ. Տ. Բարգէն Արքեպ. Ապատեանի մարմինը, հոս բերուած, Օծման Ս. Պատարագ կը մատուցուէր Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Մայր Եկեղեցւոյ մէջ, ուր երէցկինս վերնատան. սանդուխներէն մինչեւ վար գլորուեցաւ, ձեռք–ոտք կոտրեցաւ, գլուխը ճզմուեցաւ, դէմքը ածխագոյն, գանկը բամպակ դարձած ըլլալով, ամիսներ բժշկական լուրջ խնամքի տակ առնուելուն, դարձայ հիւանդապահ…:

Այս պայմաններու տակ, կը չարունակէի պաշտօններս անխափան կատարել, հնարաւորութեան սահմանին մէջ…:

Մինչ տարիներ տարիներու վրայ կը բարդուին, հիւանդս իր աղերսը կը կրկնէր.–

Էտի՛, Ռուպի՛կ եկէք, կարօտցայ…:

Իսկ ես, իմ որոնումներովս եւ կանչերովս Ողբերգութիւնն իր լրումին կը հասցնէի…:

Սեւ ճակատագրիս քսուած իւղն ու մեղրը եղաւ ասիկա:

Այդ բեռն ալ տանիլ հարկադրուեցայ՝ ստոյիկեան համակերպութեամբ…:

Լեղիի–կծուի խառնուրդով կեանքը ինծի բաժակ մեծարեց:

Իբր Թալիսման, ցմրուրս պիտի ըմպեմ գայն…:

Այս առնչութեամբ հոգեկան ցնցումներ կ'ունենայի արդիւնք մը ձեռք ձգելու եւ չյաջողելուս՝ մութ ապրումներ կը սպառնային յուսահատութեան մատնել զիս եւ սակայն, խոր հաւատք ունէի, թէ աննկուն կամքիս չնորհիւ պիտի յաջողէի փայփայած ծրագիրս իրագործել, արդարացնելով ուսուցչիս՝ Պ. Յակոբ Օշականի համոզումը վրաս…:

ՄԵՀՐԱՊԵԱՆ ՔՈՑՐ ԵՒ ԵՂԲԱՑՐ
ՋԱՐՄՈՒՀԻ ՄԱՑՐԱՊԵՏ, Տ. ՇԱՒԱՐՇ ՔԱՀԱՆԱՑ

Հոգեկան կացութիւնս կը բարդացնէր հիւանդս. քաղցրութեամբ եւ համբերութեամբ կը դիմաւորէի անգիտակից ամէն քմահաճոյք, որոնք կը սպառնային բարոյալքել զիս...:

• • •

Ամէնօրեայ սովորութիւնս էր, անկողին մտնելուս, անցուցած դէպքերուն ժապաւէնը դարձնել մտքիս մէջ. անոնցմէ կրած հատնումներս հոգեկան սնունդ կը պարգեւէին ինծի...:

Ընթերցող, ձեռքդ սրտիդ դիր, որպէսզի կարենաս տոկալ յիշատակութեանց քեզի պատճառելիք յուզումին...:

Ահա ցոլքեր, 1914-ի աշունէն սկսեալ.-

Խառնիի գերեզմանատունը բանդելու պետական հրամանին դէմ հօրս դիմադրութիւնը... Քաղուած հունձքով ժողովուրդին գինուիլը... Հօրս դէմ կատարուած մահափորձերը... Ֆնտըճագի Հերոսամարտը, ուր վիրաւորուեցայ... Շարժումը զսպելու բանակին ու խուժանին վայրագութիւնը... Մարաշի մէջ «Պատերազմական Ատեան»ի ստեղծած զարհուրելի մթնոլորտը... Հօրս կախաղան տարուիլը... «Գանոն Զապիթի»ներու (3) Հայոց տան դռները բախելով «Սինիմ վերին, կեավուր ասացայըզ» (4) ձայնելը... Օրական բանի մը տասնեակ հայ երիտասարդներու կախուիլը... Զէյթունի եւ Ֆնտըճագի շրջաններու հայութեան կեդրոնացումը Մարաշ եւ անկէ տարագրութիւնը «ՃԱՆԱՊԱՐՀ ԽԱՉԻ»... Մեր կարաւանին ճամբորդութիւնն ու նօսրացումը... Ստեփանոս Սրբազան Ծովակիմեանի հանդիպումը հօրս հետ... Ղաթմայի կեդրոնական կայանն ու օրական հարիւրէ աւելի մեռեալներու հաւաքական փոս լեցուիլը... «Ի վերինն Երուսաղէմ»ի երգեցողութիւնն ու հօրս արտասանած «Հոգւոցն Հանգուցելոց»ը... Հալէպի մէջ տարագրեալներու պատկերացուցած սահմռկելի պատկերը... Ռաս Իւլ—Այնի գաղթակայանը... Մատուցուող Պատարագներն ու «Տէր Ողորմեա»ներու սարսռացուցիչ երգեցողութիւնը... երեսուն հազարէ բաղկացեալ բազմութեան հառաչանքը... Երեքօրեայ Պատարագ ու ժողովուրդին Հաղորդութիւն առնելը... Նահատակութեան սեմին հօրս արտասանած հովուավայել խրոխտ բարոզը... Վերջին Պատգամը... Կալանումը, խոշտանգումը, դաշունահարումն ու գլխատուիլը... ժողովուրդին ՋԱՐԴԸ... Մնացորդացին տարագրումը դէպի Զախօ... ճամբու ընթացքին պատահած սահմռկելի դէպքերը... Տասը հազար մնացորդացին անցքը Տիգրիսէն... Կեդրոնացման վայրին կրակ տրուիլը... Գետին ձախ ափը ուղեւորուող լաստերուն շրջուիլը... Ջուրէն դուրս ողջ ելլելս... Ճէզիրէի ջարդն ու ստացած վէրքերս... Երկու հազար վերապրողներու հետ դէպի Մուսուլ կաղնիկաղ ճամբորդութիւնս... Կարաւանին մնացորդ տասնեւմէկ պատանիներու հետ «Նոնուս Փէյղամպէր Խան» (5)... հասնիլս... Պատին կրթնած մեր կմախքներուն ցուցադրութիւնը... Ի տես այդ սահմռկելի պատկերին, հրէշ էնվէր Փաշայի փճացած արտայայտութիւնը, թէ՝

«ԱՍՈՆՔ ԱՃՍՊԷՍ ՏԵՍՆԵԼ Կ'ՈՒԶԷԻ...»

Մեր որդեգրութիւնը բարի Արաբներու կողմէ... Անուններու փոփոխումն ու իսլամացումի ձախող փորձը... Մեր եղբայրներէն Վարդանի մահը, թաղումը, հողակոյտին այցելութիւնն ու ՀԱՑ ՄՆԱԼՈՒ ՄԵՐ ՈՒԽՏԸ... Ջերմէ վարակուիլս ու զառացանիքիս մէջ «Ցարութեան Տեսիլ»ս... Դէպի Մուսուլ փախուստ եւ մուրացկան դառնալս... Վերապրող հայ տարագրեալներու պատկերացուցած ահաւոր տեսարանը քաղաքին եւ «Հայոց ժամուն բակին մէջ...» Իպրահիմ Փաշայի կողմէ որդեգրուիլս... Անոր «Կլկլակի եւ սուրճի վայելք»ը... Դահիճին վարձատրութիւնն ու ճաշկերոյթը... Հայոց մեռեալներով բեռնաւոր կառքերու տողանցքն ու Փաշային գրոյցը անոնց հետ... Ճիւաղին հարցումը.– «Իսլամ եմ թէ հայ», իմ խրոխտ պատասխանս.– ՀԱՑ ԵՄ ԵՍ... Շնորհազրկումով կամովին փողոց իյնալս... Եղերական վախճանը տասներկու եղբայրներուս, որոնք խաշուելով, ճաշարանի յաճախորդներու մեծարուեցան... Ձիլմերան գերդաստանի ապարանքին մէջ հիւրընկալուիլս... Փախուստս Ձիլմերաններէ, որոնք իրագեկ դառնալով քաքնուած հայութեանս, Մոլլայի (6) հրահանգով զիս խաշելու ծրագիրը... Շնորհիւ իրենց հայ սպասուհի Վարդուհիի ազդարարութեան, Աղային ճժոյգը նստած, փախուստս դէպի Հալէպ... Կողոպտիչներու ձեռքն իյնալս... Հանդիպումս բրիական բանակին, անոր «էմիր Ջապիքի»ին(7) կողմէ որդեգրութիւնս... Ուղեւորութեան ընթացքին գիշերը իջեւանած, կ'ունկնդրեմ զինուորներու զառացանքները՝ հայասպանութեան դէպքերու... Բանակին հետ Նիսէյպին ճամբորդութիւնս... Տիվիզիոնի մէջ բնակութիւն հաստատելս... Էնվէր Փաշայի նախագահութեամբ ցեղապետներու ժողովը՝ Հայոց մնացորդացին ջարդը կազմակերպելու... «Հայրական Տեսիլ» ունենալս, որով ինծի կը հրահանգուի իջնել քաղաք, եղելութենէն տեղեակ պահել հայութիւնը, որ կ'ապաստանի հայասէր Հազմա Աղայի հողերուն վրայ ու կը ձախողեցնէ տեղւոյն տասներկու հազար հայերու ջարդին ծրագիրը... Ի լուր յայտնութեանը, Գարակէօզեան Որբանոցի նախկին Տնօրէն Նուրիճան Նուրիճանեանի խելագարումը... Անոր հետ ունեցած զրոյցս... «ՀԱՑԿԱԿԱՆ ԶԱՏԻԿ»ը...:

Շարժանկարը կը շարունակէ ցուցադրել որբանոցային կեանքէ պատկերներ... Որբերու գիշերուայ մղձաւանջային տեսիլները... Սողոմոն Թէհլիրեանի հետ հանդիպումս եւ իր գրոյցը... Ազգային Հիւանդանոցի սահմռկեցնի տեսարանները... «Գողգոթայի վրայ Պատարագ» շարադրութիւնը... Պ. Ցակոր Օշականի կողմէ վարձատրութիւնս՝ ԵՂԵՌՆԱԳԻՐ...:

Շարժանկարին ժապաւէնը կը շարունակէ դառնալ՝ Հալէպէն Պոլիս եւ ապա Ցունաստան... Որբանոցներու «Հաշուեյարդար»ը... Կեանքի դաժան պայմաններու դէմ մղած պայքարս՝ ապրելու, գոյատեւելու... Երիտասարդութեանս գործունէութիւնը, հուսկ՝ Հօրս յիշատակը յաւերժացնելու համար կը հետեւիմ Մայրապետ Զարմուհի Բոյջ օրինակին, ընդառաջելով ժողովրդային կամքին՝ Քահանայ կը ձեռնադրուիմ...:

Քահանայական Ուխտս եւ ունեցած ծառայութիւնս, բոլորը, բոլորը կը տողանցէին մտքիս պաստառին վրայէն եւ տեւաբար զիս կը տանջէին...:

Շարժանկարը ծօթանասուն տարիէ ի վեր կը դառնայ մտքիս պաստառին վրայ, կը դառնայ եւ անցքերու անցուդարձը կը ներգործէ ամբողջ էութեանս վրայ…:

Հեշտ չէ եղած դէպքերը թուղթին փոխանցելս… Տանջուելով, տառապելով եւ արտասուելով երկնուած են մէն-մի բառ, խօսք, նախադասութիւն եւ պարբերութիւն եւ այդ ծօթանասուն տարիները դարերու տեւողութեամբ տանջած են զիս…:

Հոգեկան հատնումներու չրջան եղած են նաեւ տարուան ամբողջ օրերը: Անխտիր, տեւաբար վերաքաղը կ'ընեմ վերոյիշեալ սահմռկեցուցիչ դէպքերու, որոնք հոգեւին ցնցած են զիս… Գանկիս մէջ կարծէք ռումբ պայթած, էութեամբ կը հալէի… Այս բոլորի կողքին Հօրս Նահատակութեան եւ Զարդին դէպքը չկարենալ գրելս՝ այլապէս կը խոչտանգէր զիս… Ամբողջ կեանքս ագուցուած էր Մեծ Պահքի եւ Աւագ Շաբթուան Խորհուրդներուն…:

Նուիրականացած սովորութիւն դարձուցած եմ անկողին մտնելէ առաջ, ամէնօրեայ «Հայր Մեր»ին կցել Ներսէս Շնորհալի Հայրապետին «Հաւատով Խոստովանիմ»էն հատուած մը եւ Աղօթքս փակել, Ռաս Իւլ—Այնի Պատարագէն վերջ հօրս արտասանած վերջին հրաժեշտով.-

Օրհնեալ եղերուք ի շնորհաց Սուրբ Հոգւոյն…:

Նահատակուեցէք խաղաղութեամբ…:

. . . . . .

• • •

…Դէպքերու վերյիշումի տպաւորութեան տակ օրէ-օր կը հալէի, կը հիւծէի… Ծուսահատութիւնս սահման չունէր նաեւ այն պատճառով որ Երկնային Պատգամաբերին ֆանիցս այցելութիւնը զիս ցնցեց…:

Վերջին ուժգին ազդարարութիւնը տեղի ունեցաւ 1985-ի Ապրիլին: Ջըրկըւեցայ Ոգեկոչումի Պատարագին եւ ճեռնարկներուն հետեւելէ:

Կազմալուծուած, անկողին ինկայ…:

Դադրեցայ եկեղեցի երթալէ եւ բժշկական լուրջ խնամքի տակ մնացի… Սենեակիս մէջ հազիւ կրնայի քանի մը քայլ նետել, սակայն որոշեցի.- Երբ ոտքի ելլեմ, անպայման Ուխտագնացութիւն կատարեմ դէպի Մայր Հայաստան եւ Սուրբ Էջմիածին:

Երկնային ազդարարութեան դէմ հիւղէս ըմբոստացաւ…:

Աղօթելով բողոքեցի որ յետս կոչուի որոշումը…:

Արարիչը թող գիտնայ, թէ երկրիս վրայ կայ Հայուն Արդարութեան Աստեանը, որուն դատաւորներն են ՄԵՌ ԵՂԵՌՆԻ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՍ եւ դատախազն է՝ խոչտանգուած, դաշունահարուած եւ գլխատուած Հայրս…:

Ի՞նչ, Բիւր-բիւրաւոր Նահատակներուս զոհաբերմամբ կերտուած Հայրենիքս չտեսա՞ծ պիտի բաժնուիմ ցաւի այս աշխարհէն… Ջիրագործա՞ծ կեանքս խորհրդանշող Հատորներու հրատարակութիւնը, նաեւ Հօրս Նահա-

տակուբեան, Ջարդի դրուագն ու անոնց Ողիսականը Անդենակա՞ն տա-նիմ...:

Ջիս խնամող Տօքթոր Նիքոլա Հիւրմիւզ օրական հինգ դեղ սահմանած էր իսկ չորս հատ ալ պահեստի՝ ի հարկին գործածելի...: Նոյնքան ալ երէցկինս ունենալով, դեղերու պահի ժամանակացոյց կազմած կը գործադրէի:

Տօքթորին յայտնեցի դէպի Հայրենիք Ուխտագնացութեանս ծրագիրը... Լաւ, եթէ կարենայի, լաւ... եթէ կարենայի... Քաջալերեց, յանձնարարեց եթէ ծրագիրս իրագործուի՝ Սեւանայ լիճը չբարձրանամ...:

• • •

ԵՐԵՒԱՆ, 1985

Սեպտեմբեր 9-ին, 22 հոգիէ բաղկացեալ խումբին հետ, լուսանկարիչ Մարթին Քէշիշեանի հետ ճամբայ ելայ դէպի ՄԱՑՐ ՀԱՑԱՍՏԱՆ:

Որոշեցի՝ Վերածնած Հայու աննկուն կամքիս կոչում ուղղել, չխաթարելու համար Հայրենիքի կեցուքեանս համրուած օրերու վայելքը, երբեք չըխորհիլ սիրտս մաշեցնող նիւթերուն վրայ, այլ՝ գոհանալ Ս. Էջմիածինի եւ Սրբավայրերու մէջ մատուցուող Ուխտով եւ՝ միայն «ՋԱՐԴԻ ՈԴԻՍԱԿԱՆ»ի ընդհատուած նիւթերս շարունակել՝ հնարաւորութեան սահմանին մէջ...:

Երբ բարձրախօսն աւետեց թէ «Մտնում ենք Հայկական Հող», մտովին սկսայ արտասանել Դանիէլ Վարուժանի «ԿԱՐՄԻՐ ՀՈՂ»ը եւ աւարտին՝ Հայրենիքի ձօնուած Բանաստեղծութիւնս.–

ԻՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Դուն հոգեյոյզ, շանթ խորասոյզ, վառ Արշալոյս
ԻՄ ՀԱՑԱՍՏԱՆ,
Մասիսիդ պէս, ինքդ իսկ ես, հըպարտ ու վէս,
ԻՄ ՀԱՑԱՍՏԱՆ:

Օդըդ ճնճոյշ, ջըրերդ աւոյշ, վարդերդ անփոյշ,
ԻՄ ՀԱՑԱՍՏԱՆ,
Բերկրաձիով բիւր, ձոր հըրապոյր, Քեզ տան համբոյր՝
ԻՄ ՀԱՑԱՍՏԱՆ:

Կոյս անարատ, բոց հարազատ, Դուն փառազարդ
ԻՄ ՀԱՑԱՍՏԱՆ,
Ես անպատում, լացուխընդում, Սուրբ Մըկրտում
ԻՄ ՀԱՑԱՍՏԱՆ:

Լոյսի ճաճանչ, երգի կարկաչ, յոյսի կակաչ
ԻՄ ՀԱՑԱՍՏԱՆ,

Հուր աննուաճ, հող բարգաւաճ, Դուն Մեծ Ասիոյ
ԻՄ ՀԱՑԱՍՏԱՆ:

Կամք աներեր, սիրտ անվեհեր, պայծառ եթեր
ԻՄ ՀԱՑԱՍՏԱՆ,
Առեղծուածով ու թախիծով, Խորհուրդի ծով
ԻՄ ՀԱՑԱՍՏԱՆ:

Պատգամաբեր շող պտղաբեր, ծիրանի բեռ
ԻՄ ՀԱՑԱՍՏԱՆ,
Փառքով դարեր, շքեղ օրեր, Քեզ են բերեր
ԻՄ ՀԱՑԱՍՏԱՆ:

Նորածիլ վարդ, այգ ես լազուարթ, Դուն Լոյս Զուարթ
ԻՄ ՀԱՑԱՍՏԱՆ,
Նոր կանչերու, վառ տենչերու, շեփոր հլլու
ԻՄ ՀԱՑԱՍՏԱՆ:

Միտք իմաստուն, պահակ արթուն, գահ հաստատուն
ԻՄ ՀԱՑԱՍՏԱՆ,
Եւ հողմավար, կեանք բոցավառ, զանգ խանդավառ
ԻՄ ՀԱՑԱՍՏԱՆ:

Որբուկներուդ, ղարիպներուդ անհուն կարօտ
ԻՄ ՀԱՑԱՍՏԱՆ,
Նոր Անիի, Երեւանի, Բաղրամեանի
ԻՄ ՀԱՑԱՍՏԱՆ:

Դուն գերագոյն, խարոյկ անհուն, շքեղ գարուն
ԻՄ ՀԱՑԱՍՏԱՆ,
Քու լոյս-ներկաս, վարդ-ապագաս դարբողներ կան
ԻՄ ՀԱՑԱՍՏԱՆ:

Ցաւերժական, անխախտ մական, Սովետական
ԻՄ ՀԱՑԱՍՏԱՆ,
Քե՛զ կը թուչիմ, սաղմերն անծին, ա՛յս էերթուածին
ԻՄ ՀԱՑԱՍՏԱՆ:

«ԵՐԳԵՐ ՍԻՐՈՑ ԵՒ ԿԱՐՕՏԻ»
Աթէնք, 1946

Ժամանումիս՝ «Հրազդան» օդակայանին մէջ ծնրադիր, արտասուելով համբոյր դրոշմեցի Հայրենի Սուրբ Հողին վրայ...:

Էլեկտրական քաշող ուժգին հոսանքը երկար պահեց զիս այդ դիրքին...:

Խոհերէս սթափումիս՝ ողջագուրուեցայ քեռորդի Խաչիկի եւ ընտանեկան պարագաներուն հետ. 73 տարուայ անձրպետ մը մեզ բաժնած էր իրարմէ... Խրովիչ 73 տարիներ, լի՝ աղէտալի դէպքերով... Հայու դառն ճակատագրի բերումով այսքան ատեն հեռու մնացեր էինք իրարմէ, լոկ նամակագրութեամբ հաղորդակցելով:

Եւ ի՛նչքան յուզիչ ու վերացնող է, խորհրդաւոր... Աչխարհակործան աղէտներէ ետք ողջագուրուիլ Արարատի դիմաց, ազատագրուած հայրենի ափ մը հողի այս մասնիկին վրայ...:

«ԱՐՄԵՆԻԱ» հիւրանոցին մէջ հազիւ տեղաւորուած, արժանթինահայոց Առաջնորդ Գերշ. Տ. Գրիգորիս Եպ. Բունիաթեան յայտնուելով, զիս առաջնորդեց Ս. Էջմիածինի Վանքը, ուր 8 օր բնակութիւն հաստատեցի վանատան մէջ:

Ազգականներս երկրորդ գծի վրայ մնացին...:

• • •

Ապրիլեան Եղեռնի Նահատակաց 70-ամեակին զուգադիպեցաւ տօնախմբութիւնը՝ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետ Ն.Ս.Օծութեան Վազգէն Ա.ի Գահակալութեան 30-ամեակը:

Ս. Էջմիածինի վանատան խուցէս տեւաբար պատուհանին դիմաց կանգնած, դիտեցի Արարատը, որ մերթ սրտիս պէս մթմամած կ'աներեւութանար եւ մերթ տենչերուս փոթորիկէն մռայլ ամպերը փարատած, պայծառափայլ կը յայտնուէր եւ ես անյագուրդ կը դիտէի զինքը, որ դարերու խորքերէն ժայթքող ապրումներս կը հրահրէր...:

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին մատուցուած Աջահամբոյրը վարձատրուեցաւ օրհնութեամբ: Հետեւեցայ յայտագրի գործադրութեանց, Նորին Սրբութեան Հայրապետական Գահակալութեան նուիրուած Ս. Պատարագին եւ ակադեմական հանդիսութեանց, Գրիգոր Խանճեանի Գլուխգործոց «ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ» գոբելին բացումն ալ վայելեցի:

Հայրենիքով արբչիս, Իմման Ս. Սեղանին եւ այլ Սրբավայրերու մէջ արտասուելով վերացայ, պաղատելով որ Ուխտս ընդունական ըլլար...:

• • •

Հանդիսաւոր եղաւ Կրօնական Դասի Ուխտագնացութիւնը ՄԻՄԵՌՆԱԿԱՒԲԵՐԴ:

Էջմիածինէն տասնեակ ինքնաշարժեր լեցուած, մենք իւրաքանչիւրը ձեռին կարմիր մեխակ մը, —իբրեւ խորհրդանշան թափուած ապրիլեան արիւնի,— գլխաւորութեամբ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի, սրտատրոփ իջանք աստիճաններէն, արծարծուող բոցին չուրջ բոլորակ կազմած, մեխակները դետին դրինք:

Վեհափառ Հայրապետը յուզումնալի թրթռացումով արտասանեց «ՀՈԳԻՈՑ»ը։

*Փչաքաղուած դիտեցի բոցը, —*Խորհրդանիշը ցեղիս նահատակութեան,— *ցանկութիւնն ունեցայ նետուիլ անոր մէջ, առաւել ջրդեղուելու իղձով…։*

Աչքիս դիմաց պատկերացած տեսայ Ռաս Իլ—Այնի Ջարդի բոցը, *որուն մէջ Նահատակուեցաւ պաշտելի Հայրս՝ իր Հօտին հետ…։*

Ինծի այպէս թուեցաւ, որ դարերով մնացինք հոն, գլխահակ… Դժուար էր այդ դիրքէն բաժնուիլ… Արծարծուող բոցին մէջ նչմարեցի Մագաղաթ մը, խորագրուած՝

ՀՕՐՍ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՌԱՍ ԻԼ—ԱՑՆԻ ՋԱՐԴԸ

Ցուզումով կարդացի Զօնը.–

Որդեակ Համազասպ, հաւատդ մի ուրացար որ ապրիս եւ վկայութիւն տաս մեր Նահատակութեան…։

Պատուէրը կրկնեցին նաեւ Նահատակները…։

• • •

ՀԱՅՐԵՆԻ ԱՊՐՈՒՄՆԵՐ
(*ՀԱՏՈՒԱԾ*)

…«ԾԻԾԵՌՆԱԿԱԲԵՐԴ»ի պաշտօնական այցելութենէ դարձիս հոգիս փոթորկած էր. օրուան անցքերուն չուրջ երկար խորհրդածելէ վերջ, գիշերը ուշ ատեն անկողին մտայ։ Հազիւ աչքերս գոցած՝ զարհուրած, ընդոստ վեր ցատքեցի…։

Լոյսը վառելով նայեցայ ժամացոյցին, որ կը հաստատէր թէ նոր քնացեր էի։

Ինչպէս պատահած էր ցերեկին, երազիս մէջ կրօնական Դասը չրջապատած էր Նահատակաց խորհրդանիշ բոցը։

Վեհափառ Հայրապետը արտասանեց.–

«Քրիստոս, Որդի Աստուծոյ, աւոխակալ եւ բարեգութ, գթա Ֆո արարչական սիրովդ ի հոգիսն համօրէն Նահատակաց ՀԱՑՈՑ ՄԵՐ ԵՂԵՌՆԻ»։

Ցանկարծ Ցուշարձանի բոցէն դուրս ելաւ հօրս կտրուած գլուխը, ուրկէ իբրեւ նաւթի անսպառ ընդունարան, արիւն կը ժայթքէր, առաւել սաստկացընելով Համալիրին բոցը եւ զայն խարոյկի վերածեց։

Բոլորս ակնապիշ կը դիտէինք «յարուցեալին» սահմռկեցնող գլուխն ու անկէ ծորող չատրուանային արիւնը եւ ծաւալող բոցը…։

Աղօթքի աւարտին, Վեհափառ Հայրապետը ինծի դառնալով ըսաւ.–

Տէր Շաւարշ, տղաս, Նահատակ Հօրդ ՏԵՍԻԼՆ է այս… Հետդ խօսիլ կ'ուզէ…։

Արտասուելով ըսի.–

Լաւ, Վեհափառ Տէր…։

Բնազդաբար ծնրադրեցի… Ապշութիւնս պարտկող զարմանքէս մըղ-

ւած, խաչակնքելով, բազկատարած, աղօթասացի դիրքով, խեղդուկ ձայնով երիցս մրմնջեցի.–

Հա՛յր... Հա՛յր... Հա՛յր...:

Պատասխանը չուշացաւ:

—Որդի, կարդացի տպագրուելիք «ՄԵՌ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» հատորներուդ ձեռագիրները... Ինձմէ ստացած գեղումներն են ասոնք... Ապրի՛ս... Միայն թէ ցաւ ի սիրտ ընկատեցի բացակայութիւնը կալանումիս, խոշտանգումիս, դաշունահարումիս, գլխատումիս եւ ժողովուրդիս ճահատակութեան դրուագը... Այն ալ գրէ՛...:

—Հա՛յր, ոյժ չունիմ... Արիւնաքամ հալելով սպառած եմ...:

—Այդ խօսքը բեզի վայել չէ, տղաս... Քրիստոնեայ Հայու Վերածնուդի Հաւատոյ բեզ կը զինէ... Ռաս Իլ—Այնէն Ջախօ, Ճէզիրէ եւ Մուսուլ հասնողը այդ ալ կրնայ ընել... ԳՐԷ՛...: ՎԿԱՑԷ՛...:

Ընդոստ դուրս ցատքեցի անկողինէս... Սաստիկ դող մը ամբողջ մարմինս կը ցնցէր, արագիլի նման ատամներս կափկափեցնելով...:

Աչքերուս դիմաց Հօրս գլուխը կը չարունակէր արիւն ժայթքել եւ Համալիրին բոցը սաստկացնել...:

Ինքնագիտակցութեան գալու ակնկալութեամբ, գլուխս երկար ժամանակ բռնեցի պաղ ջուրի ծորակին տակ եւ հանդարտելու յոյսով երկու ասպիրին առի...:

Տեսիլէն յափշտակուելով, ներշնչուած էի...:

Սեղանին դիմաց անցայ, գրիչը ձեռք առի եւ սկսայ գրել...:

Ստեղծագործութիւնը ՏԵՍԻԼԻՆն էր, արձանագրութիւնը՝ իմս...:

• • • • • • • • • • • • • • • • •

Նահատակութենէն առաջ Հօրս արտասանած «ԽՕՍՔ ՄԱՀԱՊԱՐՏԻ» վերնագրելս միայն կը յիշեմ... Այնուհետեւ զգայազիրկ վիճակի մէջ գրած եմ՝ ինչ որ թելադրած է ՀՈԳԻՆ...:

Ամբողջ մարմինս ելեկտրահար՝ զիս կը ցնցէր... Ծորդահոս կ'արտասուէի եւ Սուրբ Մեսրոպը կը չարչարէի ծուռումուռ գիրերովս (*):

Այսահարի նման կը ցնցուէի, դժուարանալով բառերը թուղթին փոխանցել... Մերթ ոտքի կ'ելլէի, դէպի Արարատ հայեացք կ'ուղղէի եւ քանի մը քայլ չնչառութեան փորձ կ'ընէի, պահ մը աչխատութիւնս կ'ընդհատէի՝ չընչահեղձ չըլլալու եւ ոյժ ամբարելու համար...:

...Արշալոյսը բացուած էր, երբ գրեցի խօսքին վերջին նախադասութիւնը.–

(*) Հետագային, արցունքէ աղարտուած անճոռնի ձեռագիրները մեքենագրելս այլապէս զիս նահատակեց: Աւելի դիւրին էր խրթին սեպագիրի մը մեկնաբանումը՝ քան գրութեանս ընդօրինակութիւնը:

ՍՈՍԿԱԾԷՔ ՎԵՐԱԾՆՈՂ ՍԵՐՈՒՆԴՆԵՐՈՒ ՍՐԲԱԶԱՆ ՎՐԷԺԽՆԴՐՈՒԹԵՆԷՆ...

Պատգամ-ին իբր վկայութիւն՝ Ս. Էջմիածնայ զանգակատունէն առաւօտեան ժամերգութեան զանգն հնչելով, Միաբանութիւնն ու ժողովուրդը Տաճար կը հրաւիրէր...:

Պատուհանը բացի, պայծառափայլ Արարատը դիտեցի եւ թարմ օդ շընչելով, ցնծութեամբ երգեցի.-

«Առաւօտ լուսոյ...
Արեգակն արդար...
Առ իս լոյս ծագեա...»:

Հարազատներուս հետ վայելքը եղաւ միմիայն երեք օր, որուն մեծ մասը՝ տեսարժան վայրերու շրջագայութեամբ: Տանը մէջ քայլ չկրցող նեստորը օրական 3—4 քիլոմեթր ճամբայ քալեց անտրտունջ...:

Միայն զրկուեցայ Հայաստանի կապուտիկ աչքը՝ Սեւանը տեսնելու վայելքէն: Բարդութիւններ չստեղծելու եւ չուրջիններուս տաղտուկ չպատճառելու նախազգուշութենէ տարուած՝ հպատակեցայ բժշկական խորհուրդին:

Երկու քեռորդիներ կողք-կողքի նստած Պատուոյ հիւրեր էինք...:

Սարքուող խնճոյքն համեմեցինք մեր ուրախ եւ տխուր պատմումներով... Ամէն հասակի յիսնեակ մը երկսեռ սեղանակիցներ կախուած էին մեր շրթներէն, նոր լեզու ելլող մանկան թոթովանքով, անցնող դէպքերու նկարագրականը կ'ընէինք... Ամիսներ բաւարար չէին մեր Ոդիսականները պատմելու...:

Իսկ սեղաննե՞րը... Աստուա՛ծ իմ, կը յորդէին ամէն բարութեամբ... ճաշերու զանազանութիւն, տանտիկիններու խոհանոցային չնորհը սփռած էին մեր չուրջ: Այլազանութիւն խմիչքներու, արարատեան դաշտի պտուղներ՝ աչնանային բարիքներով յորդուն: Զրկուեցայ համտեսել Հայաստանի համբաւաւոր ծիրանը, եղանակը անցած ըլլալով:

Իսկ «կենաց»նե՞րը...:

Անոնք թիւ եւ համրանք չունէին:

Հարկ էր սակայն կարճ միջոցն օգտագործել:

Գիտենք թէ ճառախօսութիւնը լոկ հելլենական չնորհ չէ, այլ նաեւ հայկական, երբ մանաւանդ՝

«Սեղանն է առատ, դիմացն Արարատ...»:

Խօսողներ պերճօրէն կը յայտնաբերէին իրենց ընդունակութիւնները.- Մեներգ, խմբերգ, արտասանութիւն, սրաբանութիւն, խօսք՝ առաւել կը տաքցնէին խնճոյքը...:

Ջրտնող «Թամատա»ն գիտցաւ զայն համեմել... «Հէքիաթ»ի «երեք օր, երեք գիշեր»ները գերազանցելու զեղումներով...:

Ոմանք հարկաղրաբար կը մեկնէին գործի, ուրիշներ կու գային զանոնք փոխարինել:

Եւ սեղանը միշտ լիքն էր, Հայր Աբրահամի օրհնութեամբ...:

Օրհնեալ ըլլայ Հայրենի Սուրբ Հողը Հայու ճակտի քրտինքով օծուած եւ օրհնեալ ըլլան նաեւ ձեռքերը տանտիկիններու։

Այցի գացի նաեւ Սարտարապատ, Վերածնած հայրենական բեկորներու՝ Նոր Հաճընի, Նոր Ուրֆայի, Նոր Սեբաստիոյ, Մուսա Տաղի, Նոր Զէյթունի, Նոր Երզնկայի, Նոր Խարբերդի *եւ այլոց։*

Ի տես Հայրենիքիս Զահազարդ Մայրաքաղաք Երեւանի՝ *երազներս թեւ առին ու սլացան դէպի Արարատ... Այցելեցի* Երիտասարդութեան Պալատը, *որուն պատուհակաւոր յարկին երբ տեսողութեանս դիմաց համայնապատկերը կը ցուցադրէր, հանդիսաւոր արտասանեցի այս բանաստեղծութիւնս.–*

ԵՐԵՒԱՆԻՆ

Իմ Երեւանի, այս լոյս — աւանի,
Անուանը մատաղ, կերտում եմ այս տաղ։

Այգերի հուրը, արեւի թուրը
Տաւիղին վրայ ցնծաձ, թրվրռաձ։

Աղբիւրներ ցածից, ծաղիկներ բարձրից,
Պաչ են երկարում՝ կեանքին, արեւին։

Այգը շաղերին, վարդը շողերին,
Նազում են սազում, ժպտում, երազում...։

Դատարկ բաժակը լցնում է այգը,
Սէրը սոխակից, սիրտը սուզակից։

Զեփիւռը հնչուն, կախարդիչ թռչուն,
Կ'երգի լեռներից, դալար ափերից։

Վարդերիդ հասուն, բոյրը պարտասուն,
Հեշտանքի ծովում մահիճ են հիւսում։

Սիրուհի Երեւան, սիրոյս աննըմանդ
Ծաղունին վրայ ԴՈՒՆ ՎԱՐԴ ԵՐԵՒԱՆ։

«ԵՐԵՒԱՆԵԱՆ ԵՐԳԵՐ»
Աթենք 1947

• • •

Վայելեցի նաեւ բեմական ձեռնարկներ, այցելեցի Մատենադարաններ, Ցաւիտենական Հանգիստ ժառանգած զաւակներու դամբարաններուն եւ

արձաններուն, *վերացած ճեմեցի Աբովեանի, Կոմիտասի, Սայեաթ Նովայի, Բաղրամեանի եւ այլոց պողոտաներէն, Օղակաւոր Պուրակի մէջ ակէն ըմպեցի մեռոնահամ ջուրը՝ Երեւանի 2750 տարիները խորհրդանշող ծորակներէն, Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ մէջ մոմս վառեցի եւ աղօթեցի, ի վերջոյ «ՀՐԱԶԴԱՆ» մարզարանը ներկայ գտնուեցայ կատարուող* Ֆութ-Պոլի Ախոյեանական Մրցումին եւ յիսուն հազար հանդիսականներուն հետ լիահագագ ձայնեցի.-

ԱՐԱՐԱՏ ՀՈ'ՒՓ ՏՈՒՐ...:

...Օդանաւ բարձրանալով, կամրջապլուխին կանգնած՝ վերջին հայեացքս սեւեռեցի Արարատի... Ամպի չղարչը ծածկած էր ճիւնապատ գագաթն ու լանջը, որ հարսի նազելի իր ժպտուն հայեացքը կ'ուղղէր ինծի եւ իրեն սիրոյն զոհուած բիւր-բիւրաւոր Նահատակներու...:

Համայնապատկերէն հմայուած, արտասանեցի Հրաժեշտի Խօսք.-

Սուրբերու, Մարտիրոսներու եւ Նահատակներու արիւնով ոռոգուած Հայրենի Սուրբ Հող... Երջանիկ եմ որ կեանքիս վերջալոյսէն առաջ յաջողեցայ Ուխտագնացութիւնս կատարել դէպի Մայր Հայաստան, Սուրբ Էջմիածին, Սարտարապատ, Ծիծեռնակաբերդ, Օշական եւ այլ Սրբավայրեր... Իջման Ս. Սեղանին դիմաց ծնրադիր, անոնցմէ խնդրեցի ԻՂՁԵՐՈՒՍ ԿԱՏԱՐՈՒՄԸ... Հաւատքով եմ որ Հօրեղական Պատգամը պիտի յաջողիմ իրագործել, բանի որ կրցայ իր Նահատակութեան եւ Ռաս Իլ-Այնի ջարդի դրուագին խարիսխը նետել, ներշնչուած Հողէդ, որմէ բուռ մը կը տանիմ հետս իբր Հրաշագործ Մասունք, անմահն Վարուժանի օրինակով դնելու սեղանիս վրայ, Անկէ եւ Հօրս Ոգիէն ներշնչումով ոյժ եւ կորով ստանամ, կեանքիս մեծագոյն մարտը յաղթութեամբ կարենալ պսակելու...:

• • •

ՊՈՒԷՆՈՍ ԱՑՐԷՍ, 1987

Տարեմուտին, իբր թանկագին Կաղանդչէք, *ստացայ ձեռագիրներուս չարուած էջերը: Սրբագրութեան սկսայ...:*

Կէս գիշերին հասայ չահեկան նիւթին... Ուղեղիս մէջ 68 տարիէ ի վեր խմորուող պատկերէն փորձեցի սկսուած նիւթը չարունակելով փոխանցել թուղթին:

Զո՛ւր ճիգ... Դարձեալ եւ դարձեալ ձախողանք... Այս ուղղութեամբ միտքս չէր գործեր եւ Ս. Մեսրոպ օգնութեան չէր գար...:

Սակայն հարկ էր սրբագրուած էջերը տպարան հասցնել: Իբր դարմանիչեալ Պատմուածքի աւարտին՝ այս տողերը գրեցի.-

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ.- Կարենալ պահելու համար հոգեկան-մտային հաւասարակշռութիւնս, կամքէ անկախ պատճառով չկրցայ այս Պատմուածքին կցել Հօրս Նահատակութեան եւ Ռաս Իլ-Այնի Ջարդի Դրուագը, որոնց վրայ մտածելը տեւապէս տագնապի մատնած էր զիս...:

Վերջին սրբագրութեան, համոզուած թէ «Ծանօթութիւն»*ը հետու էր ընթերցողը լուսաբանելէ, ջնջեցի:*

Խորհրդածութեան բաւիղներուն մէջ մոլորեցայ... Դրուագը գրելու արարքս մանուկի առաջին քայլին նման էր... Ծիշեցի նաեւ ճեզիրէի մէջ կատարուած սպանդէն յետոյ դէպի Մուսուլ ուղեւորուելուս պարագան:

(Տես «ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» Ա. Հատոր, էջ 41–44):

Հոն յաջողած էի իսկ հոս՝ ձախողած...:

Ապրիլ 23-ի գիշերը յիշատակելի է: Մայր Եկեղեցւոյ մէջ կատարուող Սգաստօնէն տուն դարձիս, ննջելու տեղ Հսկումով լուսցուցի եւ առաւօտեան դէմ գրեցի գրքիս «Հեղինակին Խօսք»ը:

Տագնապի մէջ էի երբ աչքերուս դիմաց տառեր ցցուեցան. դողդողալով զանոնք թուղթին փոխանցելս՝ Մարաթոնէ աւելի նուաճում էր...:

Բառերուն արտագրումը զանկս խորտակեց, աչխարհի ծանրութեան փլիլըն զգացի անոր վրայ... Ի զուր ճգնեցայ չարունակել. միտքս ընդարմացած էր, ամբողջ մարմնով կը դողայի, անօրինակ ջերմ մը մարմինս վարակած էր...:

Ընկճուած եւ ոյժաքամ՝ անկողին մտայ, հակառակ բուռն բաղձանքիս, չկրցայ յաջորդ օր Մայրաքաղաքին մէջ կատարուող ազգային թափօրին մասնակցիլ, թէեւ զաւազանս պատրաստած էի: Կատարելիք պարտք մըն ալ ունէի.– Ինքս պիտի գլխաւորէի Եղեռնէ վերապրողներու խումբը...:

Շաբաթ մը վերջ յաջողեցայ էջ մը դրել, սակայն սրտի տագնապ ունենալով հարկադրուեցայ երկար ատեն հանգիստ ընել...:

կացութիւնս խղճալի պատկեր մը կը ներկայացնէր. կարծէք ինքնասպան ըլլալու համար իբրեւ հրազէն՝ կը փորձէի գրիչը ճեռք առնել, մեր թուչնիկը կը սկսէր բարձրագոյն թռչրտալով բողոքել...:

Հետը զրոյցի բռնուեցայ.–

Թանկագին սիրտ իմ, գիտեմ թէ երկաթէ շինուած չես եւ մարդկային մարմնին ամենէն կենսական այլ նուրբ մասն ըլլալուդ, վիշտերը, հոգերն, ու եղերական ապրումները բեզ կը նեղեն... Խնդրեմ, տանջուած, զգայուն սիրտ իմ, տոկա՛, տոկա՛ ամէն հարուածի, որ բեզ կը խոցէ Նահատակներուս արիւնին մէջ թաթխուած գրիչը... Տոկա՛, որպէսզի միասին ողջունենք յաղթութեան պսակը...:

Այնուհետեւ, գրիչը ձեռք առնելու ամէն փորձիս, Պատարագի տեւողութեամբ ինքնաստեղծ արարողութիւն կը կատարէի եւ եռանդս հրահրող արտասանութիւններ կ'ընէի աղերս ուղղելով Նախահայրերուս, Ս. Մեսրոպի, Վարդանանց եւ Սարտարապատի Ուխտապահներու, ՀԱՑՈՑ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ-ի նահատակներուս եւ պաշտելի Հօրս, պայքարողիս զօրավիգ կանգնիլ, մղուող անհաւասար մարտէն յաղթական դուրս գալու...:

Մինչ այլ աշխատանքներ ըստ սովորականին՝ առանց ճիգի կը կատարէին, երբ կարգը գար հոգիս խռովող նիւթին, մատներս կը կարկամէին գրիչ բռնել...:

Ահա ցայտուն քանի մը օրինակ.–

Աթէնքի մէջ մահացած էր «ԱՐՄԵՆԻԻԻ ՄՈՒՍԱ»յի հեղինակ, բանաստեղծ Փուլիս Ալեքիս: Իր յիշատակին էջ մը պատրաստեցի քանի մը օրուան ընթացքին:

(Տես «ԱՐՄԵՆԻԱ» 22 Հոկտեմբեր 1986):

«Սոցեալ Դեմոկրատ Հնչակեան Կուսակցութեան» *հարիւր-ամեակին առթիւ «Բաց Նամակ» մը գրեցի քանի մը օրուան ընթացքին:*

(Տես «ՇԱՐԺՈՒՄ» 17 Ցունիս, 1987):

Քաղաքական Հայ բանտարկեալներու գիրքէս ղրկելու առթիւ, նամակ ուղղեցի մեր մարտիկներուն:

(Տես «ԱՐՄԵՆԻԱ» 22 Հոկտեմբեր, 1987):

Պատասխանը (Տես «ԱՐՄԵՆԻԱ» Դեկտեմբեր 24-ին):

• • •

1988 *տարւոյն սկիզբը ստացայ հանգուցեալ ուսուցչիս՝ Տ. Սուրէն Ա. Քհ. Բաբախեանի այրիին՝ Շնորհիկ քրոջմէս ամուսնոյն նոր լոյս տեսած* «ՏԱՐՕՆԱՇՈՒՆՉ ԱՊՐՈՒՄՆԵՐ» *գիրքը: Քանի մը չաբաթ կարդալէ եւ ուսումնասիրելէ ետք, երկու օրուան ընթացքին գրեցի* Գրախօսական:

(Տես «ԱՐՄԵՆԻԱ» 12 Մարտ, 1988):

Հարկ էր սակայն գօտեպնդուիլ եւ սկսուած գործը իր լրումին հասցընել, ինչ փոյթ որ մեր կաքաւը տխրօրէն եղերերգէ... Նահատակութեան գնով, արիւնախառն արցունքովս մկրտելով, կը մեծարէի Ս. Մեսրոպի...:

Ցաճախ, յուզումէս դատողութիւնս կորսնցնելով, բազում խօսքեր զգայազիրկ վիճակի մէջ գրուած են...:

Սպառած ճիգերս կը հատուցուէին չնչարգելութեամբ, ինչ որ աւելի եւս կը բարդացնէր տագնապալի կացութիւնս...:

Վկայեալ հոգեբան-բժիշկներու անկ է լուծել առեղծուածը:

Թերեւս մարտի ճակատի առաջին գծերու վրայ գտնուող 80 տարիքը բոլորած Մարտիկ մը կարենայ ըմբռնել մատնուած կացութիւնս...:

Արիւնոտ արցունք կը թափէի յղացուող բառերուն վրայ... Գիտէի թէ սրտէս կը բխէր այդ արցունքը... Ի՛նչ փոյթ՝ եթէ կեանքիս սպառնար այդ արարքս... Մէն-մի խօսքի յղացում՝ անպատում երանութիւն կը պարգեւէր ինծի...:

Տագնապներուս դիմաց աչքերուս առջեւ ցցուեցաւ պատկերը երբ հանգուցեալ ուսուցիչս զիս խրախուսելու համար կ'ըսէր.-

Ո՛րչափ խղճալի է վիճակը մարդու մը, որ առաքելութեան կէս ճամբայէն կը նահանջէ...:

1921-*ին ըսուեցաւ այս խօսքը, որուն վրայ տարիներ խորհրդածելէ ետք, իբր արձագանգ պատուէրին, Աթէնքի մէջ* 1944-*ին Համաշխարհային Բ. Պատերազմի մահու-կենաց միջեւ մղուող պայքարի ընթացքին խոհերս կեանք տուին այս բանաստեղծութեան.-*

ԿԵԱՆՔԻ ԾՈՎՈՒՆ ՄԷՋ

Կեանքը ծով մ'է, որուն մէջ՝ ծընած օրէն կը նետուինք.
Ճակատագիրն է կայան, զոր սահմանուած է Երկինք.
Ափունքի մը կը հասնի՞նք, որ ըսփոփէ մեզ մասամբ
Եւ փարատէ մեր կեանքի հորիզոնէն ամէն ամպ:

Երբ մարմինն է կորսուած ալիքներուն մէջ արդէն,
Մահկանացուն փրկութիւն չի ընկատեր անդունդէն.
Միայն կը զգայ թէ պարտ է, տանիլ գրկանք անմըռունչ,
Մահուան ընդդէմ պայքարիլ, լողալ մինչեւ յետին շունչ:

Քանի՛ կ'անցնին տարիներն՝ ճամբան ա՛յնքան կ'երկարի.
Կ'ըլլան ոմանց ոյժաթափ՝ թեւերը ժիր ու արի.
Կը կորսընուին շատ-շատեր, որ պահ մ'առաջ դեռ կային,
Ետ կը դառնան ուրիշներ, —դատողութի՛ւն մարդկային..:

• • •

Կեանքի ծովը, —որուն մէջ մենք ծնունդով կը նետուինք,—
Իտէալի կայանէն ափունքի մը կը հասնի՞նք...:

«ԵՐԳԵՐ ՍԻՐՈՑ ԵՒ ԿԱՐՕՏԻ»

...Այժմ ինծի ի՞նչ կը մնայ ընել...:

Ինկած էի ՀԱՑՈՑ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆի ծովուն մէջ... *Երազուած ափը դուրս գալու փորձէ զատ ելք չկայ... երկար ճանապարհ կտրած էի... Ինչ փոյթ, թէ երբեմնի հանդարտ ծովը հիմա ալեկոծուած է... Նահանջե՞լ... Ե՞տ դառնալ... միտքէս երբե՛ք չեմ անցըներ...:*

Ուստի թափ տուի գրչիս, բարձրաղաղակ.—

Ցառա՛ջ հոգիս...:

Իբրեւ փրկութեան լաստ, աչքերուս դիմաց պատկերացան Տեսիլները բոլոր այն անցքերուն, որոնք ՏԻՏՂՈՍ մը տուած էին ինծի...:

Ցակոր Օշականէ *վարձատրուած 16-ամեայ տղեկս, որ 70 տարի է մարտ կը մղեմ* կեանք կոչուող հրէշին դէմ *եւ փոքր յաղթանակներ չահած, կը մնար բախտորոշ վճռական մարտը, որուն կրկէսը նետուած, կը պայքարիմ...:*

Ո՛հ Երկնային Սուրբեր, Մարտիրոսներն ու Նահատակները Ցեղիս, ոյժ տուէք մարտնչողիս... եւ դուն՝ բիւրիցս խոշտանգուած սի՛րտ իմ, տոկա՛ գրչիս բեզի ուղղուելիք հարուածներուն, տոկա՛ որ արժանանանք Ցաղթութեան Պսակին...:

Դժուարութեամբ չաթթը էջ մը գրեցի, չկրցայ շարունակել... մարմինս դող պատած, միտքս ընդարմացաւ... աչքերս մթնեցին, սարսռալ սկսայ... փորձեցի աղերսս շարունակել, չկրցայ... Իբրեւ բողոք, սիրտս ձեռքէս վար

ձգեց գրիչը... ի զո՛ւր ամէն ճիգ... ամբողջովին ընդարմացած էի... Ոչ թէ տրոփ, ամպի գոռիւն այլ թնդանօթի որոտ կը լսէի... Կրծքէս, վիրաւոր սրտէս կ'արձակուէր խռովայոյզ այդ որոտը...:

Մերձակայ դեղարանը 50 քայլ էր, դժուարաւ կրցայ հոն երթալ: Գործածուած դեղերու չնորհիւ արեանս ճնշումը 15-16-ի չուրջ կը տարբերուէր, այժմ ցոյց կու տար 18... կարեւորութիւն չտուի, թեթեւի առի, ծայր աստիճան զգուշաւոր կենցաղիս հոգ տարի: Լքուած գրիչն ու թուղթը, նաեւ կիսատ մնացած խօսքը ինծի կը նայէին՝ աղերսարկու... Փորձեցի գրիչը բռնել: Միտքս ամբողջութեամբ ընդարմացած չէր եւ տեսողութեանս դիմաց, ուղեղիս մէջ, յաջորդ նախադասութիւնները յստակ կ'երեւէին: Սիրտ առնելով, աշխատիլ փորձեցի, բայց ի զո՛ւր...:

Իբր ելք՝ գրամեքենայիս դիմեցի:

Խօսքը լրացնելը ժամեր տեւեց:

Յաջորդ օր կրկին դեղարան դիմեցի: Արդիւնքը մխիթարական չըլլալէ զատ նաեւ թելադրական էր: Արեանս ճնշումը 20-ի բարձրացած, սաստիկ գլխացաւս արդէն կը մատնէր այդ... Դեղագործ բարեկամս հրահանգ տուաւ անյապաղ դիմել բժիշկի, քանիցս կրկնելով.-

Փելիկրոսօ, փելիկրոսօ... (8):

• • •

Տօքթոր Հիւրմիւզ ուշի-ուշով քննեց, հարցումներ ուղղելով պատասխան առած, դեղերս գործածելու այլ ժամանակացոյց կազմեց, վրան նորեր բարդելով: Հրահանգեց ընդհանուր ճնշութիւն կատարել եւ մոմիայի նման անկողնիս մէջ երկարիլ...:

Ինծի հետ մերիններն ալ համոզուեցան որ կացութիւնս տագնապալի էր: Մեր մտածումները իրարմէ պահեցինք: Շուրջիններուս տածած յաւելեալ գուրգուրանքը մատնիչ դեր կատարեցին...:

Մահուան վրայ խորհրդածելով, սկսայ մենախօսել.-

Այո՛, սիրելի Հիւր, երկնային տնօրինութեամբ՝ մահկանացուն պարտաւոր է ընդունիլ ի Վերուստ եղած կարգադրութիւնը եւ ընդառաջել ճակտի... «Հող էիր եւ հող դարձիս» արարչական սահմանումը փրկութիւն է, մարդկային արարածը ձերբազատելու՝ հոգեմաշ հատնումներէ... Երբ կ'ուզես եկուր, պատրաստ եմ ճակտ հանդիսաւորապէս դիմաւորելու... Միայն թէ ճեղիս հանդէպ պարտիս լրիւ չկարենալ կատարելս, ժողովրդային բացատրութեամբ «Աչքը բաց մեռնիլ» է... Անարդարութիւն... կեանքի բոլոր դառնութիւնները ուսերուս ծանրացած, իբրեւ «Քաղցր Լուծ», զանոնք կրեցի հանութեամբ... Անտրտունջ խլեցի ճեղիս Նահատակութեան արիւնոտ եւ տատասկապատ ճամբաներէն... Քանիցս դիմաւորեցի Մահը եւ իր դէմ պայքարելու քաջութիւնն ունեցայ...:

Այսքանով չբաւարարուելով, խօսքս Երկնաւոր Դատաւորին ուղղեցի՝ այրի կնոջ օրինակով... Իրմէ կը պաղատիմ, արդարութեամբ լուծել Դատս, —Դատերուն վսեմագոյնը, ՃԵՂԻՍ ԴԱՏԸ— *եւ պատեհութիւն տայ խնդրար-*

կուխս, վերապրողներու փոխանցելու զանոնք՝ որոնց համար կը տուայտիմ... Խնդրանքս իրագործելէ վերջ, պատրաստ եմ հանդիսաւորապէս դիմաւորելու Իր Պատգամաւորը...:

• • •

Ոյոշեցի կիրակի եկեղեցի երթալ, մոմս վառել, Ս. Հաղորդութեամբ կազդուրուած՝ տուն դառնալ:

Ինչ փոյթ՝ տնեցոց ընդդիմութիւնը:

Մերժեցի տղուս ընկերակցութիւնը, գաւազանիս ապաւինեցայ. անտեսեցի անոր քայլերուս հետեւիլը:

Վերացած աղօթեցի...:

Մանուկի հոգիով չաբաթը բոլորեցի: Արեւաց ճնշումն ստուգելով պարզուեցաւ որ 20-ը իջած էր 16-ի, եղելութիւնը զիս հրճուեցուց:

Ուրախալի պարագայ էր նաեւ ընդհանուր քննութեան մաքուր ելլելը:

Տուն դարձիս, մտալկումէ ձերբազատ, փորձեցի գրիչը ձեռք առնել եւ զարմա՛նք, յաջողեցայ: Նման էի զինուորի մը, որ հրացանը գրկած, մարտի ճակատ կը մեկնի: Միայն թէ կարենայի զայն գործածել:

• • •

Ինքզինքս հոգեւին թեթեւցած եւ մարմնովին կազդուրուած զգալուս, պատրաստ էի ընդհատուած մարտը չարունակելու: Գործի սկսելուս՝ մարտը կը տաքնար, սակայն ձեռքս դժուարութեամբ կը չարժէր... Դադար տալը խոհեմութիւն է եւ իրաւունք... Թէեւ յաջողութեննէս գինովցած էի, սակայն, տեսողութեանս պղտորիլը լաւ նախանշան չէր...: Քանի մը օրուան զինադուլի պահանջ զգացի: Հանգիստով ոյժ ամբարելու պահը հասած նկատելով, գործադրել հարկադրուեցայ...:

ԱՐՑԱԽԷՆ—ՍՈՒՄԿԱՅԹ

Ջէր բաւեր ներքին տագնապներս, արտաքինէն եւս հասան հարուածներ, որոնք զիս ընկճեցին:

Լեռնային Ղարաբաղի, —Արցախի, —հարցն էր այդ, որ ոտքի հանեց բովանդակ հայութիւնը, ի Արցախ, ի Հայրենիք եւ ի սփիւռս աշխարհի, միահամուռ կամքով Արդարութիւն պահանջելու անիրաւօրէն Խորհրդային Հայաստանէն խլուած այդ հողաշերտը կցելու սրտէն վիրաւոր, բիւրիցս խոցուած Մայր Հայաստանի:

Մինչ հայաշխարհը ալեկոծուած էր, վրայ հասաւ Սումկայթի Եղեռնը, ուր նահատակուած անմեղ հայերու կոկորդներուն մէջ խեղդուեցան Արդարութիւն մեր դատին կանչերը...:

Խորհրդային Ռուսիոյ վարիչներուն եւ մարդկութեան խղճին աղերս ուղղուեցաւ տեսնելու ևոր սպանդը եւ անոր հատուցում տրուի, սակայն,

սակա՛յն... քար սրտերու հանդիպեցան ամէն ճիգ ու աղերս...:

Թող գործեն ողբացեալ Պարոյր Սեւակի «Հաշուիչ մեքենաները», որպէսզի լուծուին անլոյծ խնդիրները...:

Ամբողջ աշխարհի հայութեան անունով խօսող, —Հայրենիքի թէ Սփիւռքի, —մտաւորականներու, գիտնականներու, ազգային կազմակերպութեանց գեղումները խտացուած են Մայր Հայաստանի Խօսնակ, «Հայոց աշխարհի փափկասուն տիկնանց» ներկայացուցիչ Սիլվա Կապուտիկեանի պատմական նամակին մէջ, ուղղուած՝ Խորհրդային Միութեան ականաւոր մտաւորականներուն:

Քերթողուհիի հոգիէն բխած այդ կոչով՝ Մայր Հայաստանն է որ իր արիւնոտ սիրտը կը բանայ մարդկութեան խղճին դիմաց, արդարութեան պահանջքով...:

• • •

Հօրս Նահատակութեան եւ Ռաս Իլ—Այնի ջարդին 72-րդ տարեդարձին առիթ երբ կը ճգնիմ գրիչը բռնել, զարհուրելի ցեղասպանութեան այդ դրուագը նահատակութեան գնով չարունակելու, սրտի տագնապներով կը խոցուիմ, նորանոր դէպքեր կը խռովեն հոգիս եւ փոխան ընկրկումի՝ կը հրահրեն եղերական ապրումներս, կեանքի կոչելու ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԻՒՆԸ, *այդ հրաբուխը կրծքիս վանդակին մէջ պարտկուած, կը փորձէ լոյսին գալու բառերով, որոնք բոցավառ կը բռնկին էութեանս մէջ...:*

Մէկուկէս միլիոնը բաւարար չէ՞ր... Նոր արի՞ւն թափուելու էր, որ գրիչս աւոր մէջ թաթխէի...:

Ինչ որ կը զգայ ու կ'ապրի խռովքը Արցախի Հայը, Սումկայիթի Հայը, Հայաստանի արիւնոտ հողին վրայ ապրող Հայը, աշխարհիս չորս ծագերուն ցրուած ձուլման կաթսային մէջ տուայտող Հայը, առաւել կը զգայ այս տողերը թուղթին փոխանցող բեկորը, որ ցեղասպանութենէ վերապրած է, իր մարմնին վրայ կը կրէ հետքերը դահիճի եաթաղանին, խոր խոցուած է սիրտը, ուրկէ ծորող արեան ջրվէժը կը հարկադրէ իրեն վկայութեան կոչելու զարհուրելի անցքերը, փոխան արցունքի, լերդ-լերդ արիւն թափելու թուղթին փոխանցուող էջերուն վրայ...:

• • •

Տեսայ «ԱՐՄԵՆԻԱ»յի ճակատը հացադուլ *հռչակող 30 տղոց եւ աղջիկներու խմբանկարը: 1988 Օգոստոս 10-ին որ Հարաւային Ամերիկայի ամենէնային չրջանն է, հակառակ անհանգստութեանս, վերարկուիս մէջ կծկտած, այցի գացի իրենց...:*

Տեսայ մեր օրերու այս Հերոսները, որոնք Մայր Եկեղեցւոյ մուտքի սանդուխներուն վրայ նստած, Հայու Արեան Ձայնին ի լուր, Հացադուլով Հսկում կը կատարեն...: Իրենց հետ դէմ-դիմաց գալով, ըսի թէ հայութիւնը

գիտակ է կատարուող այս յանդուգն արարքին, որ մղուած ազգային գերագոյն չահերէ, իբր զօրակցութիւն Ղարաբաղի եւ Հայաստանի ժողովուրդին, երեքօրեայ Հացադուլ կ'ընեն, «Արեւելեան կողմն աշխարհի» կատարուող դէպքերուն իբր արձագանգ…:

Անոնք՝ հայկական վարժարաններու եւ ազգային կազմակերպութեանց մէջ ստացած իրենց դաստիարակութեան վկայութիւնը կու տային…:

Որքա՛ն բուռն փափաքն ունեցայ, որ ազգային մեր վարժարաններու աշակերտութիւնը խումբ-խումբ բերուէին հոս, նոր օրերու այս հայդուկներուն մօտ, անոնց արարքին նշանակութիւնը բացատրելով, իրենց հայրենասիրական զգացումները հրահրէին…:

Տղոց զօրակցութեան հեռագիրներ ղրկած էին Արժանթինի քաղաքական-կուսակցական բազմաթիւ Մարմիններ, Հարաւային Ամերիկայի՝ Արժանթինի, Ուրուկուայի, Պրազիլի, ինչպէս նաեւ արտասահմանէն ազգային այլ Միութիւններ:

Տեղին է յիշել, թէ Հացադուլի մասնակցող երկու տղոց հայրը արժանթինցի եւ մայրը Հայ են, իսկ իրենց բնակարաններուն մէջէն անոնց օրինակին հետեւեցան 92-ամեայ Յասմիկ Թոփալեանն ու 72-ամեայ Ալիս Յովհաննէսեանը:

Երեքօրեայ Հացադուլին, աւնուիֆ Ս. Հաղորդութիւն ստացաւ ձեռամբ Հոգեշ. Տ. Գիսակ Վրդ. Մուրատեանէ, որ մատակարարումի ատեն յիշեց թէ մեր նախնիք, նուիրականացուցած սովորութեամբ, կուուին մասնակցելէ առաջ ճաշակ կը ստանային անխտիր:

Այս կապակցութեամբ, յիշատակեմ թէ մարտիկ Ոսկան Սահակեան երբ Մահուան Թոշակ պիտի ստանար ինձմէ, յիշեց թէ կուուի ճակատներու վրայ, հոն՝ ուր կրօնական չկար՝ իրենք պտղունց մը ՀԱՑՐԵՆԻ ՀՈՂ իբր Հաղորդութիւն կը ճաշակէին…:

Ս. Հաղորդութեան մատակարարումէն վերջ տեղի ունեցաւ ժողովրդային միթինկ, որու ընթացքին ճառախօսներ խոնուած բազմութեան բացատրեցին 30 Հայորդիներու ժեսթին նշանակութիւնը՝ զօրակցելու Հայրենի եւ Արցախի հայութեան մղած սրտարուխ պայքարին…:

…Օրուան պատկերները ցնցած էին զիս եւ հոգիս փոթորկած… Ով Հըրա՛շք, 68 տարիէ ի վեր սիրտս խռովող, հոգիս տանջող Ջարդի Դէպքը որ այսքան ատենէ ի վեր կը դժուարանար պատկերացուիլ, ահա անիկա մղուած Նոր Յեղասպանութենէ, *կեանք կը ստանայ ու կը մղէ զիս անտեսել տագնապային թափրտումները սրտին, գրելու* ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԻՒՆԸ…:

Բորբոքումը զիս մղեց անցնիլ սեղանիս դիմաց չարունակելու եղերական դէպքին ամիսներէ ի վեր ընդհատուած աշխատանքս…:

ՀԱՑՈՑ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆի արիւնը՝ արիւն կը պահանջէ…:

Այլապէս փոխարինուեցաւ անիկա…:

Եւ Սումկայթի մէջ թափուող Հայու անմեղ արիւնը սկսաւ գրչէս ծորիլ…:

... Հանգստեանս օրերուն կը մտածէի թէ ձեռք ձգուած յաջողութիւնը վկայ էր թէ ընդհատուած նիւթիս յաջորդ նախադասութիւնները տանջուած ուղեղիս ծալքերուն մէջ կայք կը հաստատէին, երկունք ունենալու...:

Արթուն վիճակի մէջ սպասելու էի՝ պատեհ առիթը որսալու...:

Ստիպուած էի նաեւ ուսուցչիս պատուէրին համաձայն, համբերութեան եւ յարատեւութեան մարզանք կատարել, մինչեւ որ ուղեղս հպատակէր կամքիս...:

Ցաջորդական ձախող փորձերէս ետք Մայիս 27—28-ի գիշերը տագնապիս փարատումն զգացի: Սարտարապատի չուրջ մղուող ճակատամարտի վրայ կը խորհրդածէի, երբ տեսողութեանս դիմաց նշմարեցի քանի մը խօսք:

Զանոնք նահատակութեամբ թուղթին փոխանցեցի:

Դադարիս անդրադարձայ որ տարուոյն կէսը անցած էր:

Ամիսները ի՞նչ զսպանակէ մղուած, այսպէս չուտ կ'անցնէին...:

Նուիրականացած սովորութեանս համաձայն, Շաբաթ, Յունիս 6-ին Ցիսուսի Խաչելութեան պատկերին առջեւ Ուխտադրութեանս մոմը վառեցի եւ արտասուելով խնդրեցի Խաչեալ Փրկիչէն աջակցիլ մարտնչումիս...:

Քահանայական Ընծայումիս 39-րդ. տարեդարձն էր եւ յաջորդ օրը՝ ՀՈԳԵԳԱԼՈՒՍՏԻՆ՝ *ձեռնադրութիւնս:*

Կիրակի երբ «Առաքելոյ Աղաւնոյ» Շարականը կ'երգուէր, մտքիս պաստառին վրայ բառերու քանդակում նշմարելուս, տեղւոյն վրայ իսկոյն գրեցի:

Խաչի Տօներէն միչեւ Աստուածածին՝ անպտուղ անցան:

Հոկտեմբեր 10-ին, Շաբաթ օր «Սրբոց Թարգմանչաց» տօն էր, ազնուահոգի Մեկենասիս հետ առաջին հանդիպումիս տարեդարձը, ինծի համար, տարուան մը ընթացքին տիեզերքի նուաճումը...:

Գիշերը յորդահոս կ'արտասուէի, երբ յանկարծ լոյս ծագեցաւ մտքիս մէջ... Քանի մը խօսք՝ յաջորդաբար թուղթին անցան: Արտադրումս թէեւ կ'ընդհատուէր, բայց չէի բռնանար մտքիս վրայ, վախնալով որ յուզումէս սիրտս պայթի, կամ անախորժ յեղաշրջում տեղի ունենայ ուղեղիս մէջ...:

Կրցայ ինքզինքս համոզել, թէ քանի որ բացուած էր ակը, հարկ էր նահատակութեամբ հաւաքել հեղուող կաթիլները եւ անոնցմով գոհանալ այժմ. հակառակին՝ կրնար ակը ցամքիլ...:

Մտածումը զիս սարսափեցուց...:

Սրտիս խայթոցէն՝ գրիչը ձեռքէս ինկաւ:

• • •

«ՄԵՌ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» հատորները լոյս տեսան:

Ազնուահոգի Մեկենաս բերաւ օրինակ մը անոնցմէ:

Երկինք անզօր էր սահմանել տարողութիւնն հրճուանքիս...:

Հոգեւին ալեկոծուիլ սկսայ: Կարծէք նահատակներուս եւ պաշտելի Հօրս աճիւնները ըլլային անոնք... Համբուրելով զետեղեցի սրտիս վրայ, որ այլ թափով սկսաւ տրոփել...:

Բացառիկ ոգեւորութեան հուրը զիս կ'այրէր...:

Երկու հատորներուս մէջտեղ դրի հօրս չրջանակուած նկարը· իբրեւ Հայրենիքի ներկայութիւն՝ հետս բերած բուռ մը հողը, Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին ձօնագրած «ԱՐԱՐԱՏ» Ալպոմը:

Խորանը պատրաստ՝ Խորհրդակատարութեան կը սպասէր...:

Ինչ փոյթ թէ գիչերը յառաջացած է:

Բարեպաշտ զգացումներով յորդուն, երկիւղած արտասանեցի.–

«Զգործս ձեռաց մերոց ուղիղ արա ի մեզ Տէր,

«Եւ զգործս ձեռաց մերոց յաջողեա մեզ»:

Ոտքի, կը խորհրդածէի մղուելիք մարտին վրայ, երբ յանկարծ աչքերուս դիմաց յայտնուեցաւ Հօրս Տեսիլը...:

Զարհուրեցայ, բայց ինքզինքս չկորսնցուցի...:

Մնրադիր՝ անվերջ կը խաչակնքէի, աղերսելով.–

Հա՛յր... Հա՛յր... օգնութեան հասիր զաւկիդ...:

Պատարագի տարազով զգեստաւորուած էր եւ լոյսերու մէջ կը փայլէր ամբողջ էութիւնը...:

Թաբորական Տեսիլ...:

Հաստատած Խորանս երկար դիտելէ վերջ, նայուածքը սեւեռուած մնաց սպիտակ թուղթին: Խաչակնքելով ձայնեց.–

ՕՐՀՆԵԱԼ ԸԼԼԱՍ, ՈՐԴԻ

Աչքերս կոպիճներէս դուրս հանելով սեւեռեցի Տեսիլ-ին, վերացած՝ զայն դիտելով...:

Երեւոյթը անյայտացաւ, տեղի տալով նոր եղիցիի...:

Երեք բառէ բաղկացեալ խօսքը հոգիս գգուեց...:

Նահատակներն ալ թափօր կազմած՝ զիս դիմաւորեցին...:

Պայծառ տեսողութեանս դիմաց նշմարեցի բացուիլը Արքայութեան Դրան, ուրկէ ներս չարուած էին ընդօրինակելի նիւթիս բառերն ու խօսքերը...:

Ծաւերժութեան աղբիւրին դիմաց սրտիս բաժակն երկարեցի, կաթիլ-կաթիլ անմահական հիւթն ըմպելու...:

Ո՛հ, գթութի՛ւն, Տէր, գթութի՛ւն՝ Երկնաւոր Հայր...:

Գրիչը հեզ գառնուկի նման տեղաւորուեցաւ մատներուս մէջ:

Աւետաբե՛ր նախանչան...:

Հայրենական երգերը ռատիոյէն եւ ձայնասփիւռէն, արցունքներս աչքերէս կեանք կու տային բառերու կերտումին, որ քանի մը էջ հազիւ գրած՝ ցամքեցաւ...:

• • •

Այդ օրերուն ստացայ երկու գիրքեր, —Մարսէյլէն՝ հանգուցեալ Վեր. Սամուէլ Պագդալեանի «ԱՌ ԵՒ ԿԱՐԴԱ»ն եւ Կլէնտէյլէն՝ (Ա.Մ.Ն) «ԾԻՐԱՆԻ ԳՕՏԻ»ի խմբագիր Հրանդ Աւետիսեանէ Լեւոն Սոփոկլեանի «ԴԻՄԱՍՏՈՒԵՐՆԵՐ»ը, որոնք երկու չաբաթ կարդալէ եւ ուսումնասիրելէ վերջ,

առանց արգելքի՝ գրախօսականները գրեցի։–

...Տարին իր վերջաւորութեան հասնելէ վերջ 1989-ի Ամանորն ալ թեւակոխեցի, առանց էջ մը կարենալ գրելու... սպառած ճիգերս ի զուր անցան...։

ՀԱՑԱՍՏԱՆԻ ԵՐԿՐԱՇԱՐԺԸ

Սակայն ի՞նչպէս բոլորեցի անցնող տարին։

Դեկտեմբերի մուտքը սարսռացուցիչ եղաւ...

Տագնապներու մէջ կը գալարուէի... Գլխու պտոյտ կ'ունենայի, տեսողութիւնս կը մթնէր, վրաս ուշաթափութիւն կու գար, քայլերս կը կթոտէին, սիրտս ուժգին կը բաբախէր եւ ասոնց վրայ կ'աւելնար հիւանդիս ճնշումները վրաս, որով կսկծալի պատկերը իր լրումին կը հասնէր...։

Այս պայմաններու տակ, Դեկտեմբեր 8-ին հասաւ գոյժը՝ Հայաստանի երկրաշարժին... Ցուզումէս չնչահեղձ կ'ըլլայի... Ամբողջ չաբաթ մը, ժիւ եւ գիշեր ռատիոյէն եւ հեռացոլէն լսեցի ու տեսայ աղէտին տեղեկատուութիւնները, հաղորդակից դարձայ ահաւոր երկրաշարժին, որուն հետեւանքները չտեսնելու համար աչքերս ինքնաբերաբար կը գոցուէին...։

Դէպքէն փոխանցուած անօրինակ յուզումը զիս առաւել զգետնեց... Ցընցումներէս մահիճս ալ կը տանջուէր... Այս հարուածին ալ տոկացի...։ Մըխիթարական երեւոյթ էր Խորհրդային երկիրներու եւ աշխարհի քաղաքակիրթ մարդկութեան չուտափոյթ օգնութեան հասնելու յուզիչ պարագան... Երեք-չորս չաբաթ լարուած ունկնդրեցի ռատիոն եւ հեռացոլը, սահմռկեցուցիչ պատկերներուն ականատես եղայ...։

Հայկական եւ տեղական Մամուլի յաջորդական հաղորդագրութիւնները կարդացի։ Տնեցիք եւ բարեկամներ զիս հաղորդակից դարձուցին զաղութիս օժանդակութեան մրջնային աշխատանքին, որուն միացաւ նաեւ Արժանթին, նախագահ Ալֆոնսին անձամբ Հայ կեդրոն գալով, Առաջնորդ Ս. Հօր յայտնեց իր ցաւակցութիւնները, ըսելով միաժամանակ, թէ Պետութիւնն ալ իր բաժինը կը բերէ, անհրաժեշտ օժանդակութեան համար տրամադրելով սաւառնակ եւ իրեղէններ։

Հայ կեդրոնը բանակատեղի դարձաւ գործունէութեան, երիտասարդներ թէ չափահասներ գիշերները ցերեկներուն խառնելով գործին բարուոք կազմակերպութեան նուիրուեցան։ Մխիթարական երեւոյթ է ՀԱՑՈՑ ՄԻԱՍՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ։ Կիլիկիոյ Վեհափառ Գահակալը Հայաստան մեկնեցաւ, աղէտին առթիւ ողջագուրուելու Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին հետ եւ իրազեկ դառնալու՝ տարուելիք աշխատանքներուն, որով միացեալ Հաղորդագրութիւն մամուլին յանձնեցին, ուղղուած բովանդակ հայութեան, նոյնն ըրին նաեւ մեր երեք կուսակցութիւնները, որոնք նոյնպէս միացեալ հաղորդագրութեամբ դիմեցին ամբողջ հայութեան, աղէտը դարմանելու գործին լծուիլ եւ միացեալ ոյժերով վերաշինութեան նպաստել։

Սրտառուչ է, ամբողջ աշխարհի տարածքին սփռուած հայութեան օժանդակութեան հասնելու ճիգերը, գաղութներ՝ միմեանց հետ մրցումի ելան՝ առաւելագոյնս աջակցելու օժանդակութեան։

Ջոյզ Հայրապետները ժամադրուեցան Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու մէջ, իրենց հովանաւորութեամբ կատարելու չուտափոյթ օգնութեան գործը...:

Հայկական Մամուլը կը հրահրէր եռանդը ժողովուրդին, որ անօրինակ թափով եւ տպաւորիչ հրատարակութեամբ ժողովուրդը տեղեակ կը պահէր Հայրենիքի եւ գաղութներու գործունէութենէ...:

Երբ լոյս տեսաւ Պետական Հաղորդագրութիւնը, զոր կը յիշատակէր կործանուած քաղաքները, աւաններն ու գիւղերը, ընթերցողներու այն ատեն ըմբռնելի դարձաւ աղէտին մեծութիւնը...:

Փորձեցի աղէտին չուրջ յօդուած մը գրել, բայց չկրցայ տիրապետել անձիս... Քանի մը օր լուռ տանջուելէ վերջ, խորագիրը թուղթին վրայ որբ մը նաց.–

ԿԵՑԷՔ՛ ՄԻԱՍՆԱԿԱՆ ՀԱՑՈՒԹԻՒՆԸ

• • •

Կացութիւնս ոչ թէ յուսահատական՝ այլ ողբերգական էր: Լսեցի եւ թերթերու մէջ կարդացի անունները մտերիմ-բարեկամներու մահուանց գոյժը: Աթէնքի մէջ, պասքէթ-պոլ խաղալու ընթացքին սրտի կաթուածով կը մահանար Ալիս քենիիս ամուսինը՝ Լիլոն: Իսկ հոս, սկաուտական բանակումի ընթացքին Պարիլոչէի մէջ խեղթամահ կ'ըլլար Սէրխիօ-Թագուորը, քենեկալիս՝ Թագուոր Յովհաննէսեանի անդրանիկ թոռը՝ 26 տարեկան ծաղիկ հասակի մէջ...:

Մինչեւ Ապրիլ՝ ամուլ անցաւ, ընկճուած էի՝ հոգուով եւ միտքով... Ամբողջ կեանքիս ընթացքին այս ամիսն ու Ապրիլ 24ը տեւաբար հոգեկան հաղորդակցութեան հետ կը պահէի զիս Նահատակներուս եւ պաշտելի հօրս հետ...:

Այսօր, Ապրիլ 23, կիրակի էր: Եկեղեցի երթալով, մոմս վառեցի ու աղօթեցի:

Վերադարձիս լսեցի որ երրորդ անգամ ըլլալով «ՀԱՄԱԶԳԱՑԻՆ»ը կը պատրաստուի իրագործել գիրքերուս ներկայացումը հանրութեան եւ Գինեաօձ կազմակերպել գրեցի «ԽՕՍՔ ՀԵՂԻՆԱԿԻ»ն:

Անիկա՝ որ պիտի ըլլար նաեւ Պատարագի ընթացքին արտասանելիք քարոզս, առանց ճիգի արտադրուեցաւ... Մինչ տագնապներու մէջ կը գալարուէի, զգացի թէ ներշնչուած եմ, սկսայ գրել «ՀՕՐՍ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒՐԱՍ ԻՒԼ—ԱՑՆԻ ՋԱՐԴԸ», նիւթը վերջացնելով անցայ «ՋԱՐԴԻ ՈԴԻՍԱԿԱՆ»ին...:

Կարծէք հոգեվարքի մէջ ըլլայի, եւ հօրս արտասանած «Օրհնեալ ըլլաս որդի» փաղաքշական բառերը հոգեդարձ պարգեւէին... Գանկս ճնշող կապարին գլխէս բաժնուիլն զգացի... Հայրենական ապրումներս թեւ տուին երեւակայութեանս... Մռայլ խոհերը չքացան... փոխարէն՝ մտքիս երկնակամարը պայծառացած, երկնային բարութեանց.ակերուն բացուիլն ու հեղումն զգացի զգայնութեանս վրայ...:

Եօթանասուն տարիէ ի վեր ուղեղիս ծալքերուն մէջ բանտարկուած՝ բառ, խօսք եւ նախադասութիւն հրաչքով ի մի խմբուած, կարգապահ զինուորներու նման սկսան յաղթական տողանցք կատարել…:

Կեանքի եւ Մահուան միջեւ պայքար մղելով, 70 տարուան սպառած ճիգերէս յետոյ յաջողեցայ իրենց լրումին հասցնել բովանդակ կեանքիս չարժանկարը պատկերացնող անցքերը…:

Արշալոյսը ողջունեցի՝ արտասանելով «Առաւօտ Լուսոյ, Արեգական Արդար, Առ իս լոյս ծագեա»ն եւ ի խորոց սրտի ձայնեցի.–

Փա՛ռք Քեզ Աստուած…:

. . . . . .

Երկնային Պատգամաւորը *հիմա կրնայ գալ՝ այս յաւելուածը լոյս տեսնելէ ետք… Ջինքը պիտի դիմաւորեմ ցնծութեամբ, քանի որ իրագործուեցաւ ծրագիրս…:*

«Եղիցի, եղիցի եւ եղիցի…»:

ՑԱԽԵՐԺԱՑՈՒՄՆ ՆԱՀԱՏԱԿԱՑ…:

Երախտապարտ եմ Նախախնամութեան, որ ի վերջոյ, այս պարգեւը չընորհեց ինծի:

Ճակատաբաց պիտի ներկայանամ Իր Դատաստանին…:

Ինչ փոյթ, թէ «Կարապի երգ»ս ըլլայ անիկա…:

Սիրելի ուսուցիչ Յակոբ Օշական.

Օրհնութիւն, խունկ եւ ծաղիկ յիշատակիդ…:

Խորհուրդիտ հետեւելով, անվհատ հետապնդեցի մտալկիչ նիւթս:

Երեւի հիմա եկաւ պահը «ՄԵՂՔ»երս քաւելու…:

Յաւիտենութեան մէջ, իմ հոգիիս հետ կրնայ խաղաղիլ նաեւ քու ալ հոգիդ…:

• • •

Երկնաւոր Հօրմէն վերջին իղձս չատոնց ի վեր միացուցած եմ երեկոյեան «Հայր Մեր»իս հետ, արտասանելով Ներսէս Շնորհալի Հայրապետին «Հաւատով Խոստովանիմ»ին 20-րդ տունը.–

«Բարեբար Տէր, հրեշտակի բարւոյ յանձն արասցես զիս բաղցրութեամբ աւանդել զհոգի իմ եւ անխռով անցուցանել ընդ չարութիւն այսոցն, որ են ի ներքոյ երկնից· եւ ողորմեայ Քո արարածոց եւ ինձ բազմամեղիս…»:

Դամբանագիրս *ալ պատրաստ է…:*

Խորհրդաւոր է նաեւ տեղին ընտրութիւնը…:

Սան Խուսթոյի Հայոց Ազգային Գերեզմանատունի մուտքի աջ կողմը, Վարդանանց եւ Ղեւոնդեանց խաչմերուկին, կեդրոնական փողոց ԱՊՐԻԼ 24ի առաջին հողակոյտը վերջին հանգստարանս է այս արձանագրութեամբ.–

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ
Տ. ՇԱՒԱՐՇ Ա. ՔՀ. ՄԵՀՐԱՊԵԱՆ
1905 – 19____

ՀԱԽԱՏԱՑԻ, ՍԻՐԵՑԻ, ԳՈՐԾԵՑԻ.
ՏԱՆՋՈՒԵՑԱՑ, ՏՈԿԱՑԻ, ՑԱՂԹԵՑԻ

Այս յիշատակութեան ներքեւ պիտի զետեղուի կեդրոնը՝ Արարատն ու Էջմիածինը, աջին՝ Սարտարապատը, ձախին՝ Մխծեռնակաբերդը, գիրքերուս կողքով:

Դամբանիս այդ քանդակումը վկայութիւնը պիտի տար ապրումներուս եւ՝ երազներուս: Հաւատքս, կեանքս ու գործունէութիւնս իսկապէս «Հողը թեթեւ» պիտի ճնշէ վրաս:

Անոնց ներբեւ խաղաղօրէն պիտի ննջեմ.
Ու պիտի ունենամ «ՑԱՒԻՏԵՆԱԿԱՆ ՀԱՆԳԻՍՏ»:

1.– Ապուր եփող: (Օշականեան մակդիր)
2.– Գտայ
3.– Օրէնքի Ոստիկան
4.– Զուան տուէք, հայ պիտի կախենք
5.– Ցովհաննէս Մարգարէ իջեւան
6.– Իսլամ Կրօնաւոր
7.– Փաշայի տեղակալ
8.– Վտանգաւոր, վտանգաւոր

Կ. ՊՈԼԻՍ 1919
ՊՈՒԷՆՈՍ ԱՑՐԷՍ 1989

ՊԱՏԱՐԱԳ

ՁՕՆ՝ «ՀՈՎԻՒ ՓԱՋ» ՀՕՐՍ Տ. ԵՂԻՍԷԻՆ
ԵՒ ԲԻՒՐԱՒՈՐ ՄԵՐ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՈՒՆ

Ա.

Ապրիլեան Սուգի Պատարագն այսօր,
Ըզմեզ վերացնող մագնիսն է հզօր:

Ուխտաւոր ցեղը կու լայ սրտաբուխ,
Պատմութիւնն Հայոց պոռթկաց հրրաբուխ...:

Կը գոռան գուժկան զանգեր ողբագին,
Հայուն Golgotha փշրեց բիւր Բագին:

Հանգի՛ստ ապրիլեան այն աճիւնները,
Որ վրիժագոռ փիւնիկ մ'է եռուն:

Սուրբ Ցուշարձանին ձօնն այս դողդոջուն,
Հրծծող էրնարէս՝ պըսակ բողբոջուն:

Ապրիլեան Սուգի Պատարագն հզօր՝
Պատմութիւնն Հայոց կը գրէ այս օր...:

Բ.

Մինչդեռ երկիւղած ցեղը կ'աղօթէ,
Ինչո՞ւ իմ կեանքիս ճամբան աղօտ է:

Կեանքն էր պապակած անսահման ջըրհոր,
Կը լեցնէր հոգին՝ Պատգամներն Անոր:

Լըռեց Պատգամը՝ Հաւատքին, Ցոյսին,
Մանրացաւ Խաչը՝ սրբեմուած ուսին:

Հոգին էր բաժակ՝ տառապող ցեղին,
Փշրեց զայն Երկինք, թողուց մեզ լեղին:

Երէկ տակաւին հանք մ'էր անըսպառ,
Մեզի կը տանջէ՝ բացական իսպառ:

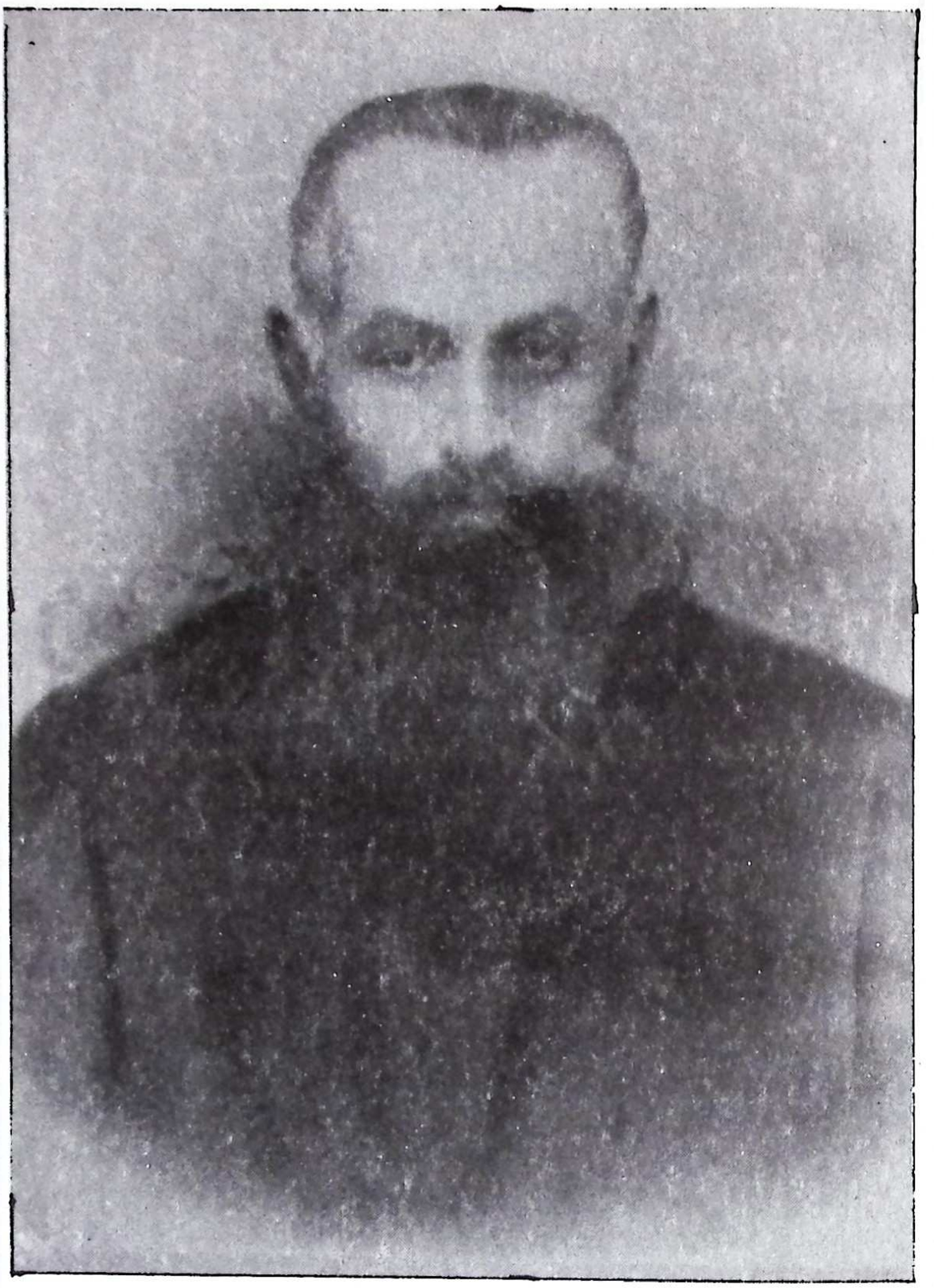
Թարմ յիշատակին ձօնն այս դողդոջուն,
Հծծող էրնարէս պըսակ բողբոջուն:

Ապրիլեան Ուխտի վերապրումն այսօր՝
Ցեղըս միացնող մագնիսն է հըզօր···:

ՀԱՄԱԶԱՍՊ ՄԵՀՐԱՊԵԱՆ

«ԵՐԳԵՐ ՍԻՐՈՑ ԵՒ ԿԱՐՕՏԻ»

Կ. Պոլիս 1922
Աթէնք 1947

ՆԱՀԱՏԱԿ՝
Տ. ԵՂԻՍԷ ՓԱՀԱՆԱՑ ՄԵՀՐԱՊԵԱՆ

ՀՕՐՍ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՌԱՍ ԻՒԼ-ԱՅՆԻ ՋԱՐԴԸ

ՀՕՐՍ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՌԱՍ ԻԼ-ԱՅՆԻ ՋԱՐԴԸ

Նուէր՝ ՀԱՑ ԲԵՄԱԴՐԻՋՆԵՐՈՒ

Ռաս Իլ-Այն *գաղթակայանի երեսուն հազար հոգին հաղորդուած ըլլալով, երեք օրուան Պատարագը վերջացաւ…:*

Փոխանակ Յովհաննու մուտքի Աւետարանին՝ հայրս կարդաց Հանգըստեան ԺԲ 24—26 համարները…:

Բառերը հանդարտօրէն կ'արտասանէր, խորհրդածելով եւ հեգելով…:

Ա-մէն, ա-մէն… ա-սեմ… ձեզ… ե-թէ ոչ… հա-տըն… ցո-րեո՛յ… անկ-եալ… յեր-կիր… մե-ռա-նի-ցի… ին-քըն… մի-այն… կայ… ա-պա… ե-թէ… մե-ռա-նի-ցի… բա-զում… արդ-իւնս… առ-նէ……:

Հայրս հրահանգեց «Ի վերինն Երուսաղէմ»ը երգել ժողովուրդով, համախումբ: Սարսռացուցիչ էր երգեցողութիւնը… Երեսուն հազար կոկորդներէ պոռթկացող բառերը սիրտ կը կսկծացնէին… անոնք թնդանօթի գոռիւնի նման չրջապատը կը դղրդացնէին եւ փոթորիկը իր ալիքաւորումով աւելի սարսռացուցիչ կը դարձնէր, րիթմ կու տար երգեցողութեան…:

Աւարտին՝ արձակեց ժողովուրդը.-

Օրհն-եալ… ե-ղե-րուս… ի շնոր-հաց… Սուրբ… Հոգ-ւոյն…

Նա-հա-տակ-ուե-ցեմ… խա-ղաղ-ութ-եամբ…:

«Խաղաղութեամբ»ն *արտասանած երբ կը պատրաստուէր խաչակնքել, հրէշ մը եաթաղանի հարուածով Աւետարանը թռցուց հօրս ձեռքէն…:*

Երեւի ազդանշան էր այդ, —ինչպէս Յուդայի համբոյրը Յիսուսի—, չորս կողմէն կատղած գազաններ վրան նետուեցան ու ըսին.

—Կէ՛լ, Քէչիլ պապա, կէ՛լ… (1):

Քու մահդ աւելի հանդիսաւոր պիտի ըլլայ ձեր դաւանած Յիսուսի Խաչելութենէն…

Ձեր Մարգարէին «ԹԱԳԱՒՈՐ ՀՐԷԻՑ» ըսին. քեզի ալ կ'օծենք «ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՑՈՑ…»:

—Անդենականին մէջ կրնաք գործակցիլ միմեանց հետ, մեզի դէմ…:
Երկու հոգի հանդիսաւոր գլխուն զետեղեցին փշէ-պսակ մը եւ ըսին.
—Հրամմէ, «ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՑՈՑ» թագդ ա՛ռ…:
Ուրիշ մը բիր մը դրաւ ձեռքերուն մէջ եւ ըսաւ.
—Հրամմէ, «ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՑՈՑ» ասատ ա՛ռ…:
Հայրս բիրը նետելով փորձեց փշէ պսակն ալ հանել, չկրցաւ… ձեռքերը կապանուած էին…:
Շուրջառը կռնակէն յափշտակելով, ըսին.
—Քեզի արքայական ծիրանի հագուստ կը հագուեցնենք…:
Միաբերան ձայնեցին.
—Աճուրդի հանենք…:
Սկսան գնահատանքի.
—Տասը դուրուչ (2):
—Ծխուն:
—Հարիւր:
—Երկու հարիւր:
Մէկը ձայնեց.
—Մէթալիք (3) չարժեր…:
Ուրիշներ ճչդեցին.
—Լաւը մեր մէջ բաժնուիլն է…:
Սկսան շուրջառը դաշոյնով բզքտել…:
Կտորները գետին նետելով, ոտքով տրորեցին ու ըսին.
—Հիմա քեզի օծումի պիտի տանինք…:
—Թող աշխարհ գիտնայ տարբերութիւնը Հրեայի եւ Օսմանցիի հերոսութեան…:

Օգնէ՛ Սուրբ Մեսրոպ… Օգնէ՛… երկնապարգեւ Ոսկեղինիկ տառերուդ արարչական ներշնչումէն ցոլք մը պարգեւէ աղերսարկուիս… կեանք տուր ապրումներուս… Կսկծեցուցիչ աղերսովս կը պաղատիմ, օգնէ՛… որպէսզի մնացորդ արիւնովս կարենամ բանդակել սահմռկեցուցիչ ԴԷՊՔը… Ձայն ձօնեմ վերապրող Հայոց եւ անխիղճ Մարդկութեան…:

Եւ դուն, «ՀԱՑՈՑ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ»էն խոշտանգուած թանկագին սի՛րտ իմ համբերէ՛… ծուզումէդ ու զայրոյքէդ մի՛ պայթիր… Համբերէ՛… որպէսզի կարենամ թուղթին փոխանցել Ֆստմնելի ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԻՒՆը…:

° ° °

Թրքավարի հայհոյանքով կրօնքը նախատելով եւ վրան թքնելով՝ հրելով-հրմշտակելով, քաշելով-քաշքշելով եւ խոշտանգելով տարին դէպի մերձակայ բլրակի կողքին ցցուող, հեռագրական թէլի սիւնին…:
Ինչպէս Մարաշի մէջ բանտէն դէպի կախաղան տարուելու ատեն կառչած

էի իր փէչին, այնպէս ալ հիմա կ'ընկերանայի՝ Հայրի՛կ-Հայրի՛կ ճչալով…։

Հրէշ մը կոպտօրէն թեւէս քաշելով զիս հօրմէս բաժնեց ու ըսաւ.

—Գնա՛ հեռուէն դիտէ սիմեման (4)։

Քանի մը թաւալ գլորուելէ ետք նստայ ու հետեւեցայ նահատակումին, միշտ Հայրի՛կ-Հայրի՛կ ճչալով…։

Զինքը սիւնին կապելով, մարմնին չուրջ պարանը կատաղութեամբ բոլորեցին…։

Ես կը չարունակէի երկինք-երկիր դղրդացնող Հայրի՛կ, Հայրի՛կ կանչս։

Անիկա կը լրացնէր սրտաճմլիկ աղերսս, ձայնելով.

Հա՛յր… ննաւ… ինձմէ… անցուր… այս… բաժակը…։

Ոստիկանապետ մը ցցուելով հօրս դիմաց, ձեռքի թուղթը օդին մէջ շարժելով, հանդիսաւոր ձայնեց.

ՀԱՒԱՏԱՑԵԱԼ ԻՍԼԱՄՆԵՐ…

Մտիկ ըրէք ամբաստանագիրը այս Տէօվլէթ Տուշմանիի (5)։

Ունկնդրէ նաեւ դուն, դաւաճան «ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՑՈՑ»…։

ԱՄԲԱՍՏԱՆԱԳԻՐ

—«Ցաւալի է ըսել թէ անցեալի մութ գործունէութենէդ լրիւ տեղեակ չենք… Մեզի միայն ծանօթ է 1914-ի աշնան, Խառնիի մէջ քու ընդդիմութիւնդ՝ պետական որոշման դէմ… ծրագրուած էր Հայոց Գերեզմանատունէն ճամբայ բանալ, մինչդեռ դուն, եղկելի հայրենադաւ, կոչնակի ղօղանջով ժողովուրդը ըմբոստութեան հրաւիրեցիր՝ աշխատող բանուորներն ահաբեկելով, ստիպեցիր որ անոնք հեռանան եւ այսպէսով ձախողեցուցիր պետական ծրագիրը…։

—«Այդ չէր բաւեր, տարուան բերքն օգտագործելով, տեղւոյն հայութիւնը զինեցիր եւ ֆնտըճագ առաջնորդեցիր…։

—«Չկարծես թէ Օսմանցիի արգոսեան տեսողութենէն կրնայ անտեսւիլ քու հայրենադաւ արարքներուդ մէկ ճանճը…։

—«Տէրէ Քէօյի, Քիֆիչլիի տեղահանուած հայութիւնը աքսորէ ետ դարձուցիր, զանոնք առաջնորդող ոստիկանները զինաթափ ընելով, Մարաշ ճամբեցիր, ըսելով.

—«Գացէ՛ք, ձեր պետերուն ըսէք թէ մեր հանգիստը խանգարողները այսպէս կը պատժենք…»։

—«Դաւաճա՛ն, դուն չէի՞ր որ կազմակերպեցիր ֆնտըճագի ըմբոստութիւնը… ժողովուրդը Պետութեան դէմ հանեցիր, զօրքին վրայ փամփուշտ արձակել տուիր եւ հարիւրաւոր Իսլամներու կեանքը խլեցիր…։

—«Ցոյսդ ո՞ր անօրէն երկրի վրայ դրած էիր…։

—«Կազմակերպած ըմբոստութիւնդ երեք օրէն ննաւեցին բանակի երեսուն հազար զօրքն ու երեսնասուն հազար հաւատացեալ Իսլամները… Մարաշ տարուելով, Տիվանը Հարպի (6) առջեւ դատուեցար… Ըմբոստու-

թիւնը կազմակերպողի դաւդ յայտնուելով, կախաղանի մահուան դատապարտուեցար քու երկու գործակիցներուդ հետ, նաեւ հարիւրաւոր հայ երիտասարդներ նոյն պատիժն ստացան...:

—«Այս բոլորին դիմաց քու Հայ մեծերդ օտար դեսպաններու մօտ դիմումներ կատարելով, քեզի տրուած վճիռը բեկուեցաւ, թէ «Կրօնաւոր մը կախաղանի մահուամբ չի պատժուիր...»:

«Մինչ գործակից ընկերներուդ մարմինները օդին մէջ ճօճուեցան, չըւանը վզիդ անցուած պահուն ներմանդ Հրովարտակը հասաւ... Կայսերական մեծահոգութեամբ կախաղանը աբսորի փոխուեցաւ...:

«Եթէ կը կարծես որ տարագրուելով հետդ կորսնցուցիր, չարաչար կը սխալիս... Ղաթմայէն եւ Հալէպէն մինչեւ հոս եւս Պետութեան արթուն պահակները հաւատարիմ չունի պէս կրընկկոխ քեզի կը հետեւէին... Մարաշէն Ռաս Իւլ-Այն քու թղթածրարդ կը բարդուէր, քանի որ մեզմէ ամէն ոք գիտէր թէ ինչ բարի պտուղ էիր դուն...:

—«Ղաթմայի մէջ հոր փորելդ ալ անտես չառնենք...:

—«Եւ ահա գործունէութեանդ Ողբերգութեան վերջին արարին վարագոյրը կ'իջնէ, հրապարակելու դաւաճանական բոլոր արարքներդ, որոնց պըսակն եղան գաղթակայան հիմնելդ եւ երեք օրուան կատարած արարողութեանդ խեղկատակութիւնը...:

—«կարծեցիր որ ձեր Քեռին կամ ֆէտայիները օգնութե՞ն պիտի գային... Չէի՞ր գիտեր թէ Կովկասէն-Միջագետք մեր հերոս զինուորները մինչեւ իրենց ատամները զինուած, իբր արթուն-պահակ կը հսկէին...:

—«Վերջապէս հասաւ հաշուետուութեան պահը... Պիտի զղջաս որ կախաղանի հանդարտ մահէն փրկուելու փորձեր ըրիր... Մեր ձեռքէն ազատուելու համար անզօր են միջամտելու ձեր Աստուածն ու դաշնակիցդ՝ «ՀՐԷՒՑ ԹԱԳԱՒՈՐԸ...»:

—«Ուրեմն պատրաստուէ, որ գործած բոլոր չարիքներուդ հատուցումն ստանաս, ինչպէս վայել է...:

—«Հայրենադա՛ւ... կարգը քեզի եկաւ...:

—«Մահապարտին իրաւունքն է՝ վերջին խօսք արտասանել...:

—«Հրամմէ՛; «ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՑՈՑ» փսխէ՛:...:

ԽՕՍՔ ՄԱՀԱՊԱՐՏԻ

Հայրս իբրեւ թէ քարոզէր, խրոխտ, սկսաւ խօսիլ.

—«Հրեշներ, անպաշտպան հօտը ջարդել՝ նամարտ մարդու գործ է... Եթէ քաջ էք, դիմացն ելէք Անդրանիկի, Սերոբի, Մուրատի, Գէորգի, Քեռիի, Համազասպի եւ բիւրաւոր մեր ֆէտայիներու, որոնք ձեր Սուլթանին գահը սարսելով հասցուցին տապալումի... Վրիժառու Հայորդիներու զէնքերը պիտի շողան ձեր դիմաց, մինչեւ ազատագրումը ՄԱՑՐ ՀԱՑԱՍՏԱՆԻ... Մեր Հողերը չհալելիք ոսկոր մըն է ձեր կոկորդին խրուած... Ի վերջոյ զանոնք պիտի դարձնէք բուն տիրոջը, որուն սեփականատէրի իրաւունքը մէն-մի թիզ հողի վրայ դարերով բանդակուած է... Վկայ՝ կործանուած

Հաւատքի Տաճարներն ու Սրբավայրերը, Ծուշարձաններն ու Ճիշատակարանները, Մշակոյթի Կոթողներն ու Խաչքարերը եւ Արուեստի անհամար Ընմուշներ…:

—«Ճիւաղներ, դուք մեր մէկ մասը, տասնեակ-հարիւր հազարներ կը սպաննէք, վաղը միլիոններ պիտի ցցուին ձեր դիմաց… Աւերումներու, կոտորումներու, թալանի, սրբապղծութեանց եւ թափուած սուրբ արիւնի կաթիլին հաշիւը պահանջելու… Գիտցէք թէ Հայութիւնն ու Հայաստանը ծաւերժական են, որու խորհրդանշանն է մեր Հաւատքի վէմ ԱՐԱՐԱՏԸ…:

—«Վերածնած Հայաստանը փշրելով գերութեան շղթաները, արեւի Ընման պիտի շողայ ու փայլի, որուն ի տես ձեր շիլ աչքերը պիտի կուրնան… Պիտի սահմռկիք Հայուն Վերածնունդին ի տես… Անիկա Հրաշափառ Ցարութեամբ պիտի ծաղկեցնէ «ՀԱՑԱՍՏԱՆ ԵՐԿԻՐ ԴՐԱԽՏԱՎԱՑՐ»Ը…:

—«Անխիղճ ջարդարարներ, գիտցէք թէ Օրհնեալ Հայութիւնը չէք կրնար ջնջել արմատէն… Հայուհիներ տեւաբար պիտի ծնին զաւակներ, որոնք կըրթընելով, հազար-հազարներով պիտի դառնան Մանկավարժ, Դաստիարակ, Տոհթոր, Փրոֆէսոր, Պատմաբան, Աստղագէտ, Մաթեմաթիկոս, Գիտնական, Երկրաչափ, Ճարտարագէտ, Գիւղատնտես, Քաղաքագէտ, Դերասան, Երգահան, Երգիչ, Բեմադրիչ, Նկարիչ, Թարգմանիչ, Գրագէտ, Բանաստեղծ, Լեզուագէտ, Մարզիչ, Զօրավար…:

—«Անոնց բոլորը իրենց հանճարով ոչ միայն Հայաստանը պիտի բարձրացնեն Մարդկային Ընկերութեան գէնիթին, այլեւ աշխարհս պիտի ապշեցընեն կատարուած նուաճումներով…:

—«Հայաստանի մէջ Արուեստները պիտի ծաղկին եւ ոգեկոչեն Նախնիքներու փառաւոր շրջանները… Գիւղերն ու աւանները պիտի շէնցնան, մեղր ու կարագ պիտի յորդի արարատեան դաշտէն… Զուարթ երգերու մեղեդիները պիտի հնչեն ամէնուրեք… Արտերն ու այգիները, անդերն ու անդաստանները, ծաղկաստաններն ու պուրակները խունկ պիտի բուրեն… Հովիտներն ու դաշտերը բերքէ պիտի խայտան… Հայ շինականի ճակտի քրտինքով ջրաւած հունձքերէն մառանները բարութեամբ պիտի լեցուին… Կարասներէն պարպուող ոսկեվազ գինին ըմպողներու պարն ու խրախճանքը երկիրս պիտի ցնցեն, երկինքն ու նահատակները հրճուեցնելով… Լոյսերու մէջ պիտի շողան ջաղաքներ եւ գիւղեր… Կարմրաթուշ նորածին մանկիկներու շրթներուն վրայ պիտի թրթռայ մեր «ՄԵՇԱՍԿԱՆՁ ՀԱՑ ԲԱՐԲԱՌԸ» եւ նոր սերունդներ հասակ պիտի նետեն հայրենի արեւի ջերմութենէն աճելով…»:

—«Էջմիածինի եւ Հայաստանի բոլոր եկեղեցիներու զանգերը ցնծութեամբ պիտի ղօղանջեն՝ ի վկայութիւն ՅԵՂԻՆ ՑԱՐՈՒԹԵԱՆ… Հայը ազատօրէն պիտի աղօթէ վերակառուցած իր Աստուծոյ հրաշակերտ Տաճարներուն մէջ… Պիտի թրթռան երկնասլաց Շարականները, Տաղերն ու Մեղեդիները, Աղօթքներն ու Մաղթանքները, որոնք արտայայտիչ վկայութիւններն են ՀԱՑՈՒՆ ՎԵՐԱԾՆՆՈՒՆԴԻՆ…:

—«Գիտցէ՛ք դահիճներ, թէ յաջորդական նոր սերունդներ պիտի ճախրեն դէպի «ՎԱՐԴԱՀԵՂԵՂ ԱՐՇԱԼՈՑՆԵՐ», որոնք պիտի ծագին եւ ճամ-

բայ ցոյց տան ՚որաժրի շառաւիղներու…:

—«Զարդով չէք կրնար հայութեան արմատը փրցնել…:

—«Ողջերս կը ձայնենք, ոգեվարները կը վկայեն, նահատակները կը պատգամեն.–

—«ՍՈՍԿԱՑԷՔ ՎԵՐԱԾՆՈՂ ՍԵՐՈՒՆԴՆԵՐՈՒ ՍՐԲԱԶԱՆ ՎՐԷԺԽԸՆԴԸՐՈՒԹԵՆԷՆ…»:

. . . . . .

Շուրջինները եաթաղան *փարտելով, խօսքի սկիզբէն կը տագնապին.–* էօֆ–փիւֆ, չաթլա–փաթլա (7) *ձայնելով…:*

Ոստիկանապետը գրգռուած, ընդմիջեց.

—Ալ կը բաւէ՛, դաւաճա՛ն… Ալ կը բաւէ՛… Մարմնիդ մեծ մնալիք մասըն եղող այդ լեզուդ ալ պիտի մանրենք, որ գիտնաս թէ որու հետ գործ ունիս… Արդարացումի լեզուագարուեիւնդ գործած ոճիրներդ գերազանցեց… Փսխունքովդ սիրտ խառնեցիր, հաւատացեալ Իսլամներու կատաղութիւնը գրգռեցիր… Հալը երազին մէջ կուտ կը տեսնէ… Հիմա քեզ ու ժողովուրդդ դժոխք պիտի ղրկենք, հոն գացէք երազել Հայութիւն–Հայաստան…:

Բերկրանքէն խանդավառ, ինք եղաւ նախայարձակը… եաթաղանը *հօրս կողը խրեց եւ կոկորդապատառ ճչալով, չուրջիններուն հրամայեց* «գործի անցնիլ…»:

Երկիրը դղրդացնող, երկինքը սարսող կանչ լսուեցաւ.

—ՁԻՀԱ՛Տ… ՁԻՀԱ՛Տ… (8):

Ինչպէս մարախը արտերուն, կատղած խուժանը այնպէս թափուեցաւ անպաշտպան ժողովուրդին վրայ, մոլեգնաբար սկսաւ ջարդել…:

. . . . . .

Տասնեակ մը հօրս վրայ թափուեցան…:

Հրէշ մը ձայնեց.

—Աչքերդ չենք փորեր եւ ոչ ալ կաշիդ կը քերթենք որ չմսիս եւ վարձքիդ հատուցումը տեսնես…:

եաթաղաններն սկսան հարուածել…:

Մէն–մի հարուած նախահայր մը կը փառաւորէր.

—Մուհամմէտին կեցացը…

—Ալիին կեցացը…

—Օսմանին կեցացը…

—Խալիֆային կեցացը…

—Թալէադին կեցացը…

—Էնվէրին կեցացը…:

«Կեցացները» *վերջ չունէին…:*

—Հայրս կ'աղաղակէր.

—Աստուա՛ծ, Աստուա՛ծ… Ցիսուս Քրկիչ ոյժ տուէք դատապարտեալիս…:

Իր աղերսին կ'արձագանգէի, մեռեալ վիճակի մէջ.–

Հայրի՛կ... Հայրի՛կ...:

Հարուածները անընդհատ կը չարունակէին տեղալ...:

Զարդարարներէն չատեր անմասն չմնալու համար մեծ վայելքէն, կու գային մասնակցիլ ամբաստանեալի նահատակութեան, հրէշային թափով եաթաղան խրելով խոշտանգուած մարմնին...:

Հոգեվարքի մէջէն հայրս իր վերջին հծծիւնն արձակեց.–

Հայր... Մի ձե՛րեր... ա–սոնց... ֆա՛նի որ... գի–տեն... թէ ինչ կ'ը–ձեն...:

Հարուած–հարուածի վրայ տեղաց, մինչեւ որ ոչ մարմնին ոչ ալ ոսկոր մնաց... կատաղութեամբ կը հարուածէին սիւնը, որ տապալեցաւ...:

Ֆանի մը հոգի մօտեցան խոշտանգուած խլեակին... Մէկն անոնցմէ մօրուքէն քաշելով գլուխը բարձրացուց... Միւսներն հասկցան անոր նըպատակը... սկսան եաթաղանի հարուածներ իջեցնել վզին եւ իբր յաղթանակ, անջատուած գլուխը ցուցադրել...:

Հրէշ ոստիկանապետն ինք եղաւ իր խօսքն հաստատող, ճիւաղի մը հրամայեց զոհին բերանը բանալ...:

Հրամանը հաճութեամբ գործադրուեցաւ...:

Մէկ ձեռքն երկարելով, կատաղութեամբ դուրս քաշեց լեզուն, միւսը՝ եաթաղանի հարուածով կտրեց եւ ցուցադրելով, ըսաւ.

—«Դայլայլէ՛, պլպուլ... Դայլայլէ՛... «ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՑՈՑ»... գայլի աւետարան կարդալ մեր գլխուն... Դայլայլէ՛, Հայութիւն–Հայաստան դայլայլէ՛...»:

Ջղային քահ–քահով լեզուն չպրտեց...:

Դահիճ մը մարմնէն անջատուած գլուխը եաթաղանի ծայրն անցընելով, խումբով ուղղուեցան դէպի սպանդանոց, ուր ջարդը աւեր կը գործէր...:

Գլուխը կրող հրէշը զիս տեսնելով, խամաճիկի պէս դէմս օրրելով, դիւային ծիծաղով ըսաւ.

—Տե՛ս, տե՛ս... Պապայի՛դ տես... Հասկըցիր թէ ինչ ըսել է «ՀԱՑՈՑ ԹԱԳԱՒՈՐ» ըլլալ...:

Այսահարի նայուածքս յառած հօրս գլխուն եւ զայն կրող հրէշին, կը չարունակէի դողդոջալով մրմնջել.

—Հայրի՛կ... Հայրի՛կ...:

Հետեւորդ թափօրը մտաւ սպանդանոց...:

Հօրս գլուխը ցուցադրեցին՝ դժոխային կանչով.

Տեսէ՛ք, տեսէ՛ք... «ՀԱՑՈՑ ԹԱԳԱՒՈՐ»ը տեսէ՛ք, ո՛յժ առէք...:

Գազանային մռնչուք մը աշխարհս սասանեցուց...:

Հրէշ ոստիկանապետը ամէն կողմ ցցուելով, ահարկու ուրուականի նման սխրագործութիւնը կը խրախուսէր.

Եաշասու՛ն ասլանլարըմ... էֆէրի՛մ... (9):

Անոնք թափ տալու համար իրենց կատաղութեան, ոգեւորուած հաւար կ'արձակեն.

— Ձիհա՛տ... ցիհա՛տ...

— Նա Մուհամմէտ...

— Նա Ալի...

— Նա Թալէադ...:

— Նա Էնվէր...:

Այս արարքով անոնք զարհուրեցուցեր էին հօտին ողջ անդամները եւ հրահրած՝ ջարդարարներու խանդը...:

Ի տես ցուցադրուող գլխուն, սահմռկած այրեր եւ կիներ աւաղելով մրմնջեցին.

—Ցիսո՛ւս Քրիստոս... Մեղա՛յ... Մեղա՛յ...

— Վա՛խ Տէր Հայր, վա՛խ...

— Սրբապիղծ գազանները...

— Գեհենի ծնունդ հրէշներ...

— Աստուած տայ ձեր պատիժը...:

Ինչ փոյթ, թէ եաթաղանի հարուածները կիսատ ձգէին բառերը անոնց կոկորդներուն մէջ, որ կը չարունակէին անէծք տեղալ...:

Ագռաւներու երամներ արեւը խաւարեցուցին... Անոնք սրելու համար իրենց ախորժակը, օդին մէջ սկսան զիրար կտցել...:

Գլուխը կը ցուցադրուէր հանդիսաւորապէս եւ ջարդարարներ թափ կու տային իրենց մոլուցքին.

—Ձիհա՛տ... ցիհա՛տ...:

Երկինքը ծածկող ագռաւներու երամը երկիր իջնելով գործի անցաւ...:

Անհատնում դիակ յօշոտելու երանութենէն գինովցած, անոնց ղա՛, ղա՛, ղա՛, սարսռացուցիչ կռինչը կը տարածուէր իբր եղերերգ, որմէ ահաբեկած, մարդիկ սրտաճաք գետին կը գլորին...:

Երկրագունդի երկոտանի գազանները մարդկութենէ դուրս վայրագութեամբ, յանուն Ալլահին (10) սպանդ կը կատարեն...:

Եաթաղաններն ու մահացուցիչ հրազէնները անդադար կը գործեն.—

—Ձիհա՛տ... ցիհա՛տ...:

Զեռնաուէմբեր կ'անձրեւեն... արագահարուածներ կը որոտան... ատրճանակներ կը պայթին... կապարներ կը սուլեն... եաթաղաններ կը չողչողան... ձիերու խրխինջ... սմբակներու դոփիւն... չուներու աղիողորմ կաղկանձ... հալածուած թռչուններու կսկծալի ճուռոց... մանուկներու աղեխարչ ճիչեր... սարսափեալներու ցնորական չարժումներ... խելագարեալներու զաւեշտական ցնցումներ... չուարեալներու աննպատակ փախուստ... Փախչիլ փորձողներ ալէկոծ-ձախէն եաթաղանի հարուածներէ կը տապալին... վիրաւորներու ահաւոր վայնասուն... մահամերձներու ցնցող հառաչ... հոգեվարքներու խռպոտ հռնդիւն... հայհոյանք... աղերս... անէծք... հծծիւն... բողոք... ողբ...:

Ջարդուողներու վրայ-վրայի թաւալում...:

Ահա դիտապաստ կ'իյնան աղօթաբոյր պապիկներ ու մամիկներ... ճէյրան չափահասներ... նորատի պատանիներ եւ ծծկեր մանուկներ...:

Անոնք մահացու հարուածներու դիմաց կը փորձեն ոտքի կանգնիլ եւ

հատուած որայի նման կը տապալին... Իբր յետին մխիթարանք՝ կը փորձեն ցաւիտենութեան մէջ զիրար գրկել...:

Երեսուն հազարէ բաղկացեալ բազմութիւնը կիսուած էր...:

Օրհասական կոկորդներէ արձակուած սահմռկեցուցիչ ճիչերէն արարչութիւնն ու բնութիւնն ալ յուզուեցան...:

Ջարդարարներու կատաղութիւնը զանոնք բորբոքեցուց...:

«Վրէժխնդիր Եհովա»ն զարհուրած, որ իր ձեռակերտն եղող մարդը ընդունակ է նման հրէշութիւն գործել, հրամայեց տիեզերքի ջուրերուն իբր արցունք՝ երկիր թափուիլ...:

Դղրդեցուցիչ հրաշէններու պայթիւնը երկինքը խռովեց...:

Բնութիւնն ալ անմասն չմնաց սպանդէն...:

Միմեանց յաջորդեցին կայծակի փայլատակում... գոռացող որոտում... տեղատարափ անձրեւ... աւերիչ փոթորիկ...:
կայծակներ հուր եւ սարսափ կը սփռեն ամէն կողմ...:
կայծկլտումները աչխարհս կը սարսեն...:

Տիեզերքի ովկիանը երկիր թափուեցաւ:

Փոթորիկը ահեղօրէն կը սուլէ... ծառեր կը տապալին... տուներ կը ցնցուին թափ տալով ջարդարարներու կատաղութեան...:

Արեան չատրուանային ժայթքում, որմէ գոյացող հոսանքները խառնուելով տեղատարափ անձրեւին, առուակներ կը կազմեն եւ հանդիպելով զգետնուած մարմիններու կղզեակներուն եւ թուփերուն, յորձանապտոյտ հուն փոխելով գլգլանքով կը հոսին...:

Շնագայլեր հոտառութեամբ գործուող ջարդէն սթափած, հողի ընդերքէն երկրաչարժ կը յառաջացնեն ա–ո՛ւ... ա–ո՛ւ... ա–ո՛ւ եղերերգելով, որմէ ցնցուած բուեր անվերջ կը վայե՛ն... կը վայե՛ն... կը վայե՛ն...:

Ջարդը մոլեգնօրէն կը շարունակուէր...:

Արարարիչին արցունքով եթէ Երկինք հարկադրեց հրէշներու դադրեցնել հրաշէններու գործածումը, փայլատակեցին եաթաղանները, ղաչոյններն ու սուրերը, մսագործի–խոհանոցի դանակները, կացիններն ու տապարները...:

Ճիհա՛տ, ճիհա՛տ...

Եա Թալէադ... եա Էնվէր...:

Հաւատքի, Լոյսի երկրպագու, բարութեան մարմնացում Հայ Ցեղը կը խողխողուէր...:

Ցեղին Պատարագն ընդհատուած, վերապրող ժողովուրդն Հայոց կը շարունակէր Խորհուրդը...:

Եւ հօրս գլուխը Ռաս Իւլ–Այնի սպանդանոցի տարածքին հանդիսաւորապէս կը ցուցադրուէր...:

. . . . . .

Սուրբ Էջմիածին, 1985
Պուէնոս Այրէս, 1989

1.– Եկո՛ւր, բահանայ հայր, եկո՛ւր
2.– Դահեկան
2.– Տասնոց
4.– Շարժանկար
5.– Պետութեան բշնամի
6.– Պատերազմական Ատեան
7.– Ճաթէ-պայթէ
8.– Սրբազան Պատերազմ (Կրօնական)
9.– Կեցցէ՛ք առիւծներս, ապրի՛ք
10.– Աստուծոյ

ԿԱՐՄԻՐ ԿԻՐԱԿԻ

ԿԱՐՄԻՐ ԿԻՐԱԿԻ

(Քարոզ՝ խօսուած Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Մայր Եկեղեցւոյ մէջ Հայոց Մեծ Եղեռնի 50-ամեակի ԿԱՐՄԻՐ ԿԻՐԱԿԻ օրը։)

«Ամէն ամէն ասեմ ձեզ, զի գայ ժամանակ եւ արդէն իսկ է, յորժամ մեռեալք լսիցեն ձայնի Որդւոյն Աստուծոյ, եւ որք լսիցենն՝ կեցցեն»։

(ՅՈՎՀ. Ե. 26։)

Այսօր, ինծի համար ՀԱՑՈՑ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ *Նահատակաց խորհրդանիշ վէմն է Ս. Սեղանը եւ Խորանը դամբարան, որոնց դիմաց Ս. Պատարագի արարողութեան հետ նահատակուեցաւ նաեւ հոգիս եւ իբրեւ վկայութիւն, փոխան ծածուկ Աղօթքներու ընթերցումին, պատրաստեցի քարոզիս նախարտակը։*

Այսպէսով թերեւս 1915*-ի Ապրիլէն սկսեալ խռովուած հոգիս պահ մը անդորրի եւ վերաւորոգուած Ուխտով չարունակեմ կեանքիս ընթացքը, —խօսելու եւ գործելու, զայրանալու եւ արտասուելու, աղօթելու եւ հայհոյելու, մեղանչելու եւ քաւելու, քրիստոնէական ոգիի պահպանման եւ հակասութեան ի խնդիր,— եւ թող երկինք ներէ կաւեղէն իմ կերտուածքիս, որովհետեւ, մեր բիւր-բիւրաւոր նահատակներու խռովուած հոգին է որ կը բորբոքի էութեանս մէջ եւ կ'առաջնորդէ իրենցմով ապրող եւ չարժող գոյութիւնս...։*

ՄԵՐ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐԸ...։

Անոնք վկայութիւնն իսկ են Քրիստոսի եւ երկնային իր Վարդապետութեան։ Ողջերս՝ ոռոգուած Մարտիրոսներու արեամբ, Քրիստոսը կ'ապրեցնենք մեր հոգիներուն մէջ եւ մենք Քրիստոնեայ կրնանք նկատուիլ այն համեմատութեամբ՝ որքան որ հաւատարիմ գտնուած ենք Քրիստոսի սիրոյն զոհուող մեր նահատակներուն հանդէպ...։

Բարեպաշտ ժողովուրդ Հայոց։ Այսօր կարմիր կը տեսնեմ աշխարհը, ոչ թէ անոր համար որ Քրիստոսի արեան իբրեւ խորհրդանիշ Ս. Խորանի վարագոյրէն սկսեալ, եկեղեցական բոլոր ծածկոցները կարմիր են, սարկաւագները կարմիր չապիկ զգեցած են, նոյնպէս նաեւ պատարագիչս, այլ

տիեզերքը կարմիր ներկուած կը տեսնեմ, որովհետեւ ԱՊԻՒԼՕԱՆ Ը՛ԼՕՒՍԸ ընթացքին թափուող արիւնն է որ կը յորդի աչքերէս, ձեր եւ բոլոր Հայերու աչքերէն, մանաւանդ անոնց՝ որոնք ինծի պէս կենդանի վկաներն են եղած Սպանդին, աչքով տեսած են կատարուող խժդժութիւնները եւ իրենց մարմիններուն վրայ կը կրեն սպիները նահատակութեան...:

Եւ ինչ յուզիչ զուգադիպութիւն, կամ աւելի ճիշդ՝ երանելի մեր Հայրապետներու մարգարէական տեսողութեան իրրեւ վկայութիւն, ճաշու Աւետարանը, ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ Ե. 19—30 կը շօշափէ կեանքն ու Մահը, Իմացեալ Կեանքի եւ Աստուծոյ Արքայութեան խնդիրները:

ՀԱՑՈՑ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ-*ի յիշատակութիւնը եւ* ԿԱՐՄԻՐ ԿԻՐԱԿԻՆ *թելադրիչ ազդակներ կը հանդիսանան, լուսաբանելու Աւետարանի այս հատուածը, զուգընթացաբար Փրկչի խօսքերուն հետ մեր Հայ Քրիստոնեայի կեանքին:*

Ցիսուսի կեանքին եւ գործունէութեան վէմն է հանդիսացեր Հայ ժողովուրդը: Կարդացէք մեր Ազգային Պատմութիւնը, կարդացէք մեր Կրօնական Պատմութիւնը, դէպքերը զննեցէք գիտութեան լոյսով եւ դուք պիտի համոզուիք, որ եթէ կչիռին մէկ կողմը դրուի բովանդակ աշխարհի Քրիստոնեայ ժողովուրդներու կորուստները եւ միւսին՝ յանուն Քրիստոսի մեր «Փոքր Հօտ»ին զոհերը, մերը անհամեմատօրէն աւելի ծանր պիտի կշռէ:

Ինչո՞ւ հրեաները ծրագրեցին եւ տմարդօրէն գործադրեցին Ցիսուսը մահուան դատապարտելու զաւեչտը:

Ինչո՞ւ թուրքերը յղացան եւ գազանօրէն իրականացուցին ՀԱՑՈՑ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԸ:

Երբեակ պատճառներով՝ բոլորիս ծանօթ է առաջինի դրդիչ պարագան: Աններելի եւ անքաւելի է հրեաներուն գործած մեղքը:

Ցաւիտեանս-յաւիտենից, «Միձչեւ ի կատարած աշխարհի» *ապրող Հայը իր չրթներով, մեռնող Հայը իր հոգւոյն վկայութեամբ պիտի ճչայ ի լուր մարդկութեան եւ աշխարհի թէ,* չենք կրնար մոռնալ Ողբերգութիւնը ՀԱՑՈՑ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ:

Ցամի տեառն 1965-*ը Համազգային Սուգի բացառիկ թուական մըն է Հայոց համար եւ ի մասնաւորի՝ Ապրիլ ամիսը կարեւոր հանգրուան մըն է, որուն հրաւէրը ապրողներուս սրտերուն մէջ* Սրբատառ Կոնդակներով ճանդակեցին Ամենայն Հայոց եւ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Վեհափառ Հայրապետները:

Ցիսուսի բազում հրաշագործութիւններէն Սելոուամի աւազանին մօտ գտնուող 38-*ամեայ անդամալոյծին բժշկութեան դիմաց, Հայուն* 600 *տարեան գօսացեալ կեանքին վկայութիւնը կայ:*

Թէեւ ոչ աւետարանական ոգիով, բայց, երեւութականօրէն «Բարի Սամարացի»ներ ցանկացին, որ Հայուն տակաւ բորբոքող վէրքերն սպիանան, ուստի ազգերու Արիսպագոսը յղացաւ գաղափարը Հայկական Բարեգործութիւններու:

Պերլինի Վեհաժողովին, «Հայոց Դատ»ի խնդրարկու պատգամաւորութիւնը կը գլխաւորէր Մկրտիչ Եպիսկոպոս Խրիմեանը, որ իւրայիններուն հետ յուսախաբ վերադարձաւ այդ ժողովէն, սակայն, անկէ կարեւոր եւ ան-

մոռանալի դաս մը առած էր...:

«ԵՐԿԱԹԷ ՇԵՐԵփ» ունենալու եւ գործածելու առաքինութիւնն ու հարկադրանքն էր այդ, որմէ զուրկ մնացած էր հայութիւնը դարեր չարունակ, իրերու ձախող դասաւորութեամբ...:

Յիսուսի մեղքն այն էր, որ Իր Հայրը կ'անուանէր զԱստուած:

Հայուն մեղքը՝ իրենց արիւնով ոռոգուած նախահայրերու բնադաւառ Հայաստան աշխարհը իրենը կը նկատէր: Եւ ինչքան ծածուկ եւ յայտնի ոճիրներ ու դաւեր սարքուեցան՝ մնացորդներ աւելի ամուր կառչեցան այդ Սրբազան Հողերուն:

Մարգարէական բազում վկայութիւններ կան թէ ճշմարիտ էր Յիսուսի հաստատումը:

Ազգերու Պատմութիւնը անջնջելի տառերով քանդակած է անուրանալի իրողութիւնը, թէ Հայոց իրաւունքն էր Հայաստան Աշխարհը:

Յիսուս, Իր Հօրը՝ Աստուծոյ հաւասար կը նկատէր Իր անձը եւ երկնքի Թագաւորութեան ուղեցոյց:

Հայը կը դաւանէր, թէ իր նախահայրերու որդին էր ինք եւ իրաւատէրը՝ Հայաստան աշխարհին:

Յիսուս բնութենակից էր եւ հաւասար Իր Հօրը՝ Աստուծոյ:

Հայը որդին էր իր նախահայրերուն եւ տէրը անոնց ժառանգութեան, —Հայաստան աշխարհին:

Յիսուս կը պատգամէր.–

«Ճշմարի՛տ, ճշմարի՛տ կ'ըսեմ ձեզի, մարդու Որդին ինքնիրմէ ոչինչ կրնայ ընել, եթէ չտեսնէ Հայրը, որ կ'ընէ. որովհետեւ ինչ որ ան կ'ընէ՝ նոյնը անոր նման Որդին ալ կ'ընէ»: (ՅՈՎՀ. Ե. 19):

Ճշմարի՛տ, ճշմարի՛տ կ'ըսեմ ձեզի, թէ Հայկ Նահապետէն սկսեալ, ինչ որ հաստատեցին Փրկչին Թադէոս եւ Բարդողիմէոս Առաքեալները, ինչ որ ըրաւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ, ինչ որ վկայեցին Վարդանանք եւ Ղեւոնդեանք, ինչ որ ապացուցին Սահակ-Մեսրոպ, Խորենացի եւ Եղիշէ, ինչ որ ուսուցին Հայոց Հայրիկ եւ հետեւորդներ, ներկայիս՝ անոնց որդիները ուրիշ բան չեն ըներ, եթէ ոչ յուշարարութիւնը նախահայրերու վկայութեան եւ ապրած կեանքին, նաեւ հաստատումը ժառանգորդի մեր արդար իրաւունքին:

Յիսուս կը քարոզէր Աստուծոյ Արքայութիւնը եւ անոր արժանանալու միջոցները ցոյց կու տար, կերպերը կ'ուսուցանէր:

Հայը կը խօսէր այն հողերու մասին, ուրկէ ինք ծնունդ էր առած եւ արդար կը նկատէր, որ ապրող եւ գալոց սերունդներ մնային անվախ եւ անկաշկանդ, մշակէին ու ծաղկեցնէին Հայրերու սեփականութիւնն եղող այդ Հայրենիքը, Հայոց «Հայաստան երկիր դրախտավայր»ը:

Հրեաները ամբաստանեցին Յիսուսը, որ ինքզինքը Աստուծոյ Որդի կ'անուանէր, ըսին.– Հայհոյիչ է:

Հայն ալ «դաւաճան» կոչուեցաւ դահիճէն: Հակառակ անոր ամէն անմարդկային բոլոր խժդժութեանց, չէր ուրանար իր նախահայրերը եւ

կ'ըղձար ամուր կառչիլ անոնց ձգած հարստութեան, —Հայրենի երկրին:

Յիսուս իբրեւ Աստուծոյ Որդի՝ հայհոյիչ մը չէր, այլ ընդհակառակն, հնազանդ գործակատարն էր Հօրը, Անոր կողմէ տրուած իր առաքելութիւնը կը պատգամէր:

Հայը նոյնպէս ըմբոստ մը չէր, երբ կը վկայէր թէ ինք իր հայրերու հարազատ որդին էր, —հաւատացեալ, չինող, ծաղկեցնող: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ «Հայրը կը սիրէ Որդին եւ ամէն ինչ որ Ինք կ'ընէ՝ կը ցուցնէ Անոր: Եւ անոնցմէ աւելի մեծ գործեր ալ պիտի ցոյց տայ Անոր, որոնք ձեզ զարմանք պիտի պատճառեն»: (ՅՈՎՀ. Ե. 20):

Գերուած, կաչկանդուած, չղթայուած Մայր Հայաստանի որդիներն ալ նոյնը կ'ընէին, նուաճումներ կ'առաջադրէին, Յիսուսի եւ իրենց Նախահայրերու հաւատարիմ մնալու Ուխտով:

Հօրը հրաշագործութիւնները մեր աչքերուն իսկ տեսանելի է, քանի որ «Երկինք կը վկայէ Աստուծոյ փառքը»:

Որդին աշխարհ ղրկուեցաւ, ապացուցանելու համար որ ինչպէս Հայրը կը սիրէ Իր Միածին Որդին եւ Անոր իշխանութիւն կու տայ Իրեն պէս գործելու, նոյնը կատարելու ընդունակ են նաեւ Անկէ ներշնչուող եւ առաջնորդուող բոլոր մահկանացուները:

Հայրը ուսուցիչն է, Որդին աշակերտը, հեզ, խոնարհ, բարի, հնազանդ եւ ընդունակ՝ կատարելու ինչ որ Հայրը կը կամենայ:

Ինչո՞ւ նոյնպէս չըլլար նաեւ Քրիստոնեայ Հայութիւնը, երբ հայրենական մէն-մի թիզ հողի վրայ հայրեր իրենց որդիները սիրելու եւ առաջնորդելու վկայութեան բազում կոթողներ կանգներ են:

Անոնց արիւնէն, միսէն ու ոսկորէն գոյացած, թէեւ գերեալ, չղթայեալ որդիներ պիտի չկրնայի՞ն ապացուցանել, թէ իրենց հայրերու զաւակներն էին եւ ընդունակ՝ կատարելու գործեր, հրաշքներ, որպէսզի «Տեսնողներ զարմանան»:

Ինչո՞ւ այդքան բուռն հաւատքով կառչեցանք Քրիստոնէութեան եւ Անոր չունչով ալ՝ մեր հայրենի հողին:

Ունկնդրենք օրուան Աւետարանը.—

Ինչպէս որ Հայրը յարութիւն կու տայ մեռեալներուն եւ կը կենդացնէ, նոյնպէս եւ Որդին կը կենդացնէ որուն որ ուզէ: Եւ Հայրը ոչ մէկը կը դատէ, այլ ամէն դատաստան տուած է Իր Որդիին, որպէսզի ամէնքը պատուեն Որդին, ինչպէս որ կը պատուեն Հայրը: Ով որ չի պատուեր Որդին՝ չի պատուեր Հայրը՝ զայն ղրկողը»: (ՅՈՎՀ. Ե. 21-22:)

Գեհենի կրակի՞ն արժանի ենք թէ ոչ Երկինքի Արքայութեան: Աստեղնամեր ապրած կեանքն է որ պիտի պատրաստէ ուղին Յաւիտենութեան, —վարձքի կամ դատապարտութեան:

Յարութիւնը *մեզի կը պարգեւէ մեր զոհերու* Նահատակութիւնը, *իսկ դաստաստանի ենթակայ կը դառնանք, եթէ մեղանչենք այս սկզբունքին դէմ:*

Ով որ տեսած է ՀԱՅՈՑ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԸ, *անոր հարուածները իր մարմնին վրայ կրած է, զարհուրանքով հոգին լեցուած, կարաւաններու ջարդերը տեսած,* Սրբազան Վրէժխնդրութեամբ *սրտին բաժակը յորդած, ի լուր բո-*

վանդակ տիեզերքի, մոլորակային եւ երկնային բնակիչներու, Հայ Քնարերգութեան Նարեկացին՝ Նահատակ Սիամանթոն վկայութեան կը կանչէ.–

«Կոտորա՛ծ... Կոտորա՛ծ... Կոտորա՛ծ...»:

«Արի՛ւն... Արի՛ւն... Արի՛ւն է որ կը տեսնեմ...»:

ԿԱՐՄԻՐ ԿԻՐԱԿԻ*ի Ս.Պատարագը կարմիր կը տեսնեմ, որովհետեւ հայոց գերութեան դարերէն սկսեալ մինչեւ մեր* ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԸ, *թափուող անմեղներու արիւնը յորդելով բարձրացած է Խորան եւ կը սպառնայ խեղդել պատարագիչը, որ այս պահուս հաղորդակից կը դառնայ իր Նահատակներուն հետ եւ իր աչքերուն պատուհանները յառած ապրող ունկնդիրներուն, բնաբանին հոգեւոր եւ կենդանի թարգմանութիւնը կ'արտասանէ.–*

— Ճշմարի՛տ, ճշմարի՛տ կ'ըսեմ ձեզի, վերապրող Հայեր, թէ պիտի գայ ժամանակ եւ եկած է արդէն, երբ ողջ մեռեալներս պիտի լսենք Նահատակներու ՁԱՑՆԸ եւ ան*ոնք որ կը լսեն՝ պիտի ապրին...:*

Վկայ՝ Վարդանանցի ու Սարտարապատի ճակատամարտները...:

ԿԱՐՄԻՐ է կիրակին, *որովհետեւ տեսողութեանս դիմաց կը յորդին Մայր Արաքսն ու Եփրատը, Ճորոխն ու Տիգրիսը, որոնք ահեղավազ ընթացքով դէպի ծով կ'առաջնորդեն անպատուաւած, խոշտանգուած, սպաննուած հայ երիտասարդ-երիտասարդուհիներու, մամիկներու-պապիկներու, մանկիկներու եւ պատանիներու մարմինները...:* ԿԱՐՄԻՐ է կիրակին, *որովհետեւ, հայրենի ափունքներէ խոյս տուող գետերը մեր հարազատներու արեամբ յորդած են: Նուիրական այդ ջուրերը հապշտապ կը սուրան, խոյս տալու համար զուլալ այն ափերէն, որոնք այլեւս գոյութիւն չունին, որովհետեւ դահիճին եաթաղանը, քանդիչ բազուկը անգին կեանքերու հետ աւերած է նաեւ պարտէզներ եւ պուրակներ, այգիներ ու արօտներ, շէն գիւղեր ու քաղաքներ, եւ իրբեւ տիրակալող բոլ, նստած է երբեմնի մեր եդեմական հայրենի կտուրներու վրայ, կ'եղերջէ անվերջ...:*

Անիկա սահմանուած է յաւիտեան վայելու, քանի բնագաւառի տիրոջ ապրող բեկորները հեռու կը մնան իրենց ծննդավայրերէն...:

ԿԱՐՄԻՐ է ԿԻՐԱԿԻՆ, *որովհետեւ բուեր կը վայեն եւ կռունկներ տարագիր ծագէ-ծագ հարազատներու արիւն-արցունքով գծուած ճամբաները կը փնտռեն...*

o o o

ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ ՑԻՍՆԱՄԵԱԿ...:

Ժամանակը կու տայ իր վկայութիւնը: Եղեռնապատում մեր խլրտումները կը հաստատեն թէ կենդանի է հայութիւնը իր Նահատակներով... Էջմիածինէն-Անթիլիաս, Հայրենիքէն ի սփիւռս աշխարհի ցրուած բեկորներ Անդաստան կը կատարեն, Ս. Պատարագ կը մատուցանեն, Ուխտ կը վերանորոգեն, թափօր եւ չքերթ կը կազմակերպեն, զանգլուածներու երակներուն մէջ եռեւեփող ցեղին հարազատ արիւնը կը յորդի, ներկելով տիեզերքին հետ նաեւ մարդկութեան գօսացած խիղճը, եւ ապրողներ

կառչած Շնորհալի Հայրապետի օրհնեալ, միւռոնաբոյր չրթներուն, միասին կ'արտասանենք.–

«Զարթի՛ֆ, որդի՛ֆ լուսոյ, ի յօրհնութիւն Հօրըն Լուսոյ· Ալէլուիա՛...

«Զարթի՛ֆ փրկեալ արեամբ, եւ տուֆ ըզփառս փրկողին, Ալէլուիա՛...

«Զարթի՛ֆ նոր ժողովուրդֆ, նոր երգս առեալ նորոգողին, Ալէլուիա՛...»:

Զարթի՛ֆ, որդեակֆ, բարձրացէֆ՝ ինչպէս ձեր հաւատֆի վեմ Արարատը, մեր արեան ջրհեղեղը դադրած է տեղալէ, ձեր կամֆի վիրակապով կապեցէֆ ձեր վէրֆերը, նորածագ այգերուն դիմաց ձեր նայուածֆին հետ բացէֆ նաեւ ձեր հոգիներուն պատուհանները, ուրկէ ներս պիտի խուժէ երանութիւնը մեր, ֆանի դուֆ կը դաւանիֆ թէ մեր որդիներն էֆ միածոյլ, միասիրտ եւ միակամ, միադաւան Հայութիւն, իրաւ հաւատացեալ Քրիստոնեայ, հաւատաւոր Ուխտեալ ՀԱԳՈՑ ԴԱՏին, կամըրջըննկէց անցեալէն-ապագային, ամուր կառչեցէֆ ձեր սրբազան Ուխտի Վէմին, որուն ներֆեւ մեր դարաւոր դահիճը գալարուելով կը փորձէ հասնիլ հայուն «Աֆիլլէսեան կրունկ»ին, զայն խայթելով ազատելու ակնկալութեամբ, անոր ՍՐԲԱԶԱՆ ՀԱՏՈՒԱԾՈՒՄԷՆ...:

ԿԱՐՄԻՐ ԿԻՐԱԿԻ...

ԶԱՐԹԻ՛Ք, ՈՐԴԵԱԿՔ...:

ՆՄՈՅՇՆԵՐ ՆԱՄԱԿՆԵՐԷ

Յունուար 20, 1988

Արժանապատիւ Տէր Հայր,

Ամէն անգամ որ ձեռք կ'առնենք Մեծ Եղեռնին նուիրուած հատոր մը՝ կարծէք թէ վիրաւոր սիրտ մը կը բացուի մեր դիմաց, միեւնոյն արտցաւ զգացումներով աչքէ անցուցինք Ձեր «ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» երկհատոր աշխատասիրութիւնը որ կ'ամփոփէր Ձեր ականատեսի վկայութիւնները մեր ժողովուրդին սահմանուած այդ ողջակիզումէն:

Հսկայ աշխատանքով մը դուք ի մի բերած էք ականատեսի հարուստ վկայութիւններ, որոնք անփոխարինելի սկզբնաղբիւր մը պիտի հանդիսանան ապագայ պատմաբանին:

Ջերմօրէն կը գնահատենք Ձեր երախտաշատ աշխատանքը որ մեր սերունդին տառապանքի պատմութիւնը պիտի պատգամէ գալիք սերունդներուն:

Ներփակ կը գտնէք նուէր մը որ կը հանդիսանայ խորհրդանշական արտայայտութիւնը մեր գնահատանքին:

Ձեզի մաղթելով բաջառողջութիւն եւ երկար կեանք, կը մնանք

Լաւագոյն զգացումներով՝

Ա. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

• • •

Նոյեմբեր 10, 1987

Սիրելի Տէր Շաւարշ,

Ստացած ենք մեր անունին մակագրուած «ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» ձեր գիրքի Ա. եւ Բ. (Գ.ը ներառեալ) հատորները, որոնց համար կը յայտնենք մեր շնորհակալութիւնը:

Մեր ժողովուրդին վիճակուած անարդար ճակատագրի ականատեսի ձեր վկայութիւնները, ձեր անձնական ապրումներն ու պատմումները ըլլալով հանդերձ, ունին նորութիւններ եւ պատմական անցուդարձերու նոր արձանագրութիւններ:

Ձեր ապրած ոդիսականը կրցած էք հարազատութեամբ փոխանցել ձեր ընթերցողին, եւ անոր մէջ ստեղծել հետաքրքրութիւնը հետեւելու ձեր յուշագրութեան շարայարութեան:

Շնորհակալ ենք մեր Տիրոջ որ ձեզի տուաւ ուժն ու կարողութիւնը ամբողջացնելու եւ հրատարակելու «ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» մեծածաւալ գործը:

Ձեզի եւ ձեր հարազատներուն կը մաղթենք առատ բաջառողջ եւ արդիւնաշատ տարիներ, եւ կ'աղօթենք որ Տէրը իր շնորհներով զարդարէ ձեր բոլորին կեանքի օրերը:

Սիրոյ ողջունիւ՝

ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Առաջնորդ

Արժանապատիւ Տէր Հայր,

Շնորհակալութեամբ ստացանք Ձեր «ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» երկհատոր կոթողական գործը: Ազնիւ եղած էք յիշելով զիս, եւ ինծի տալով վայելքը թերթելու եւ կարդալու Ձեր կեանքի պատմութիւնը, եւ անոր մէջէն, տրտում երթը մեր ժողովուրդին՝ 1915-ի արիւնալի թուականէն յետոյ:

Անշուշտ ծանօթ էի Ձեր գրչին՝ երբ Անթիլիասի մէջ «ՀԱՍԿԻ» խմբագիր էի, եւ կը հրատարակէի Ձեր յօդուածները: Հիմա, տարիներու հեռաւորութենէ մը, եւ երբ ես ալ ֆիչ մը ծերացած եմ եւ աւելի եւս գիտեմ տարագրութեան ցաւը եւ վերապրող մեր հայրերուն տագնապը՝ աւելի եւս կը գնահատեմ Ձեր գործը:

Աստուած եւ մեր ժողովուրդը թող «Տեսցեն եւ հաւատացեն» եւ թող որ մեր մարդկային գնահատանքին Աստուած միացնէ իր անանց օրհնութիւնը իր բարի եւ հաւատարիմ ծառային որ միաժամանակ հաջ հովիւ է իր փոքրիկ հօտին եւ արթուն պահակ՝ Հայրատունկ իր այգիին:

Ջերմ սիրով եւ գնահատանքով

Աղօթարար՝

7 Յունուար, 1988 ՄԵՍՐՈՊ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ԱՌԱՋՆՈՐԴ

• • •

Արժանապատիւ եւ Սիրելի Տէր Հայր,

Շնորհակալութեամբ ստացած եմ «ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» Ձեր հրատարակութիւնը:

Ստացած եմ որ կարդացած ամբողջութեամբ շարքուայ մը ընթացքին: Վէպ մը չէր անշուշտ, բայց Հայ ժողովուրդի Golgotha պատմութեան մէկ մասնիկն է, որը կարդացի տառապանքով ու շատ յաճախ արտասուքով...: Այո, Տէր-Զօրի անապատէն անցած սերունդին չեմ պատկանիր, սակայն հետեւանքները անոր, կրած եմ մանկութեանս լսելով ծնողացս կողմէ:

Անցեալին ու այսօր շատ յաճախ կը մտածեմ թէ ինչպէ՞ս այս ժողովուրդը, պատուական ժողովուրդը կարողացաւ ապրիլ ու ստեղծագործել: Իր հաւատքը, իր ապրելու կամքը եւ ազգային հպարտութիւնը մեծագոյն ազդակները կը նկատեմ իր գոյատեւման:

Ձեր հատորները որքան նեղուն է որ կը նկարագրեն, միեւնոյն ժամանակ կը խօսին Հայու Ճարտութեան մասին, իր վերածնած ու վերածաղկած Հայրենիքով ու անոր նուաճումներով զանազան բնագաւառներու մէջ:

Սիրելի Տէր Հայր,

Ձեզի կը մաղթեմ առողջութիւն եւ երկար տարիներ որպէսզի Ձեր ծառայութիւնը Հայ Եկեղեցւոյ ու ժողովուրդին երկար ու բեղուն ըլլայ, Ձեզի վայել հայու ոգիով ներշնչելու նորահաս հայ սերունդները:

Աղօթակից՝

14 Ապրիլ, 1988 ԱՂԱՆ ԵՊ. ՊԱԼԻՕԶԵԱՆ

Առաջնորդ

Արժանապատիւ եւ սիրելի Տէր Հայր,

Գոհունակութեամբ եւ խոր շնորհակալութեամբ ստացայ Ձեր հեղինակութիւնը եղող «ՄԵՌ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» Ա. եւ Բ. զոյգ հատորները: Սիրուն, շքեղ տպագրութեամբ գործ մը: Կը խորհիմ թէ շատ տառապած ըլլալու էք, գրելու համար այսքան ընդարձակ գործ մը, քանի որ ամէն մէկ դրուագ պատմելու ատեն, վերապրած էք երկիւղը, սարսափը եւ անպատմելի եղեռնագործութիւնը ամբողջ անմեղ մեր ժողովուրդին վրայ վայրագօրէն գործադրուած:

Բայց լաւ է որ դիմացաք եւ քաջութիւնն ու համբերութիւնը յաղթանակեց եւ գրեցիք, որպէս վկայութիւն, Հայոց պատմութեան նոր շրջանի ամենէն մութ հատուածին մասին: Ամէնքս ալ անշուշտ բնականօրէն ուշ կամ կանուխ պիտի անցնինք այս աշխարհէն բայց գրաւոր այս վկայութիւնը պիտի մնայ ապագայ սերունդներուն:

Շատ կը գնահատեմ Ձեզ անձնապէս եւ Ձեր գործը: Հանոյքը ունիմ կարճ ժամանակի մը համար Ձեզ ճանչցած ըլլալու ի Պուէնոս Այրէս, որպէս շնորհաշատ Հայ հոգեւորական, պարտաճանաչ, կոչումին գիտակից, համեստ, բարի, բայց իրրեւ «ՓԱՋ ՀՈՎԻՒ» որուն պատմուճանէն խունկին հոտը կու գայ եւ որուն շրթներուն վրայ միշտ աղօթքի մրմունջներ կան:

Ձեր գիրքին երկու հատորներն ալ կարդալու ժամանակ չունեցայ: Բայց պէտք էր գրէի այս նամակը տեղեկացնելու համար թէ սիրով եւ շնորհակալութեամբ Ձեր ինծի ձօնագրուած նուէր զոյգ հատորները ստացած եմ:

Հայոց պատմութեան ամենէն տխուր այս շրջանին, ՄԵՌ ԵՂԵՌՆԻՆ մասին գրուած յուշագրութիւններուն, հատորներուն ուսումնասիրութիւններուն կողքին եւ անոնց հետ, Ձեր այս գործը կարեւոր յաւելում մըն է անկասկած:

Սրտանց կը շնորհաւորեմ Ձեզ:

...Սիրալիր զգացումներով, սրտագին շնորհակալութեամբ, երկար եւ առողջ ու երջանիկ կեանքի մաղթանքներով, մնամ եղբայրական ողջունիւ

Աղօթակից՝

ՋԱԻԷՆ ԱՐՔԵՊՍ. ՉԻՆՉԻՆԵԱՆ

Առաջնորդ Հայոց Եգիպտոսի

Գահիրէ, 31 Մայիս 1988

• • •

Լոնտոն, 27 Յունիս 1988

Սիրելի եւ Արժանաշնորհ Տէր Հայր,

Շնորհակալութեամբ ստացած եմ իր օրին Ձեր եղբայրութեան «ՄԵՌ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» տարագրութեան յուշագրութիւնը: Մեծ հետաքրքրութեամբ եւ յուզումով կարդացի երեք հատորները: Ջերմապէս գնահատելի աշխատանք մը կատարած էք:

Ի բոլոր սրտէ յաջողութիւն կը մաղթեմ Ձեր անտիպ ձեռագիրներու հրատարակութեան համար: Դարձեալ ընդունեցէք իմ խորին շնորհակալութիւնը

«ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» Ձեր գիրքէն օրինակ մը նուիրելու Ձեր բարի մտածումին համար:

Մաղթելով Ձեզի առողջութիւն ու յաջողութիւն ի Տեառնէ,

Մնամ ողջունիւ սիրոյ
աղօթակից՝
ԵՂԻՇԷ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԿԻԶԻՐԵԱՆ

• • •

Նիս 13 Փետրուար 1988

Սիրեցեալ Եղբայր ի Հայս եւ ի Քրիստոս,

Տաւրիճակ հպարտութեամբ ստացայ ձեր մտքի վաստակը հանդիսացող եւ ձեր ֆիզիքական տառապանաց արտայայտութեան արդիւնքն եղող «ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» երկու հատոր գործը:

Տարբեր բովանդակութեամբ ակաղցուն հպարտութեամբ՝ բանզի հեղինակը հայ հոգեւորական մըն է. աշխարհականներ կը խորհին, թէ միայն իրենց կը վերաբերի հեղինակ դառնալու իրաւունքը եւ թէ շատոնց՝ հոգեւորականներ դադրած են գրելէ, այդ ասպարէզը թողնելով աշխարհականներուն:

Անցեալ շաբթուան ընթացքին տեղեակ դարձայ ձերդ գրքին բովանդակութեան: Հակառակ որ արցունքի դարը հեռու է մեզմէ, բանզի անոր տեղ պայքար կայ այսօր, սակայն դարձեալ լացի, բանզի այնքան իրական դէպքերու վերակառուցումը յաջող էր, որ ամբողջ ցեղասպանութիւնը վերապրեցայ էութեանս մէջ:

Ձերդ սոյն գործը պիտի անցնի հայ պատմութեան մէջ որպէս վաւերաթուղթ՝ եղեռնը իր ամբողջ արհաւիրքով ապրած սերունդի մը, որ գրեթէ կ'անհետանայ:

Մեծապէս գնահատելի է, որ ցաւի ու տառապանքի մէջ եւս կը մնաք լաւատես, բանզի իրապաշտ էք՝ հայ ազգի գոյատեւման առնչութեամբ, հայու Հայրենիքի յաւերժական գոյութեան հաւատքով համոզուած:

Ձեր գործը ցաւի ծնունդ յաղթանակ է՝ ի փառս Հայ ժողովուրդին:

Սիրոյ ողջունիւ եւ աղօթակից՝
ՏԱՐՕՆ Ծ. ՎՐԴ. ՃԷՐՃԵԱՆ

• • •

Նիկոսիա, 21 Նոյեմբեր 1987

ԱՐԺԱՆԱՊԱՏԻՒ ԵՒ ՍԻՐԵԼԻ ՏԷՐ ՀԱՑՐ.

Սրտի անհուն հրճուանքով ստացայ հայրութեանդ վերջին հրատարակութիւնը՝ «ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ»-ը: Նախ կ'ուզեմ շնորհակալութիւն յայտնել, որ այնքան ազնուօրէն օրինակ մը յղած ես ինձ:

Սկսած եմ ընթերցել (աւելի ճիշդ պիտի ըլլար ըսել լափել) զայն: Որքան

ալ կեանքի մը պատկերացումը ըլլայ ան, իր յօդուածներու յաջորդականութեանը եւ գեղեցկօրէն համադրութեանը մէջ կ'անդրանցնի անհատականը եւ կը դառնայ մեր ազգային պատմութեան ամենադառն ժամանակի այն խճանկարը, ուր անթեղուած կը գտնեմ ոգի բոցավառող անշէջ կայծեր:

Հայկական ցեղասպանութեան նուիրուած ամ[illegible]պատ հրատարակութեանց շարքին՝ «ՄԵՌ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ»ը, ըստ իս, կը մնայ եզական, այն իմաստով որ ան չէ գրուած պարզ յուշագրութեան, պատմական փաստարկումի եւ կամ պահանջատիրական ոգիի արտայայտութեան հեռանկարով, այլ իր հոգւոյն մէջ անջինջ սպի մը կրողի վերյիշումի կենդանի եւ հարազատ պատկերացումով:

Այս բոլորէն ետք, Ձեր գրիչի յստակ ու սահուն ծորքը այս երկը, կը հաւատամ, այնքան դիւրամատչելի կը դարձնէ, մանաւանդ նոր սերունդի համար, որ այլ հատորներու նման կրկնողութեան տպաւորութիւնը պիտի չընտանայ, այլ հոգեկան եւ իմացական վայելքով պիտի կարդայ զայն:

Թոյլ տուէք սիրելի Տէր Հայր, շնորհաւորել Ձեզ «ի խորոց սրտի» եւ մաղթել առողջ ու երկար կեանք, հոգեկան բերկրանքով օծուն:

Աղօթակից՝
ԵՂԻՇԷ Ծ. ՎՐԴ. ՄԱՆՃԻԿԵԱՆ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ՓՈԽԱՆՈՐԴ ԿԻՊՐՈՍԻ ԹԵՄԻՆ

• • •

Պ. Այրէս, 15 Հոկտեմբեր 1987

ՍԻՐԵԼԻ ՏԷՐ ՇԱՒԱՐՇ.

Սովորութիւնս չխախտելու համար, օրին չուզեցի պատասխանել, ազնիւօրէն տկար անձիս նուիրած իմ «ՄԵՌ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» մտաերկունքիդ եղող զոյգ հատորներուդ, անոր պարունակութեան վերահասու դառնալու ըղձանքէն տարուած:

Այս օր, անոր 779 արցունքի ու արիւնի կայլակներով գրուած էջերու ընթերցումը հազիւ աւարտած եւ կանգ առած, վերջին նախադասութիւն «Աստուածային Ողբերգութիւնը Հայոց Մեծ Եղեռնին» տողին վրայ, գրիչը ձեռք կ'առնեմ ոչ միայն շնորհակալութիւնս յայտնելու, այլ եւ, անկեղծօրէն եւ սրտիս ամբողջ զեղումովը ըսելու.– Վարձիդ կատար ու գրիչդ դալար ո՛վ ազգիս ՈՍԿԻ ՄՆԱՑՈՐԴԱՑԸ, որ շատ մը գիտակից ՄՆԱՑՈՐԴՆԵՐԷՆ այն մէկը եղար, որ իմ պաշտելի ազգիս 1915-ի կրած խժդժութիւններուն մէկ անձնական մասնիկի տողին յանձնեցիր: Այն ապրումները, որոնք ոչ միայն իմ, եղան նաեւ իմ ճակատագրակից եղբայրներուդ, որոնց կը պարտիմ մեր այս օրուայ գոյութիւնը, խաղաղ այս ափերուն վրայ:

Բաժնեկից դառնալով իմ հետապնդած գաղափարիդ, կու գամ ջերմապէս շնորհաւորել քեզ, քաջառողջութիւն մաղթելով:

Եղբայրական սիրոյ ողջունիս մնամ միշտ
Աղօթակից՝
ՑԱՐՈՒԹԻՒՆ Ծ. ՎՐԴ. ՄՈՒՇԵԱՆ

Մոնթեվիտէօ, 5 Փետրուար 1988

ՍԻՐԵԼԻ ՏԷՐ ՀԱՑՐ.

Շնորհակալութեամբ ստացայ Ձեր «ՄԵՌ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» եռահատոր գիրքը, աւելի ճիշդ կ'ըլլար գուցէ ըսել «Համայնագիտարանը ջարդերու մեքանիզմ»ին: Կը շնորհաւորեմ Ձեր այս հոյակապ գործը:

Երբ առաջին գլուխները կարդացի՝ յիշեցի երբեմ չմոռցուած Պեհեսնիի հայութեան ճահատակութիւնը, որուն կարաւաններէն միոյն մէջն էի հօրաքրոջս, մայրիկիս եւ փոքրիկ երեք տարուայ քրոջս հետ: Մեր ընտանիքէն տուինք 68 զոհեր: Հրաշքով մը ազատեցանք մայրս, հօրաքոյրս եւ ես, Հալէպ հաւաքուած որբերուն մէջ գտնելով ճաեւ Արաբ կնոջմէ մը փախցուած քոյրս՝ զիւաղադարէն վերջ:

«Կը հրամայես թագուհի, որ վերաւորոգեմ անպատում ցաւ մը» կ'ըսէ Էնէաս՝ Տիտոն թագուհիին, երբ այս կը խնդրէ որ պատմէ Տրոյեայի կոտորածը:

Ներկայ սերունդին՝ անհաւատալի պատմութիւն մը, արդէն սակաւաթիւ վերապրողներուս համար՝ արհաւիրքներու մղձաւանջ մը: Պատմած էք այս բոլորը յստակ բառերով, մաքուր Հայերէնով, քրիստոնէական հոգիով՝ տեսնելով իւրաքանչիւր դրուագին ետեւ՝ արդարութեան վերջին յաղթանակը՝ Գողգոթայէ վերջ հայ ազգիս ՀՐԱՇԱԼԻ ՑԱՐՈՒԹԻՒՆԸ:

Տէրը ձեզ օրհնէ եւ վարձատրէ քէ այս հեղինակութեան եւ քէ յետտրպուած եւ անտիպ գործերուն համար:

Ձերդ աղօթակից՝
ՑԱՐՈՒԹԻՒՆ Ծ. ՎՐԴ. ԹԷՔԷԵԱՆ

• • •

Թէնըֆլայ, 7 Փետրուար 1988

ԱՐԺ. Տ. ՇԱՒԱՐՇ Ա. ՔՀ. ՄԵՀՐԱՊԵԱՆ.

Սիրելի բազմախոց ու բաղդակից Եղբայր:

Ստացայ «ՄԵՌ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» Ա. եւ Բ. հատորները, կամ, մեր սերունդի կեանքին եղերերգութիւնը եւ կարդալով զանոնք, բեզի հետ թափառեցայ տարագրութեան հեռաւոր ու սեւաւոր ճանապարհները: Հոգիիս մէջ անթեղուած բոցեր կայծկլտացին նորէն: Կարծես «Հազարումէկ Գիշեր»ներէ փրցուած արկածախնդրական էջեր ըլլային յիշատակուած պատահարները:

Կենսագրական տողերէդ տեսայ թէ, գրեթէ տարեկիցներ ենք իրարու: Տեսայ ճաեւ թէ, Եղեռնը իր արիւնոտ մանգաղովը հետեւելով մեր բայլերուն ամէնուր, մկրտած է բոլորս Տառապանքի միեւնոյն աւազանին մէջ:

«Հեղինակին Խօսքը» կազմող բացատրութեան մէջ կ'ըսուի թէ «Դիւրին չէ եղած... դէպքերը բոլոր մանրամասնութիւններով» գրի առնելը, եւ թէ՝ հեղինակը յաճախ տագնապած է «40 աստիճան ջերմութեամբ...»: Գիտցո՛ղը միայն գիտէ իմաստը այդ տողերուն: «ՑՈՎԱԿԻՄԻ ԹՈՌՆԵՐԸ» գրած օրերուս, ես յաճախ աղի արցունքի բափեր եմ՝ հօնգուր-հօնգուր հեկեկալով: Նոյնիսկ, գրելու երկարատեւ յուզումներէ ու ցնցումներէ, աչ կողմիս վրայ

ունեցայ, ըստ բժիշկին՝ փոքր կաթուած մը: Բարեբաղդաբար թեթեւ էր ու ժամանակ յետոյ հետք չթողուց եղբը:

Ինչ ըսեմ, սիրելի Շաւարշան, պէտք է որ գրուին այս փորձառութիւնները թէ՛ պատմութեան համար եւ թէ՛ ալ ատեն-ատեն պարպուելո՛ւ սիրոյն, որպէսզի սիրտ ըսուած փոքրիկ անօթը, լեցուած չպայթի՛ յանկարծ:

Կ'ենթադրեմ թէ հատորներուդ մէջ յիշատակուած դէմքերն ու դէպքերը, խորհին մէջ, վաւերական են, եթէ՛ իսկ զանոնք գրականացնելու ակներեւ ճիգն ու երկար խորհրդածութիւնները, եւ մանաւանդ՝ 11-13 տարեկան պատանի Համզայի բերնին դրուած իմաստասիրական մեծավարի խօսքերը տեղ-տեղ կ'ըստուերեն այդ հանգամանքը:

Ո՛րքան տառապած պիտի ըլլաս: Ո՛րքան ահաւոր վիշտ կայ ծրարուած մեր սերունդի մարդուն ապրումներուն մէջ: Արդարեւ, Եղեռնի արիւնոտ ճամբէն անցնո՛ղը միայն գիտէ այդ: Իսկ տարօրինակն այն է, որ իւրաքանչիւրիս փորձառութիւնը երբե՛ք նման չէ միւսին: Անապատը ա՛յնքան բազմադիմի է:

Վարձդ կատար, սիրելի Տէր Հայր, կը մաղթեմ Ձեզի առողջութիւն: Եւ, ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ-ի արիւնոտ կաթսային մէջ մկրտուած եղբայրակցութեամբ սեղմելով Ձեր աջը, կը մնամ,

Անկեղծօրէն՝
ՅԱԿՈԲ Յ. ԱՍԱՏՈՒՐԵԱՆ

• • •

28 Յունուար 1988

ՍԻՐԵԼԻ ԵՒ ՅԱՐԳԵԼԻ ՏԷՐ ՀԱՅՐ.

Ժամանակին շնորհակալութեամբ ստացած եմ Ձեր երկու հատորները եւ քանի որ իմ ուսումնասիրած նիւթը կը շօշափէ, անմիջապէս կարդացի: Մանրամասնութիւնները ուշագրաւ են, բայց ատոնցմէ ոմանք կասկած արթընցնելու չափ երեւակայական կը թուին ըլլալ: Գինին խմելու ատեն ՀԱՅՈՒ ԱՐԻՒՆ ակնարկութիւնը, ընթրիքին՝ ՀԱՅՈՒ ՄԻՍ եւայլն՝ վիպային հանգամանք մը կու տան գործին (*): Զօրաքանակը եւ հրամանատարները յիշած էք, բայց չկրցի ստուգել անոնց հնխնութիւնը՝ իմ ունեցած պատմական տուեալներուն մէջ:

Ձեր տառապանքը սակայն ակներեւ է եւ բանաստեղծական ու կրօնական շունչը՝ միաձուլուած մարտական ոգիի մը, երկու հատորներու ընթերցումը մատչելի եւ առիթներ կը դարձնեն:

Խնդրեմ, ընդունեցէք իմ շնորհաւորութիւնները եւ առողջութեան եւ երկար կեանքի իմ սրտաբուխ մաղթանքները:

Ձերդ՝
ՎԱՀԱԳՆ ՏԱՏՐԵԱՆ

(*) Յարգելի Փրոֆեսոր Տոքթոր Վահագն Տատրեանի այս ակնարկու-

թիւնը իսկապէս զարմանք պատճառեց ինծի: Ինք՝ որ երկրագունդի մէջ մատի վրայ համրուող մասնագէտ մըն է ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ, թուրքը իրեն ճանչցնել տալու իմաստակութենէն հեռու եմ եւ սակայն՝ իսկապէս ապշութիւն պատճառեց մասնաւորաբար անոր համար որ աւելի տպաւորիչ վկայութիւններ կան հաստատելու վաւերականութիւնը՝ յիշատակութեանս:

Ամէն անգամ երբ այդ դրուագը միտքս կը տանջէ վերյիշելուս, ջարդարարի վարձատրութեան առթիւ սարքուած խնճոյքի ընթացքին արտասանուած ՀԱՅՈՒ ԱՐԻՒՆ Է, ՀԱՅՈՒ ՄԻՍ Է բացագանչութենէն, յուզումէս ուշաթափ կ'ըլլամ...:

Հոս տեղին է վաւերական վկայութիւն մը բերել Գերսամ Ահարոնեանի եւ Նազարէթ Թոփալեանի խմբագրած «ՅՈՒՇԱՄԱՏԵԱՆ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ» հատորի 324–325 էջերէն:

ԶԱԳՄԱԳ ԳԻՒՂԻ ՊԱՇԱՐՈՒՄԸ պատմուած դէպքին ականատես Տիկին Նուրիձա Փիլիպոսեանէ: Մինչ ժողովուրդը կացինահար կը սպանուի, կը կալանուի Մանուկ Թավլըեանը.–

«Պարթեւահասակ եւ հուժկու մէկն էր կալանաւոր Մանուկ Թավլըեանը: Տասը թուրքեր ձերբերը կապուած Մանուկը դժուարաւ զգետնեցին: Զայն ոչխարի նման մորթելով՝ արիւնը լեցուցին դոյլի մը մէջ եւ կարգով ումպումպ խմեցին, անոր պէս զօրաւոր ըլլալու համար:

«Այս եղելութիւնը պատմեց ջարդարար թուրք Հասան Օղլու Նեպին»:

Սահմռկեցուցի՞չ է դէպքը, սիրելի Փրոֆէսոր Տոքթոր Վահագն Տատրեան:

Այո՛, սահմռկեցուցիչ է, բայց միաժամանակ՝ իրականութիւն:

Վկայութիւնը կու տայ նոյնիսկ ջարդարար Հասան Օղլու Նեպին:

ՇԱԽԱՐՇԱՆ

• • •

Նիւ-Եորք 15 Մարտ 1988

ԱՐԺ. ԵՒ ՍԻՐԵԼԻ ՏԷՐ ՀԱՅՐ.

Դեկտ. 8 1987–ին մակագրուած եռահատոր «ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՅՈՑ»ը (երկու գրքերով), ստացայ Փետրուար ամսոյ կէսերուն: Շնորհակալութիւն Ձեր ուշադրութեան համար: Պատիւ է ինձ՝ Ձեր բարեկամներու խումբին դասակից ըլլալս:

Առաջին պատեհութեամբ աչք մը նետեցի էջերուն: Տպաւորիչ է աշխատանքին «լայնութիւնը» եւ «լրջութիւնը»: Հայ եղեռնագրութեան համար կարեւոր աղբիւրագիրք մը արդարեւ:

Մտադիր եմ տպաւորութիւններս յանձնել գրախօսականի մը սիւնակներուն: Օրինակ մը կը ղրկեմ Ձեզի կամ տեղւոյդ հայ շաբաթաթերթին հրատարակութեան խնդրանքով:

Առողջութիւն եւ երկար կեանք: Թող Ձեր գրիչը միշտ թաց մնայ:

Ցարգանքով՝

ԳՐԻԳՈՐ ՈՍԿԱՆԵԱՆ

Տիքրոյիդ 10 Դեկտ· 1987

ՍԻՐԵԼԻ ՏԷՐ ՇԱԽԱՐՇ·

Ուրախութեամբ եւ հպարտութեամբ ստացայ Ձեր ղրկած «ՄԵՐ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» երկու հատոր գիրքը, շատ շնորհակալ եմ· սեղանիս վրայի զարդը ըրած եմ եւ ամէն անգամ կը կարդամ բանի մը հատուած, որոնք շատ կը յուզեն զիս··· Հօրդ բաջութիւնը, Հաղորդութիւնը՝ շատ մեծ Հրաշքի պէս բան մը եղած է···:

··· Գիրքերդ ամբողջ հայութեան տառապած կեանքը կը ներկայացնեն, Մարտիրոսութիւնը Հայութեան··· Ի՞նչպէս կը յիշես ամէն անցուդարձ, այդ փոքրիկ տարիքին պատահածները··· Գնահատելով կը շնորհաւորեմ Ձեր տարած տառապագին այլ դժուար օգտակար աշխատանքը···:

Տէր Հայր, վարձդ կատար···:

Սիրով եւ յարգանքներով՝
ԵՐԷՑԿԻՆ ՇՆՈՐՀԻԿ ԲԱԲԱԽԵԱՆ

• • •

Լիզպօն 20 Յունուար 1988

ԱՐԺԱՆԱՊԱՏԻ ՏԷՐ ՀԱՅՐ·

Պատիւն ունիմ այսու հաղորդելու որ ստացանք Ձեր հեղինակած «ՄԵՐ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» երկհատոր գիրքը, որ փափկանկատութիւնը ունեցած էք նուիրելու ԳԱԼՈՒՍՏ ԿԻԼՊԷՆԿԵԱՆ հիմնարկութեան հայկական ճիւղին հարցերով զբաղող գրասենեակին:

Թոյլ տուէք մեզ յայտնել մեր շնորհակալութիւնները եւ շնորհաւորութիւնները, մաղթելով Ձեզ նորանոր յաջողութիւններ գրական ասպարէզին մէջ տարած Ձեր աշխատանքներուն:

Ձերդ՝
Կ· Մ· ՓԷՇԻՇԵԱՆ

• • •

Փետրուար 16 1988

ՇԱՏ ՍԻՐԵԼԻ ՇԱԽԱՐՇԱՆ·

Նախանձելու չափ կը հիանամ տաղանդիդ ու եռանդիդ վրայ:

Անվրէպ ուշադրութեան հետ աճող հետաքրքրութեամբ կարդացի «ՄԵՐ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» հաստափոր հատորներդ: Կարդացի սիրով եւ խորացող յուզումներով:

Վարձդ կատար, սիրելի Տէր Հայր:

Կը հայցեմ, կը հայցեմ Նարեկացի Սուրբին արեւոտ օրհնութիւնը, որ տեւապէս մնայ կեանքիդ ու երդիքիդ վրայ:

Եղբայրական համբոյրներ անծանօթ Մեկենասի ճակատին, իր բերրի ու բարի պարգեւին համար: Պէտք է անունը տրուէր, որ հեղինակին հետ միատեղ անմահանար այդ Հայորդին:

Շնորհակալութիւն սերունդներուն փոխանցուող անկորուստ աշխատանքիդ համար, սիրելի Տէր Հայր:

Հազար պրաւօ, շահեկան աշխատանքին համար:

Խորացող անկեղծութեամբ գրուած հատորներդ կրկին ու կրկին կարդացուելու արժանի հրատարակութիւն մըն է:

«ԾԻՐԱՆԻ ԳՕՏԻ»ի խմբագիր՝
ՀՐԱՆԴ ԱԽԵՏԻՍԵԱՆ

• • •

Պոսթոն 4 Փետրուար 1988

ՏԷՐ ՀԱՅՐ.

Ստացայ «ՄԵՌ ԵՂԵՌՆ ՀԱՅՈՑ» երկու գիրքերդ, շնորհակալ եմ: Պատմութեան համար շատ կարեւոր եւ օրհնաբեր աշխատանք մըն է որ կատարած էք:

Կը հիանամ Ձեր յիշողութեան վրայ. ի՞նչպէս կրցած էք անցեալի այդ ողբալի դէպքերը օրը-օրին յիշել ու արձանագրել:

Գիրքերդ կարդալէ յետոյ կրկին աչքիս առջեւ եկաւ՝ ախորութեան շրջանին վայրենի թուրքերուն կողմէ Հայոց դէմ կատարուած այդ անմարդկային ու ճիւաղային արարքները, որոնց ես ալ ականատես եղած եմ: Սպանեցին հայրս, մայրս ու եղբայրս, 9 տարեկանիս մնացի որբ: Տարի մը շատ դժուար ու աներեւակայելի պայմաններու մէջ թափառելէ յետոյ՝ Արաբ ընտանիքի մը օգնութեամբ եկայ Հալէպ ու մտայ որբանոց: Թուրք պետական մարդոց հրահանգով, որբանոցի խնամակալ մարմինը թիւով մօտաւորապէս 200 որբեր էինք, ստիպուեցաք յանձնել թուրք իշխանութեան: Երկու օր վերջը բոլորս շոգեկառք դրին, Անգարա տանելու համար: Ատանայէն երբ շոգեկառքը ճամբայ ելաւ դէպի Անգարա, ներսուեցայ վար եւ ազատուեցայ: Ձեմ գիտեր ընկերներս ո՞ւր գացին, ի՞նչ եղան...:

Ամէն պարագային, Հայոց Եղեռնին նուիրուած Ձեր երկու հատորներով՝ Պատմաբաններուն մեծ նպաստ մը բերած էք, որ չերմ գնահատանքի արժանի է:

Լաւագոյն մաղթանքներով՝
ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

• • •

Վիլլէօրպանն 13 Փետր. 1988

ՔՐԻՍՏՈՍՈՎ ՍԻՐԵԼԻ ԵՐԷՑ ԵՂԲԱՅՐ.

Շնորհակալութեամբ ստացայ քէ՛ ինծի եւ քէ «ԲԱՆԲԵՐ»ի խմբագրութեան ձօնագրուած «ՄԵՌ ԵՂԵՌՆ ՀԱՅՈՑ»ը: Այս թանկարժէք վաւերագրերին մասին առաջին առիթով «Ազդ» մը պիտի երեւնայ թերթին մէջ, ապա՝ գրախօսական մը: Շատ գոհ եմ որ Ձեր դառն փորձառութիւնները գրի առած

էք, որպէս վկայութիւն մը նոր սերունդին եւ ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԻՒՆը ուրացող համայն աշխարհին: Տէրը Ձեզ վարձատրէ, օրհնէ ու շարունակէ գործածել Իր փառին եւ հայ ազգին յառաջդիմութեան համար:

... Թող Տէրը Ձեզ պահէ, զօրացնէ եւ եռանդով լեցնէ, որ շարունակէք Իր ընդարձակ Այգիին մէջ գործել որպէս անխոնջ մշակ, հակառակ Ձեր յառաջացեալ տարիքին:

Ձերդ եղբայրաբար՝
ԱՐԻ ԹՈՓՈՒԶԽԱՆԵԱՆ

• • •

ՅԱՐԳԱՐԺԱՆ Տ. ՇԱՒԱՐՇ ԱՒԱԳ ՔՀ. ՄԵՀՐԱՊԵԱՆ

Յաջողութիւն մաղթելով ձեզ, մեծարժէք ձեր աշխատանքում, կը յուսանք որ առաւել եռանդով շարունակէք ձեր ընձեռնած աշխատանքը:

Մեր խորին շնորհակալութիւնն ենք յայտնում ուղարկած «ՄԵՐ ԵՂԵՌՆ ՀԱՅՈՑ» երկհատոր ձեր գրքերից. ապա խնդրում ենք ձեզանից, օրինակներ ուղարկէք մեզ նոյն գրքից, գաղութիս Հայկական Միութիւններին յանձնելու համար:

Յարգանքներով՝
«ԱՐԱՔՍ» Ամսաթերթի Խմբագրութիւն
8 – 6 – 88 ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

• • •

Պուէրէշ 15 Ապրիլ 1988

ԱՐԺԱՆԱՊԱՏԻՒ Տ. ՇԱՒԱՐՇ Ա. ՔՀ. ՄԵՀՐԱՊԵԱՆ

Մեծ հետաքրքրութեամբ ստացանք ու կարդացինք Ձեր ուղարկած գիրքերը «ՄԵՐ ԵՂԵՌՆ ՀԱՅՈՑ», որուն համար շնորհակալութիւն կը յայտնենք:

Ինչպէս արդէն յայտնի պիտի ըլլայ ներփակ կտրոնէն, Ձեր գրքին գրախօսականը մեր թերթին Ապրիլ ամսուայ համարին մէջ հրատարակեցինք, յուսով ենք որ հաճոյք կը պատճառէ Ձեզ:

Լաւագոյն մաղթանքներով,
Խմբագրապետ՝
ՍԱՐԳԻՍ ՍԵԼԼԵԱՆ

• • •

Պուէնոս Այրէս 22 Դեկտ. 1987

Յարգելի Նահանգապետ
Վսեմափայլ ՃՈՐՃ ՏԷՕՔՄԷՃԵԱՆ
Սաֆրամենթօ 95814 ԱՄՆ.

ՄԵՐ ՍԻՐԵԼԻ Ի ՏԷՐ.

Խորհրդաձշական իմաստով, իմ Մայրենի Ոսկեղինիկ Լեզուովս Ձեզի կը գրեմ այս ձամակս, ընկերակցելով 60 տարիներու տճուրթամբ երկձուած «ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» երկասիրութիւնս: Անոր մէձ-մի Պատմուածքը որքաձ սարսռացնող՝ ձոյձքաձ ալ սփոփարար աձցքերու հաձդիպելով, պիտի ձկատէք սկիզբէձ մինչեւ վերջը՝ Հայուձ ապրելու, գոյատեւելու եւ Հրաշափառ Յարութեամբ վերածձելու կամքին արտայայտութիւձներն եձ ասոձք:

Յեղասպաձ թուրք դահիձը հրէշային իր ծրագիրը գործադրեց ամբողջ Օսմաձեան Կայսրութեաձ տարածքին գտձուող հայութիւձը տեղահաձ ըրաւ իրենց տաճուկ բոյձերէձ, կոտորելով ջնջեց դէպի Միջագետքի ձապատները, ուր հասձող բեկորձերն եւս ջարդուեցաձ, իսկ մձացորդացին վիճակուեցաւ ցրուելու աշխարհիս տարածքին, այլ ձահատակութեամբ քարշ տալու իրենց կեաձքը, ասդին՝ Արեւելահայաստաձի մէջ, Մասիսի եւ Էջմիածձի Սրբազաձ հողերուձ վրայ գոյութեաձ պայքար մղեց, Սարտարապատի ճակատամարտով ձոր Վարդաձաձցը կերտեց, տիրաձալով ձշխարի մեծութեամբ իր Հայրենիքին եւ Սրբազաձ Վրէժ լուծեց:

Հայութեաձ հաձճարին եւ Ձեր ձեռձերէցութեաձ վկայութիւձը չէ՞ այլ իրողութիւձը, որ Դուք այսօր կը բազմիք ԱՄՆ-ի կարեւորագոյձ Նահաձգձերէձ մին եղող Գալիֆորձիոյ Նահաձգապետական Գահին վրայ, իբր վկայութիւձ՝ թէ Ձեզի ծձուձդ տուող ճեղը, որ ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ եձթարկուեցաւ ու վերածձաւ, ասոր իրաւունքն է որ Աստուծոյ Արեգակին տակ միլիոձաւոր Նահատակներու շուձչովը կերտուած իր Հայրենիքն ուձեցայ:

Եւ այժմ հայութիւձը վերածձած, ամէձուրեք կը գործէ եւ մարդկային Քաղաքակրթութեաձ իր ձպաստը կը բերէ:

Վկայ եձ ձաեւ այս հատորձերը:

Օրհձութեամբ Աղօթարար՝
ՏԷՐ ՇԱՒԱՐՇ ՔՀ. ՄԵՀՐԱՊԵԱՆ

• • •

18 Փետրուար 1988

ՍԻՐԵԼԻ ՏԷՐ ՇԱՒԱՐՇ.

Շձորհակալ եմ ձեզի, ՀԱՑԿԱԿԱՆ ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ վերաբերեալ, ձեր գրքի օրիձակձերէձ իձծի ղրկելձուդ համար: Ձեր ձուիրումը, որ կ'ապահովցձէ թէ իմ Հայ եղբայրձերուս դէմ գործուած վայրագ ոճիրը երբեք պիտի չմոռցուի, ասկեղծօրէձ գձահատելի է: Եւ զաձձիք իձծի հետ բաժձելու ձեր մտածումը ջերմապէս ընդուձելի:

Խնդրեմ, ընդուձեցէք իմ ջերմագին շձորհակալութիւձձերս եւ լաւագոյձ մաղթաձքձերս երջաձիկ 1988-ի մը համար:

Յարգաձքով՝
ՅՈՐՅ ՏԷՕՔՄԷՅԵԱՆ

Սիրելիներ՝

Գէորգ Մարաշլեան, Յովիկ Նուպարեան,
Րաֆֆի Թիթիզեան, Համբիկ Սասունեան
եւ Րաֆֆի Էլպէբեան
ՀԵՐՈՍ ՀԱՑՈՐԴԻՆԵՐ.

Անարգ մարդկութեան անարդար դատարանները փոխանակ Ձեզ վարձատրելու, որ հպատակելով Ձեր Խղճի Ձայնին, մեր մէկուկէս միլիոն նահատակներու Սրբազան Վրէժի հատուցման սիրոյն պարտաւորութեամբ ցնցել աշխարհս, գործելով արարքներ՝ որոնք արժանի էին վարձքի, միևչդեռ դատապարտութիւն կրեցիք:

Յեղին Ձայնն ու նահատակներու խռովուած հոգիները մղած էին Ձեզի այդ արարքները գործելու, իրր ժառանգորդները խողխողուած հարազատներու, Ձեր երակներուն մէջ արիւնը կ'եռար, թէ ինչո՞ւ կ'անտեսուէր Հայուն Արդար Դատը եւ ցեղասպան անարգ դահիճը իր պատիժը չէր ստանար:

Օթանասուն տարիներէ ի վեր, Հայը Մարդկութեան խիղճը ցնցելու համար բանիւ եւ գործով իր անտեսուած Դատը —դատերու ամենէն վսեմն ու արդարը—, տեւաբար ներկայացուց շատ մը Ատեաններու, սակայն վաճառուած մարդիկ բար դրած իրենց սրտերուն, չլսեցին ու չանսացին հայ նահատակներու հոգիներէն ժայթքող բողոքի ձայնը, տեւաբար անտեսեցին Արդարութիւնն ու Հատուցումը, որմէ մղուած, հարկադրուեցաք գործել հերոսական արարքներ, այն յոյսով, որ խղճեր կ'արթննան եւ արդարադատ Ատեաններ կը հռչակեն Ձեր անպարտութիւնը, միևչդեռ զայն վերածեցին դատապարտութեան, Արդարութիւնը բազմիցս խաչելով...:

Այս նամակիս հետ Ձեզի կ'ուղարկեմ նոր լոյս տեսած «ՄԵՌ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» երկու հատորներս, որոնց իւրաքանչիւր բառ, խօսք եւ նախադասութիւն լերդ-լերդ արիւն խլած էին ինձմէ, տրուած ըլլալով որ Յեղասպանութիւնը իրր շարժանկար՝ պատրաստուած էր վերապրող իմ հոգիիս մէջ, մեռ-մի անցքը ապրեցայ եւ թուղթին փոխանցեցի, արիւնելո՛վ, արիւնելո՛վ...:

Վստահ եմ թէ գիրքերուն ընթերցումը Ձեզի պիտի պարգեւէ հոգեկան կորով, քրիստոնէական համբերութեամբ կրելու դատապարտութեան խաչը:
Անդորր ընթերցում եւ համբոյր՝ հայու պայծառ Ձեր նախատներուն:

Օրհնութեամբ Աղօթարար՝
Տ. ՇԱՒԱՐՇ Ա. ՔՀ. ՄԵՀՐԱՊԵԱՆ

ՇԱՏ ՍԻՐԵԼԻ ՀԱՑՐ ՄԵՀՐԱՊԵԱՆ·

Երկու ժամ առաջ ստացայ «ՄԵՐ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» երկու գիրքերը: Չեմ գիտեր թէ ուրախութի՞ւնս աւելի էր զարմանքէս, թէ հակառակը···

Չեմ խորհիր թէ մարդ կրնայ գիրքէ մը աւելի մեծ նուէր-յիշատակ մը ստանալ իր կեանքին մէջ: Երեք տարի է որ անսահման գրաւած եմ գիրքի լոյս իշխանութեան տակ: Այս գիրքերը որ ղրկեցիք ինծի, մեծ նուէր մը պիտի մընայ Չեզմէ:

Շատ ուրախացայ որ օրինակներ ղրկած էք Գէորգին, Ցովիկին, Րաֆֆիներուն· զիս մանաւանդ ուրախացուց այն՝ թէ Րաֆֆի Էլպէէեանի ղրկած էք: Անիկա բոլորովին առանձինն է օտար աշխարհի մէջ· կրնայ նամակներ ստանալ ու գիրքեր, բայց չի կրնար պատասխանել: Շատ պիտի խնդրեմ որ շրջանիդ Հայ Դպրոցներու եւ Միութիւններու դիմէք որ յաճախ Րաֆֆիին նամակներ գրեն եւ գիրքեր ղրկեն:

Քանի ամիս է ինծի համար սովորութիւն է դարձած գրել Հայ Կրօնականներու, Առաջնորդներու, որ Հայ Եկեղեցիի մէջ այլեւս չմկրտեն օտարի անունով նորածին հայորդիները, նաեւ խիստ պայքար մղեն թրքական բառերէ կազմուած ածականներու որոնց ետին «ԵԱՆ» մը աւելցուցած, «Հայկական Ազգանուն» կը կոչեն···:

Սիրելիս, շատ կը խնդրեմ, որ խիստ պայքար մղէք օտար անուններու եւ թուրքական ածականներու դէմ, սպիտակ ջարդի դէմ, պէտք չէ միայն պաշտպանողական դիրք բռնենք, այլ նաեւ անցնինք յարձակողական դիրքի···:

Երանի ամէն հայորդի իր սրտին մէջ ունենար Հայաստանը· երանի՛ ամէն հայորդի իր մէկ աչքին մէջ ունենար Տէր Զօրը, իսկ երկրորդին մէջ Մասիսը: Պէտք է խիստ պայքարիլ սպիտակ ջարդին դէմ· փառք Չեզի նման Մասիսապաշտ հայորդիներուն, որոնք գրիչը ձեռքին, Հայ Ազգի սեւ եւ լոյս օրերը կը յանձնեն Պատմութեան:

Հայ Լեզուն, Հայ Անունը, Հայաստանն ու Հայ Ազգը սիրողներուն սէգ ճակատը կը համբուրեմ:

Խորին շնորհակալութիւն Չեզ ու բոլոր Հայոց խոնարհ Հերոսներուն:

«Գաղափարի ու Պայքարի Իտէալ չունեցողը՝
Մի կտոր գունդ՝ միս ու ոսկոր է՝ ոչնչանալու ենթակայ»:

ՊԱՐՈՑՐ ՍԵՒԱԿ

17—11—87
Folson բանտ, խուց C 127

Խոր յարգանքներով՝
ՀԱՄԲԻԿ ՍԱՍՈՒՆԵԱՆ

ՆՄՈՅՇՆԵՐ ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆՆԵՐԷ

«ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ»
Հեղինակ՝ ՇԱԽԱՐՇԱՆ
Գրախօսեց՝ ԳՐԻԳՈՐ ՈՍԿԱՆԵԱՆ

Հեռաւոր Պուէնոս Այրէսէն նամակաբերը ծանրկեկ ծրար մը յանձնեց ինծի: Երկու գրքերով երեք հատորներ՝ «ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» խորագրով ծաւալուն աշխատանք մը, մակագրուած իմ անունիս: Ստորագրութիւն ու հեղինակ՝ Տ. ՇԱԽԱՐԾ Ա. ՔՀ. ՄԵՀՐԱՊԵԱՆ, գրչանուն՝ ՇԱԽԱՐՇԱՆ:

Կարճ ու պատահական մեր հանդիպումը չուրջ 10 տարիներ առաջ Նիւ Եորքի Ս. Վարդան Մայր Տաճարին մէջ, Ս. Պատարագի եւ քարոզի առիթներով: Կը մտերմանանք: Կը ծանօթանամ իր մէջ գրական շնորհներուն եւ տաքուկ մարդուն: Քովս՝ թղթածրարին մէջ, տակաւին կը պահեմ անոր քարոզը, այն առեն «ՀԱՑԱՍՏԱՆՆԱՑՑ ԵԿԵՂԵՑԻ» պաշտօնաթերթին մէջ հրատարակելու մտադրութեամբ: Երկրորդ հանդիպումը, 1985-ին Ս. Էջմիածնի Վեհարանի սպասման դահլիճին մէջ, ուր կարճ վարանումէ մը վերջ... «Դուք Տ. Շաւարշ Ա. Քհ. Մեհրապեանը չէ՞ք...»: Կ'ողջագուրուինք: Երրորդ հանդիպումը երկու ամիսներ առաջ, իր «ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» ի դարպասին մէջ:

Պուէնոս Այրէսի «ԱՐՄԵՆԻԱ» տպարանէն, սա երեք հատորները կ'ընծայեն առինքնող ընթերցումի մը հրաւէրը՝ երկար ու առատ նիւթերու եւ անոնցմով կերպագծուած սրտաճմլիկ դէպքերու: Բոլորն ալ Մեծ Եղեռնէն: Արիւնոտ եւ անմոռանալի:

Հատորներէն իւրաքանչիւրը վերնագրուած է իւրայատուկ խորագրերով.- Ա. ՎԵՐԱՊՐՈՂ ԲԵԿՈՐՆԵՐ. Բ. ԴԱՀԻՃՆԵՐՈՒ ՈՐՋԻՆ ՄԷՋ. Գ. ՑԱՐՈՒԹԻԻՆ ՄԵՌԵԼՈՑ: Անոնց մէջ ծրարուած՝ քով-քովի գիրար կը ջերմացնեն թուով 107 դրուագներ, որոնց մէջ, արեան չրջանառութիւնը խանգարող վերյիչումներ՝ հեղինակը տառապեցնելէ վերջ, կը թմրեցնեն նաեւ ընթերցողին զգայարանքները: Անձնական են էջերը: Բայց կենսագրական չեն, իր կեանքը՝ մանկութենէն պատմող: Դրուագներ ու պատկերներ են պատանի Համազասպի տարագրութեան յիշատակներէն: Անոնց կծիկը կը քակուի երբ Ֆընտըճագի Հերոսամարտէն վերջ, Մարաչէն՝ իր հօրը հետ կ'երկարին դէպի տարագրութեան ճամբան, Հալէպէն Ղաթմա, Ռաս Իւլ-Այն, Մուսուլ, Հալէպ, Սապուն Խանի որբանոցը, անկէ ալ՝ Պոլիս: Երեք տարիներու տարագրութիւն, ցեղասպանութիւն, մինչեւ 1922, երբ դէպքերու առաջնորդութեամբ Համազասպը կը փոխադրուի Ծունաստան:

Ահա ծիրը «ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» եռահատոր տառապանքին: 107 դրուագներ, ժամանակագրական կարգով, դուք ըսէք դէպքերու տրամաբանական կարգով, կը յաջորդեն իրարու, մէկը միւսէն աւելի յուսաբեկ, սրտաճմլիկ, վայրագ, բայց զօրեղ, հերոսական, վրէժական, լաւատեսութեան ջերմ ճառագայթումներով լուսազարդուած:

Այդ դրուագները, յաջորդական չորս-հինգ տասնամեակներուն, Արժա-

նապատիւ հեղինակին հոգիէն կաթող արիւնին հետ պարբերաբար հանգչած են յօդուածներու տողերուն, զանազան լրագրերու եւ պարբերաթերթերու մէջ «ՇԱԽԱՐՇԱՆ» գրչանունին ներքեւ: Բարի Մեկենասի մը քաջալերիչ թելադրանքը քով քովի կը բերէ տուայտանքներու սլաքին ներքեւ գրի առնուած այդ վերյիշումները «ՄԵՆ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» եռահատոր ծրարումին մէջ, 1987–ին:

Կը յիշեմ «ՇԱԽԱՐՇԱՆ»–ը: Կարդացած՝ անոնցմէ քանի մը հատը: Ապա մէկ կողմ դրած: Այն ատեն: Այսօր, դարձեալ Շաւարշանը, որուն 107 վերյիշումներու պատկառելի խումբը կը հասնի ինծի՝ իրմէ, հեռաւոր Պուէնոս Այրէսէն: Կը կարդամ առանց աճապարանքի, գամուած էջերուն: Վէպ մը չէ: Այդ չէ նպատակը: Այլ տարագրութեան մոխրացած կայծերը իր մորթին վրայ ունեցող ապրումներու, յուզումներու, վրէժներու, ակամայ ենթարկումներու, երբեմն ալ կեղծական դերակատարութիւններու, հերոսագրութիւններ են, որոնք 107 անգամ կը կրկնեն ինքզինքնին, նոր նոր գոյներով:

Տեղ մը, Թէոդիկի «ՀԱՑ ՄՏԱԽՈՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԳՈՂԳՈԹԱՆ» որակած եմ իբրեւ փաստագրական աշխատանք: Հոյակապ եւ անկրկնելի: Անմիջապէս թարգմանելի՝ անգլերէնի եւ ռուսերէնի: Թուականներ, դէպքեր, դէմքեր, թիւեր, քաղաքներ, նկարագրականներ, անսայթաք՝ իրարու յաջորդող եւ իրարու հետ կերտող՝ գիտական փաստական անժխտելի պատմականութիւնը մեր Եղեռնին, որուն պարիսպներուն դպնալ ժպրհողը կը խորտակէ իր գլուխը: Թէոդիկի մէջ գեղարուեստ ու գրականութիւն չկան, որովհետեւ վէպ չէ անիկա: Անձնական երեւակայութիւններ եւ կրկներեւոյթներ չկան, որովհետեւ փաստերու տուչութիւնը տափակ է եւ չոր: Բայց անփոխարինելի:

Շաւարշանի երեք գողտրիկ հատորները ճամբայ չեն ելած Թէոդիկեան առումով փաստագրական ամրոց մը կերտելու, այլ վերապրողի իրաւ վկայագրութեան իր բաժինը բերելու: Կը վկայագրէ իր տեսածները, քաշածները, յուզումները, վրէժառումները, եւ մատաղ տարիքով՝ իր հերոսական արարքները: Կը նօթագրէ իրական դէպքեր, դէմքեր եւ կատարուած իրողութիւններ: Բոլորն ալ անձնական, տեղական եւ մասնակի նկարագրականներ, հինգ տարիներու բեւեռներուն մէջ բռնուած:

Ստորեւ՝ սրտատրոփ են ամփոփ յիշատակումները:

Ղաթմայի կայանը: Հալէպի մերձակայ՝ Ղաթմա աւանին մէջ Տէր Եղիսէ Քհնյ. Մեհրապեանի եւ իր պատանի որդւոյն՝ Համազասպի հանդիպումը «Աստուած Պապայիճ» Ստեփաննոս Սրբազանին.– «Հովիւը իր հօտին հետ ըլլալու է... առանց հօտի, հովիւը իր տեղէն քայլ մըն ալ չի կրնար շարժիլ...»: Դասական Պատգամը՝ եղեռնաբախտ Սրբազանին:

Ռաս Իւլ–Այնի գաղթակայանը: Տէր Եղիսէ քահանան Հալէպի Ս. Քառասուն Մանուկ եկեղեցիէն կ'առնէ սկիհ մը եւ չուրջառ մը, ժողովուրդին ճաշակ տալու համար: Տոպրակ մը ցորէն՝ նշխարքի վերածելու եւ արցունքներն ալ իբրեւ գինի գործածելու համար: Յաջորդ օրը արեւածագին, 30·000 տարագիրներ երեք օրեր Պատարագ եւ Ս. Հաղորդութիւն ստանալէ վերջ կը վկայեն իրենց Հովիւին Նահատակութիւնը: Սրտամորմոք է ականատեսի

վկայութիւնը իր որդւոյն՝ Համազասպի:

Անուններու թրքացումը: Թիւով տասներկու պատանիները կը թրքանան հետեւեալ կարգով.- Հայկը՝ Ապու Պէքիրի, Արամը՝ Օմարի, Վարդանը՝ Ալիի, Վահանը՝ Օսմանի, Երուանդը՝ Հիւսէինի, Սահակը՝ Գասըմի, Մեսրոպը՝ Մանափի, Ցակոբը՝ Մուհամմէտի, Կարապետը՝ Ապտուլլահի, Հմայեակը՝ Իսամէի, Համազասպը՝ (հեղինակը) Համզայի:

Թափառական որբեր: Թիւով տասներկու, որոնք թլփատումէ ազատելու համար կը փախին Համզայի առաջնորդութեամբը: Ողիսականը կը նկարագրուի գրաւիչ հարազատութեամբ:

...Արշալոյսը կը բացուի: Արապ աչիրապետ՝ ալեւոր Համզա աղայի հսկողութեան ներքեւ վերապրող 12.000 հայրենակիցներ կը փրկուին բնաջընջումէ: Ալի Իհսան փաշայի հրամանատարութեամբ՝ Ե. Զօրաբանակը կը ձախողի իր դժոխային առաքելութեան մէջ, երբ Էմիր-Զապիթի Սալահէլտին Պէյի որդեգիրը՝ պատանի Համզան ի դերեւ կը հանէ ծրագրուած նախճիրը: Մինչ անդին Համաճայնական բանակը կը չարունակէ իր յառաջխաղացումը դէպի Նիսէյպին:

Պոլսոյ՝ Հայտար Փաշայի կայարանին մէջ Համազասպը կը կորսնցնէ հօրմէն իրեն աւանդ տրուած Մաշտոցը, Ձեռաց Խաչը, Սրբատուփը եւ սատափեայ զմելիճ: Ծրարին մէջ էր նաեւ էնվէր Փաշայէն ստացած շֆանշաները:

Պոլսոյ Գալֆայեան որբանոցին մէջ: Սարսափի տարիներու բաժանումէն վերջ, որբանոցին Քոյր Աղաւնիին միջնորդութեամբ Համազասպը կը միանայ իր քոյրերուն՝ Զարմուհիին եւ Մագդաղինէին, ճչալից ողջագուրումով:

Հապա՞ Գարակէօզեան որբանոցը: Այնտեղ դէմ առ դէմ կու գայ վայելչակազմ երեւոյթով երիտասարդի մը հետ, որ իրեն կը յիշեցնեն «Տըխրօրէն կարկաչող գետակներու եզրին բարձրացող հայրենական բարտիները».

— Սողոմոն Թէհլիրեան — Բագարիճէն:

— Համազասպ Մեհրապեան — Դրւնիկէն:

Բարեկամութեան սրբազան դաշինքը հանդիսաւորապէս կնքուած էր»:

Ահա քանի մը հատը միայն՝ 107-էն եւ կ'անցնիմ:

Բոլորն ալ իրական, ուժեղ, անհաւատալի, դառն. բայց բոլորն ալ լաւատես եւ հաւատքով առլցուն: Բոլորն ալ պատանի Համազասպին «կենսագրութիւնը» 1915-էն մինչեւ 1922, ներկայացուած՝ պատանեկան տրպաւորութեամբ եւ հասուն տարիքի փորձառութիւններէն ելլող յետադարձ մտորումներով: «ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ»ը յուշագրութիւն մըն է: Վերապրող ականատեսի մը նկարագրականը՝ ցաւագին ու արիւնոտ ապրումներով:

Շաւարշանը ունի պաշտպանութիւնը գրելու չնորհքին: Ուժեղ՝ երեւակայութիւն, դիտող աչքեր, նկարագրելու լայն չունչ, որ կը բացատրէ ու կը վերլուծէ եւ կը տարածէ, իր նիւթէն հեռանալու մեղքով: Սուրը եւ Խաչը դէմ դէմի, որոնք երբեմն իրարու միացած կը մխրճուին վրէժին մէջ: Սրբազան վրէժխնդրութիւնը կը քալէ իրեն հետ՝ դէպքերու ընդմէջէն, առանց նկատի առնելու վտանգը որ կը մօտենայ: Օրհնեալ դաշոյնը դաւաճանին ու ջարդա-

բարին սրտին ու կռնակին մէջէն կը չողայ լուսնին լոյսերուն հետ:

Լաւատեսութիւնը ենթահողն է Շաւարշանի մտքին ու հոգիին փոթորիկներուն: «ՀԱՑԿԱԿԱՆ ԶԱՏԻԿ»ը կը բացուի արշալոյսի մը պէս: «ՀՈԳԻՆԵՐՈՒ ԶՐՈՑԸ» կ'արթնցնէ որդին, մութ գիշերէ մը վերջ ծագող արեւին բարի գալստեան աւետիսով:

Լեզուն՝ առողջ է եւ մշակուած: Քիչ մը երկար նախադասութիւններ, որոնք կը հեռանան կորիզէն եւ կը դանդաղեցնեն մտածումը: Իսկ երբ ետ կը վերադառնան՝ կը վերադառնան բարիքներով, զարդարուած՝ ոճով ու պատկերներով:

Օշականի չո՞ւնչը: Կը կարդամ Շաւարշանի «Կենսագրական Գիծեր»էն հատուած մը.- «Կ'աշակերտի Գարակէօզեան Որբանոցի եւ Ուսճեան-Արամեան Բարձրագոյնի, ուր կը վայելէ խրախոյսն ու հոգածութիւնը՝ Գրականութեան Ուսուցիչ ՅԱԿՈԲ ՕՇԱԿԱՆԻ»:

Կ'եզրակացնեմ: Համաձայն եմ գրքին սկիզբը զետեղուած արժանթինահայոց Առաջնորդ Գրիգորիս Եպ. Բունիաթեանի «Փոխան յառաջաբանի»ին կատարած հաստատումներուն.-

«... Անժխտելի է, թէ նիւթը ստուարածաւալ Գրականութիւն ունի՝ վաւերագրութիւններ, վկայութիւններ, յուշագրութիւններ, պատմուածքներ, անգամ վէպերու փորձեր, հեղինակուած հայ կամ օտար անձերէ: Սակայն անվարան կրնանք հաստատել, որ տակաւին չէ ստեղծուած պատմական թէ գեղարուեստական այն ԳՈՐԾԸ կամ գործերը, որ ամբողջութեամբ եւ հարազատօրէն ցոլացնեն եղածին իրական տարողութիւնը եւ անկաշկանդ ու ճշգրիտ պատկերը ներկայացնեն ու վերլուծութիւնը կատարեն Հայոց Պատմութեան ողբերգական այդ էջին:

«Մինչ այդ կը շարունակուին մասնակի արժեւորումներն ու նկարագրական գրութիւնները: Երախտաշատ աշխատանք, որ անկասկած արժէքաւոր հումք պիտի մատակարարէ ապագային սպասուած այդ մեծ ԳՈՐԾԻՆ: Այս իմաստով մասնաւոր արժէք կը ներկայացնեն մանաւանդ վերապրողներու յիշողութիւնները ու վկայութիւնները:

«Այս տեսանկիւնէն դիտուած ինքնատիպ աշխատանք կը ներկայացնէ Շաւարշանի «ՄԵՌ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» սոյն յուշագրութիւնը, որ վերապրող ականատեսի անցած Գողգոթայի նկարագրութիւնն է»:

«ՇԱՐԺՈՒՄ»
14 Սեպտեմբեր 1988

«ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ»
ՀԵՂԻՆԱԿ՝ Տ. ՇԱՒԱՐՇ Ա. ՔՀՆՑ. ՄԵՀՐԱՊԵԱՆ

Նոր լոյս ընծայուած գործ մըն է «ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» երկհատոր, հաստափոր, մեծածաւալ երկասիրութիւնը: Ամէն գնահատանքի արժանի է Տ. Շաւարշ Աւագ Քահանայ Մեհրապեանի երկարատեւ ու յոգնատանջ աշխատանքը՝ որ անտարակոյս երկար տարիներու տքնութիւններուն եւ զոհողութիւններուն արնահամ ու բուրումնաւէտ արգասիքն է: Շաղուած՝ հայ մարդուն հրատոչոր տառապանքովն ու արցունքներովը: Խիստ յուզիչ ու ցընցիչ է ան: Արիւնի լայնածիր պողոտան՝ որուն երկու եզերքները պարսպըւած են հայ մանուկներու, ծերունի հայրիկներու, հալ ու մաշ մայրիկներու, նորապսակ հարսերու եւ փեսաներու սրտակեղէք կմախքներով: Գիրքը գրուած է արիւնով: Կը պատմէ սահմռկեցուցիչ վայրագութիւնը մարդակերպ բորենիներու՝ որոնք խուժած էին կեդր. Ասիայի Թուրքեստանի տափաստաններէն: Որպէս մահասփիւռ, ժանտախտի խորշաբեր փոթորիկ, փճացնելու համար քաղաքակրթութիւններ՝ նաեւ ազգն արմենական:

Ջմայլելի են հեղինակին մանկական յիշողութիւնները, որոնք կը վերարտադրուին 75 երկար տարիներու վիթխարի սահանքէն յետոյ:

Խոր յարգանքի արժանի են ներդրուած հոգեվերլուծումները, որոնց տարողութիւնը կը սփռուի բազմերանգ գետիններու եւ անսահման տարածութիւններու վրայ: Թափանցելով իմաստասիրական խոր ու հաճելի չտեմարանները մտքի, հոգիի ու բարոյագիտութեան եւ համամարդկային գիտելիքներու: Հեղինակին բարձրաթռիչ խոյանքները հոգեւոր ու մտաւորական անդաստաններու մէջ, դէպք, միտք, բառամթերք ու գաղափարներ կը կազմեն սքանչելի փունջ մը, որուն ներքեւը մարմին զգեցած է Մահը իր յոռեգոյն եւ սոսկալի երեւոյթներով: Ի լուր այլ բոլորին՝ խոհուն ու տեսանող ընթերցողը կը ստիպուի անկեղծօրէն ողջունելու պատկառելի ու բազմավաստակ մեծ մտաւորական մը, որ իր սարսափելի ու աննման ոդիսականը տեւականօրէն կը համեմէ ու կը զարդարէ հիանալի մտայղացքներով ու նկարագրութիւններով: Նկարագրութիւններ՝ որոնք ծնունդն են ցաւին, վիշտին, սուգին անարդարութիւններու եւ բողոքին: Ցակիրճ թելերով վարչամակուած են այս բոլորը, ուր սեւն ու թախծոտ ստուերները տեւականօրէն իրենց ներկայութիւնը կ'արտասփռեն:

Հեղինակին ապրելու տենչն ու կորովը, դժնդակ պայմաններու ու պարագաներու մէջ, այնքան վիթխարի են որ անիկա կը շարունակէ իր հոգեկան ու ֆիզիքական գոյութիւնը ծարաւի, սովի, սուգի, մահացու վէրքերու նաեւ դահիճներու արիւնածարաւ եաթաղաններու ընդմէջէն: Առանց յուսաբեկութեան: Անոր կամքը զմայլելի ու հազուագիւտ է եւ կռանուած՝ իր նահատակ հայրիկին Ցիսուսակեդրոն հաւատքով: Իր խիստ ճգնաժամային վայրկեաններուն կը դիմէ Ցիսուսի ու Անոր հրաշալի օգնութիւնը կը հայցէ

ու Քրիստոսի Հոգիով կը զրահուի: Հակառակ իր պատանի հասակին ու տարիքին՝ իր զօրութիւնը լեռնանման է: Կը տոկայ առասպելական ցաւի կոյտերուն:

Հիւանդանոցի պատուհանէն վար կը նետուի մթութեան մէջ, ազատելու համար իր մահամերձ, որդնոտած ու անդամահատելիք սրունքը:

Ան փրկելու համար սրունքը, պատրաստ է զոհելու ամբողջ կեանքը: Սակայն Աստուած կը վարձատրէ զինք յանուն իր մանկական կենսաբաղձ խիզախութեան: Ժամանակը գիշեր է: Մութ է ամէն կողմ: Սակայն իր վառ յոյսին ջահը փարոս մը կ'ըլլայ: Ու ինք անով կը յառաջանայ կոտտացող սըրտով ու մարմինով: Ահա կենսատու հանքային նիւթերով հարուստ լիճը՝ ուր ծծմբախառն հեղուկը կը մաքրէ վամբիրներն իր թարախոտ վէրքին:

Աստուծոյ սէրն ու զօրութիւնը տկարութեան ատեն կը յայտնուին: Գերբնական հրաշքները լռելեայն ու անաղմուկ՝ օրօր կը հիւսեն իրեն: Ու ի՛նչ զարմանք, լղրճուկ ու անպիտան տզրտուկներու փախուստին անմիջապէս կը յաջորդեն մայր բնութեան հրամցուցած քաղցրահամ վարունգները, որոնք կ'ամոքեն չորցած ստամոքսին աննդակարօտ խաւերը: Եւ իրեն կը շնորհեն վերապրելու աւիշը:

Հիացումի ու դիւցազներգութեան արժանի հերոսութիւն ու Քրիստոնեայի յատուկ մեծ վկայութիւն մըն է: Երբ անոր մանկական քնքուշութիւնը կը փոխակերպուի աքիլլէսեան կրանիթեայ քաջութեան: Ան անսասան կը մնայ Սուլէյման Պէյի զինք թրքացնելու առաջարկին դիմաց: Թուրքը ձեռքին մէջ բռնած է մահասփիւռ, փայլուն ատրճանակը: Համազասպը կը գոչէ.– «Ես հաւատիս չեմ ուրանար»: Ան կը մերժէ կռնակը դարձնել ու փախուստ տալ, մահուանէ խոյս տալ: Հապա կը ցցէ կուրծքը, պատրաստ ընդունելու Քրիստոնեայ Հայու Նահատակութեան պսակը: Այս՝ իր բոլոր առաքինութիւններուն վսեմագոյնն է: Արժանի՝ ամէն պատուի:

Հեղինակը մեզ ականատես կը դարձնէ բիւրաւոր նողկալի ու քստմնելի դրուագներու: Ջունինք բառեր նկարագրելու մարդ-գազաններու դժոխային երգերն ու կրքի փոթորկումները: Հայհոյութիւններն ու չանթահար ատելութիւնները: Տ. Շաւարշ Ա. Քհնյ. Մեհրապեան ունի կուռ լեզու, ոճ: Սահուն, վճիտ ու պերճ է իր հայերէնը: Շարահիւսութիւն եւ քնարերգութիւն աչքառու եւ վսեմ են: Ընթերցանութիւնը՝ հեզասահ ու ախորժելի է:

Կչիռն իր ազգասիրութեան բոցավառն է: Հայկական տաղաւարը զարդարուն է գունագեղ ու ժպտուն քարերով. երաժշտութիւնը բարձրագոռ ու խանդավառ է: Հայութեան սիրտը ուժգին կը տրոփէ:

Տ. Շաւարշ Ա. Քհնյ. Մեհրապեան արժանի է ամէն գնահատանքի ու շնորհաւորութիւններու իր այս մեծ ու կոթողական հեղինակութեան համար: Գրքին մէջ տիրող կամքն ու կորովը, ազգային խոր գիտակցութիւնն ու սէրը, ապրելու անմար տենչը, քրիստոնէական կուռ հաւատքը ուղեցոյց նշանաբաններ եւ առաքինութիւններ պէտք է ըլլան մեր նորահաս սերունդներուն: Այս առիթով շնորհակալութեան ու երախտագիտութեան մեծ բաժին մը անվերապահօրէն կ'երթայ ազնիւ ու առատաձեռն Մեկենասին՝ որ

վեհանձնօրէն յանձն առաւ ոչ միայն հրատարակութեան ծախսը, այլ նաեւ արթուն հետեւեցաւ ու հսկեց գործին լաւագոյնս ի լոյս ընծայումին: Կը մաղթենք որ այս օրինակելի առատաձեռնութիւնը վարակիչ դառնայ նորանոր մեկենասներու հրապարակ գալուն: Աւելի ճոխացնելու ու պայծառացնելու համար Հայկական Գրականութիւնը:

«ԱՐՄԵՆԻԱ»
29 Նոյեմբեր 1987

ՍԱՐԳԻՍ Ց. ԿԻԼԼԻՃԵԱՆ

«ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ»
ՀԵՂԻՆԱԿ՝ ՇԱՒԱՐՇԱՆ

Եղեր են եղերաբախտ սերունդներ մեր կեանքի իրականութեան մէջ, որոնք հազարամեակներու պատմութեան ընթացքին ապրեր են ատեն-ատեն անակնկալէն եկած խորշակներու ենթակայ: Անոնցմէ վերջինը՝ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԸ, որ իր նախընթացը երբեք չէր ունեցած իր զոհերու քանակովը ու տարագրութեան եւ սպանդի տարածականութեամբը:

Եւ, չատ բնական էր որ գրական չարժում մը ստեղծ ուէր եւ տրուէր այդ ահաւոր օրերու պատմութիւնը, ոչ համապարփակօրէն, այլ՝ տեղական ու անձնական ապրումներու սահմաններուն մէջ, որոնք սակայն երբ համադրուին, անշուշտ թէ կու տան ամբողջական պատկերը անոնց, իրենց բովանդակ ահագնութեամբը:

Այդպիսի հսկայ աշխատանքի մը հետ դէմ յանդիման կը գտնուինք, երբ կը թերթենք Շաւարշանի (Արժ. Տ. Շաւարշ Ա. Քհնյ. Մեհրապեան) երկու հատորը «ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» խորագրին ներքեւ, ու կը նորոգուին մեր յուշերն ու ստացած վէրքերը, որոնք կարծես անբուժելի ըլլալ կը թուին յատկապէս անոնց համար որ դէպքին մէջ են գտնուեր իբրեւ հերոս եւ ականատեսի վկաներ:

Անոնցմէ՛ է Շաւարշանը, որով անկարելի կը դարձնէ տարակուսիլ պատկերած ապրումներու ճշգրտութեանը վրայ, որոնք յաճախ անիրական ըլլալ կը թուին: Ով որ չէ ապրեր ու իր մորթին վրայ չէ զգացեր այրոյցքը՝ ստացած անբուժելի վէրքին, գուցէ չկարողանայ խորապէս գնահատել պատճառած ցաւին կոտտանքը, ինչ որ ծերունազարդ հեղինակինն է եղած:

Այս տողերը գրի կ՛առնեմ իբրեւ իրեն վաղեմի գրչակից բարեկամ մը, որ Արխենթինա եկած առաջին օրէն իսկ, երեսուներկու տարուայ ընթացքին ոչ մէկ ատեն չթուլացաւ մեր միջեւ թէ՛ ընտանեկան եւ թէ՛ գաղափարակցութիւնը գրական ածուէն ներս:

Դիւրազգաց է իր հոգին՝ մանաւանդ որպէս Հայ եւ Հոգեւորական: Ան

վաղուց իրազեկ դարձուց զիս իր հոգեկան ապրումներուն ու մտորումներուն, որով, անհրաժեշտ էր որ անոնք տպագրութեան յանձնուէին եւ աղիւս մը եւս աւելնար այդ սեռի գրականութեան վրայ, որ առնչուած է բնաջնջուելու դատապարտուած ժողովուրդի մը մօտաւոր պատմութեանը հետ:

Մեր հանդիպումներուն, —աւա՛ղ որ այսօր կամքէ անկախ պատճառներով երկար ընդհատումներով տեղի կ'ունենան,— ինծի կարդացած է գրեթէ ամբողջութիւնը երկու հատորներու մէջ ամփոփուած գլուխ ներուն եւ ես ականատեսն եմ եղած, վաթսունէ աւելի տարիներ յետոյ, անոր յուզումին, տագնապին, ամէն անգամ որ հատուած մը լրացուցած է եւ իր բերնէն լսած անոնց մէջ վերակենդանացած յուշերը:

Հայ եւ Քրիստոնեայ մնալ ուխտած, ոչ իսկ պատանի կոչուելու տարիքին մէջ գտնուող անչափահաս տղու մը պատմութիւնն է որ կը կազմէ ողնայարը գրութեան, ուր կը նկատենք Հայու գոյատեւման ոգիին անպարտելիութիւնը: Եւ այդ անչափահաս տղան ինքն է, Շաւարշանը, ապագայ Տ. Շաւարշ Աւագ Քահանայ Մեհրապեանը:

Բազմատեսակ են իրերայաջորդ դէպքերու սահմռկեցուցիչ տեսարանները, որոնց առանց անդրադառնալու, այսօր ամէն հայ կարող է երեւակայութեանը ճանապարհով հասնիլ, եթէ չէ կարդացած գիրքը:

Հեղինակը զգուշութեամբ դասաւորած է ամէն մէկ դէպք: Եւ ինչ որ յատկանշական է, ան չի գոհանար պարզ պատմող մը ըլլալով, այլ կը պեղէ զանոնք, կը խորհրդածէ ու կը վերլուծէ: Եթէ պատմողը անչափահաս տղեկն է, խորհրդածողն ու վերլուծողը հասակ առած ու կեանքի իմաստնութեան հասած խոհական հոգեւորականն է: Հետեւաբար, հոգեւորականի յատուկ քրիստոնէական պաշտամունքի չունչը կը տիրապետէ ամէնուրեք, բոլոր իրադարձութիւններուն որպէս խարիսխ եւ առանցք: Գուցէ ատիկա տեղ-տեղ մեզ կը ստիպէ նոյնինքն հեղինակին՝ տղու հոգիին կրած տառապանքներուն հետ թափառիլ, ցաւիլ եւ ափսոսալ, զգալ ու դատապարտել անոր սեւ ճակատագիրը, որ երկնային ոչ մէկ ոյժ կարողացեր է փոխել եւ զինքը փրկել մանկութիւն չունենալու դժբախտութենէն:

Այս չի նշանակեր թէ Շաւարշան իր տառապանքը քրիստոնէականութեան հնազանդ մնալու կոյր մտասեւեռումով կը տանի: Աւելին, հաւատքը իր մօտ զգացուած ներուժ կարողութիւն մըն է, որը զինքը կեանքին կը կապէ ուժգնօրէն հակառակ իր անիմանալի տագնապներուն: Ու կը պատահի որ ըսէ.- «երկիւղը եւս մեզ մոռցած էր»: Այստեղ, հեղինակը ուղղակի բողոք կը բարձրացնէ:

«ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ»ը ունի մշակուած լեզու եւ անսեթեւեթ ոճ, որով, հաճոյքով ընթերցողը կը թերթէ զայն եւ մինչեւ որ գլուխ մը չաւարտի չուզեր զայն ձգել: Սա արդիւնք է իր պատմելու ձիրքին: Շաւարշան, իր ա պ ը -

րածն ու տեսածը պատմելէ չյագեցած գրողի կարողութեամբ օժտուած է: Կամ, գուցէ այդպէս կը գտնենք զինքը, որովհետեւ մանկութեան օրերուն

ստացուածները կ'ըլլան աւելի երկարակեաց, —հոգեբանօրէն— եւ մանաւանդ անջնջելի: Մնաց որ երկար չրջան է բոլորած ան, այս աննախադէպ եւ սպաննիչ թափառումներուն մէջ, որպէս որբ, որպէս հալածական, որպէս դաւանափոխ, ամէն պահ մահուան հետ դէմ յանդիման: Ալ կորսուելու վրայ է այդ օրերու սերունդը: Բայց ան տուաւ ա'յն ինչ որ ի'րն էր, ինչ որ զգաց ու ապրեցաւ: Անոնք մնացին ու պիտի մնան ժառանգ ազգին, այլ մանաւանդ անո'նց որ, որպէս պատմագէտներ ու բանասէրներ, գրագէտներ եւ վիպագիրներ, պիտի զանոնք յղկեն ու պիտի վերածեն համաշխարհային արժէքներու:

Շաւարշանի մօտ ամուր է հայրենասիրական եւ ազգասիրական ոգին, որով առողջ եզրակացութիւններու կը հասնի ան, հակառակ իր ծերունազարդ տարիքին, պատանեկան աւիւնով:

Միլիոնաւորներու մահը կեանքի տրոփով փոխարինելու ուժականութիւնը կը կրէ իր մէջ: Ճանչնալ մեր երէկը, գիտակցիլ անոնց ահագնութեանը, պատճառ մըն է որ մեր ներկան ու ապագան անպարտելի հիմերու վրայ դնենք:

«ՍԱՐՏԱՐԱՊԱՏ»
16 Նոյեմբեր 1988

ՎԱՐՈՒԺԱՆ ԱՃԷՄԵԱՆ

30·000ԷՆ ՄԻԱԿ ՎԵՐԱՊՐՈՂԸ ԿԱՄ ՄԱՐԱՊԵՆՑ ՏՂԱՆ

Կարդա՛լ Շաւարշ Աւագ քահանայ Մեհրապեանի «ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» գիրքը՝ կը նշանակէ խոր կսկիծով տառապիլ ու անկողին իյնալու չափ ուժաթափ ըլլալ՝ տեսարանին առջեւ զարհուրելի այն բռնարարքներուն, որոնց ենթարկուեցաւ հայը 1915-ին:

Ինքը՝ հեղինակը կը խոստովանի.

... Այս պայմաններու տակ հեշտութեամբ գրել՝ այնքան ալ դիւրին եղած չէ ընդհանրապէս, յաճախ դէպքերը բոլոր մանրամասնութիւններով պատկերացած տեսողութեանս դիմաց, զիս զգետնած են... Ուստի պատահած են ժամանակներ, երբ կիսաւարտ մնացած պատմուածքի մը ներգործութեան տակ մինչեւ 40 աստիճան ջերմութեամբ երկար ատեն տագնապած եմ: Այնուհետեւ, չեմ յանդգնած կիսաւարտ ձեռագրի վրայ նայուածք սեւեռել.:

Որքա՛ն իրական եւ յուզիչ գոյներով նկարագրուած են այն էջերը, երբ ան կը նկարագրէ հայութեան տարագրումը, զուլումն ու տառապանքը՝

արհաւիրքի այն սեւ օրերուն:

Գա՛ղթ: Լ.ֆել հայրենի օճախն ու աշխատաւիմով կուտակուած, ճակտի արդար քրտինքով ապահովուած, բարութեամբ յորդուն շէն բնակարան, արտ ու արօտ, հօտ ու նախիր, պտղաստան ու ծաղկաստան, այգի, բնակարան, եկեղեցի, վանք, սրբավայր, կրթական եւ գրաստի նման հաշկոտուիլ անապատներու մէջ...:

Ամէ՛ն վայրկեան եւ ամէ՛ն տեղ կը վկայէ թրքական պետութեան ծրագրած ու գործադրած հայասպանութիւնը: Աւելին՝ ամէ՛ն վայրկեան ու ամէ՛ն տեղ կը պոռթկայ աշխարհին ու մէկ ու կէս միլիոն նահատակներու արիւնով չաղախուած հայրենի հողին բարկութիւնը լսելի կը դարձնէ հանուր մարդկութեան:

... Հօր, մօր, եղբօր, քրոջ, հոգեհատորներու, ազգականներու տանջանքներն ու հատնումները նահատակութեամբ վերյիշեցինք: Վարդանը մեզմէ բաժնող հողակոյտին դիմաց կրցանք ըմբռնել մեր անպատում վիշտը:

Միայն «ԿՈՑՐ ԱՇՈՒՂ»ը կրնար թարգման հանդիսանալ մեր ապրումին. ջարդերէ վերապրող հայերուն կտակելու համար իր ահեղ ՊԱՏԳԱՄԸ:

«ԱՑՍՓԱՆ ՉԱՐԻՓ ԹԷ ՄՈՌԱՆԱՆ ՄԵՐ ՈՐԴԻՓ, ԹՈՂ ՈՂՋ ԱՇԽԱՐՀ ՀԱՑԻՆ ԿԱՐԴԱՑ ՆԱԽԱՏԻՆՓ»:

Մէկ խօսքով, Մեհրապեանի ոգին երբեմն մրրկաթեւ կը խոյանայ եւ երբեմն անյոյս կու լայ: Ատիկա անցեալի փառքէն զրկուելու եւ ներկայի դժբախտութեան մէջ ըլլալու խորունկ ապրումն է: Մտածումները իրարու հետեւէ կը հոսին, մէկ կողմէ ճաղկելով թուրքը, միւս կողմէ հրահրելով հայու անմեռ վրէժները:

... Եթէ աշխարհ դառնայ կաթսայ մը, որուն մէջ լեցուին տիեզերքի բոլոր ջուրերը, կաթսային տակ վառի դժոխքի կրակը, արեգակը, աստղերն ու մոլորակները, Սուրբ Երրորդութեան, սուրբերու եւ հրեշտակներու անմեղութեան օճառով փորձեն լուալ ՄԵՂ ԵՂԵՌՆի կուպրով ծեփուած դէմքս, երկնային Մկրտութիւնը անզօր պիտի ըլլայ անկէ ջնջելու հայկական նահատակութեան դրոշմի հետքերը...:

Ու ապա բնազդաբար հարց կու տայ ինք իրեն.

—Կթոտ այս խայտերով, ասեղներու վերածուած այս սրունքներով ի՞նչպէս անապատները նուաճեցինք: Կճած մեր վտիտ ուսերուն վրայ կրելով ծանր ԽԱՉը ՅԵՂԻՆ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ...:

Սրտաճմլիկ պատկերներ չատ ունի Մեհրապեան: Կարդացէ՛ք օրինակի համար 92րդ էջի վրայ (Ա. Հատոր) նկարագրուած ՎԱՐԴԱՆԻ ՄԱՀԸ, անոր ողբերգական թաղումը, հետու հայրենի օճախէ, առանց հօր, մօր, եղբօր, քրոջ, ազգականի, առանց խունկի ու մոմի, առանց թափօրի ու դագաղի. միայն՝ 11 ընկերներ, ճակատագրով եղբայրացած 11ամեայ հայ տղաք, աղիողորմ ու լալագին կը ճչան.

... Իրեւ վերջին սփոփանք, ողջագուրեցինք մեր եղբօր անշունչ մարմինը: Արցունքի անվերջանալի միւռոնով օծեցինք անոր տժգունած այտերը, ողողեցինք, լուացինք մարմինը «թրխացած Ալի»ին, աշխարհին

ցոյց տալու համար որ մենք տակաւին կը յամառէինք պահել մեր աւանդութիւնը:

ՀԱՑՐ ՄԵՐը վանկ-վանկ, ընդհատ-ընդհատ արտասանելով վերջացաւ: Ուրիշ աղօթք վարանեցաւ հպիլ մեր շրթներուն:

Ձայն մը շշնջաց.

—«ԿՈՏՈՐԱԾՆ ԱՆԳՈՒԹ»ը երգենք:

Երկու տարի, անընդհատ, այս երգը անբաժան էր մեր շրթներէն: Երբ կը սպաննէին, կը թալանէին, կ'առեւանգէին ու կը հրդեհէին, երբ վայրենի չէչէններու օձանման խարազանը կը գալարուէր մեր մարմնին շուրջ, երբ գընդակներու կարկուտը կը տեղար եւ սուրերու մանգաղը կեանքեր կը հնձէր:

Երգը իրրեւ «ԱՐԻՒՆՈՏ ԹԹԽՄՈՐ» շաղախուեցաւ Վարդանի անշնչացած մարմնին հետ:

«Կոտորածն անգութ, հայերը թող լան,
Անապատ դարձաւ շրջեղ Հայաստան:
Կրրակն ու սուրը եւ անխիղճ թալան,
Զորցուց, թողնեցուց ծառ-ծաղիկ համակ»:

Ասոր յաջորդեց «ԼՌԵՑ ԱՄՊԵՐ»ը, «ՄԱՑՐ ԱՐԱՔՍԻ»ն, «ՈՂՔ ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆ»ին եւ հայոց երգարանէն սորված մեր բոլոր ողբերգները: Ցուզման յորձանքէն տարուբեր, ոչ թէ կ'երգէինք, այլ աղիողորմ կը ճչայինք:

Պէտք է կարդալ նաեւ 63րդ էջը, ուր կը պատմուի ԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ ԹԸՐՔԱՑՈՒՄԻ մասին.

... Մեր հայկական գոյութեան սպառնացող օրը հասաւ:

Մահապարտներու յուսահատութեամբ, գլխիկոր կողք-կողքի շարուեցանք Իմամին, Մոլլային եւ Գիւղական խորհուրդը կազմող մարդոց դիմաց:

Շատ դէպքեր անցուցեր էի, մէկը միւսէն աւելի սարսռացուցիչ, սակայն ներսէն բխող ձայն մը կը վկայէր թէ՝ ասիկա բոլորէն աւելի ծանր պիտի ճնշէր:

Պատկերը Գողգոթայի խաչելութենէն կը տարբերէր միայն պայմաններու եւ անձերու բերումով:

Իմամը հանդիսաւորապէս կը յայտարարէ.

Ցանուն Ալլահին ու իր Մարգարէին, ի փառս իսլամական կրօնքին, Հայկը կը կոչեմ Ապու Պեքիր, Արամը՝ Օմար, Վարդանը՝ Ալի, Վահանը Օսման:

—Տիգրանը կը կոչեմ նոյնպէս Ալի եւ Երուանդը՝ Հիւսէյն:

Սահակը կը կոչեմ Գասըմ եւ Մեսրոպը՝ Մանաֆ:

Ցակոբը կ'անուանեմ Մուհամմէտ Իպն Մասլամա, Կարապետը՝ Ապտալլահ Իպն Էնէսի, Հմայեակը՝ Իսամէ Իպն Զէյի:

Իսկ դուն, վերջինն ու ամենափոքրիկը խումբին, Համազասպ, դուն արդէն ստացած ես քու անունդ: Ուրեմն, կը հաստատեմ թէ քու անունդ ալ Համզա է:

Առանձնապէս հետաքրքրական է իրենց փախուստը բռնի Թրքացումէն (*Ա. Հատոր*, էջ 103)։

... Երէկ վերջնական ազդարարութիւն տրուեցաւ մեզի, պատրաստուելու «երկնային կրօնի»ն ընդունելու...։ Մեր տէրերը մեզի յայտներ էին, թէ այլեւս խուսափում չկար եւ հասած էր սպասուած պահը, երբ «Հագ տին»ը ընդունելու համար պիտի թլփատուէինք։

Կոտոշաւոր այս փորձանքէն ազատելու համար, հարկադրուած էինք խմբուիլ, խորհրդակցիլ եւ վճռել մեր ճակատագիրը։ Պատահական հանդիպումներով, յանդգնած էինք իրարու ականջին փսփսալ. ՓԱԽՉԻՆՔ։

Փախչինք...։ Սակայն, դէպի ո՞ւր...։

Անտրտունջ ու համր ինչպէս ուխտուածներ՝ այդ պողպատեայ կամքով տղաքը, կը ձգեն օտարին տաքուկ անկողինը ու գողերու զգուշութեամբ դուրս կու գան գիւղէն։ Մերթ ընդ մերթ կանգ կ'առնեն այս կամ այն պատին տակ, տեղացի լակոտներու ուշադրութենէն վրիպելու համար։

Կիսամեռ ու կիսամերկ կը քալեն ամայի փողոցներէն. ուժասպառ կը հասնին Մուսուլ. հեւքոտ քայլերով կը յառաջանան դէպի հայոց եկեղեցի, վայրկեան առաջ ապաստան մը գտնելու, ծուարելու ու պաշտպանուելու համար։

Բայց, գոնէ կտոր մը հաց ու պանիր տուող ըլլար...։ Ա՛տ ալ չկար։ Տըխո՛ւր, տխո՛ւր պատմութիւն...։

Խօսքը տանք փոքրիկ Համոյին.

... Օրեր անսուաղ տանջուելէ յետոյ, թելադրուած ու առաջնորդուած մուրալու ընտելացած բախտակիցներէս, անոնց հետ փողոցէ-փողոց շրջեցայ, տունէ-տուն անցայ, ձեռնունայն...։

Չկրցայ հաշտուիլ, թէ ես, հոչակաւոր ՄԱՐԱՊԵՆՑ ժառանգորդը, որ հայրենի երկրի վրայ, շէն կտուրի տակ, տեսեր էի հազարաւոր կարօտեալներու պատսպարումն ու խնամքը, հիմա ցնցոտիներու մէջ ծուարած, սովահար, մարմինս կը բաշկոտէի, չէի յանդգներ ձեռ երկարել, հացի պատառ մը մուրալու...։

Այս ամէնօրեայ թշուառութիւնը ու անորոշութիւնը կը յուսալքեն խեղճ Համազասպը, որ ալ հալածախտէ բռնուած կ'ուզէ ձերբազատիլ մահուան մնայուն մղձաւանջէն, կ'ուզէ վերջ տալ իր կեանքին. ու դէպի Արեւմուտք, դէպի Պոլիս, վերադարձի ճամբուն վրայ, անապատի մենութեան մէջ, ծունկի կու գայ ու աչքերը երկինք յառելով՝ կ'աղերսէ.

— Հայր երկնաւոր, գթա՛ տառապեալիս, ինծի համար չէ որ կ'աղերսեմ, երանի թէ վերջ տայիր կեանքիս... ուսերս այլեւս կրեցաւ ծանր խաչերս կրելով... բա՛ւ է այլեւս, ազատիմ ամէնօրեայ նահատակութենէ...։

Բայց ընդվզում մը կը սարսէ զինք. անդարձ կորած սիրելիներու դէմքերը, ուրուականի պէս, կը պատկերանան իր ինքնագիտակցութեան պաստառին վրայ, —հօրը վերջին համբոյրը իր տաք ճակտին ու ապա խողխողուիլը Թուրք ժանտարմաներու կողմէ քրոջը կանչը.

— *Կը տանին կոր... աղբարիկ, գիս կը տանին կոր...։ Մօրը վերջին*

նայուածքը ու ապա մորթուիլը եւ թուրք խուժանին քա՛հ-քա՛հ խնդուքը: Կը ցնցեն պատանի Համոյին ողջ էութիւնը: Աչքերը զարհուրելի փայլատակումով կը չողան: Ան այլեւս աղօթքի չի նստիր. ո՛չ ալ գութ կ'աղերսէ, այլ՝ երկու ձեռքերը բռունցք կազմած կը պոռայ.

—Մօրս կաթը հարամ ըլլայ, կեանքս դժոխք դառնայ, կերածս թոյն ըլլայ, միլիոնաւոր զոհերուն անէծքը վզիս պլլուի, գեհենէն կրակը հոգիս այրէ, եթէ բոլորին վրէժը չլուծեմ...

Եւ տակաւին որքա՛ն այսպիսի տխուր դէպքեր, որոնց հետ քայլ կը պահես էջ առ էջ, Ֆընտըճագէն մինչեւ Մարաշ, Մարաշէն Հալէպ, Հալէպէն Ղաթմա, Ռաս Իւլ Էյն, Մուսուլ, յետոյ՝ դարձեալ Հալէպ, ապա՝ Պոլիս, Սապուն խանի որբանոցէն մինչեւ Գարակէօզեան կ'ընկերանաս իրեն, բաժնեկից կը դառնաս իր վիշտերուն ու ցաւերուն, որովհետեւ անոնք իրական են ու խօսուն:

Դժուար է մէկ առ մէկ թուել «ՄԵՋ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ»ի (երկու հատոր, 780 էջ) բովանդակութիւնը գրախօսականի մը նեղ սահմաններուն մէջ, ոչ ալ խօսիլ անոր գրական արժէքներուն մասին: Նորահաս սերունդներ պէտք է կարդան զայն, ծայրէ ծայր, որպէսզի տեղեակ ըլլան հայ ժողովուրդի անպատում վիշտերուն եւ ահաւոր տառապանքներուն եւ Ահարոնեանի բերնով կրկնեն.

Ո՛Չ: ԱՑՍՔԱՆ ՉԱՐԻՔ ՉԵ՛Ն ՄՈՌԱՑԵԼ ՉԵՐ ՈՐԴԻՔ:

«ՄԱՐՉԻԿ» ԿԱՐՕ ԹԻԹԻՆՃԵԱՆ

«ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ»
ՀԵՂԻՆԱԿ՝ ՇԱԻԱՐՇԱՆ

Վերջերս խմբագրութիւնս ստացաւ 1987-ին Պուէնոս Այրէս լոյս տեսած Շաւարշանի «ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» խորագրուած գիրքը, որ կը հանդիսանայ ութը հարիւրէ աւելի էջերէ երկհատորեայ յուշագրութիւն մը:

Հեղինակը Տ. Շաւարշ Աւագ Քհնյ. Մեհրապեան այս յուշագրութեամբ վերապրող ականատեսի մը անցած Գողգոթայի նկարագրութիւնը կ'ընէ: Այդ օրերուն, ան եղած է 11-14 տարեկան եւ իր աչքերով տեսած այդ օրերուն սարսափները, դժոխային տեսարանները, որոնք մէկը միւսին յաջորդած են այնքան ահաւոր, որ մարդկային ուղեղը կը մերժէ անգամ հաւատալ, սակայն մաքուր եւ յստակ իրականութեան կ'անդրադառնանք, զոր հեղինակը տարիներ վերջ հասուն տարիքին գրի առած է:

Շատ սահուն, մաքուր եւ դիւրահասկնալի լեզուով, մատչելի ամէն ընթերցողին, առանց երկար ու ձանձրացուցիչ երկարաբանութիւններու, գիրքը ընթերցողը կը կաչկանդէ, կը պահէ մագնիսացած, լարուած եւ ուշադիր: Կարճ գլուխներէն իւրաքանչիւրը իր յատուկ պատմութիւնն ու հետաքրքրութեան չարժառիթն ունի, սկիզբէն մինչեւ վերջ, ուր հեղինակը պատահարներուն, եղելութիւններուն կ'աւելցնէ իր լուսաբանող, մեկնաբանող մտքերը այսօրուան տեսողութեան լոյսին տակ:

Ամբողջ ընթերցումի տեւողութեան, իրերու յաջորդականութիւնն ու հետաքրքրութիւնը պահելով, այնպէս կը զգաս, կը տեսնես ու կ'ապրիս այդ Գողգոթան: Հակառակ որ պատանեկան առաջին տարիներուն տեսած ու ապրած է, սակայն ժամանակը, միջավայրը, պարագաները իրենց դրոշմը դրած են եւ այդ մատղաչ տարիքին չատ հասուն, ապրած մարդու նման փոքր Համազասպը դատած ու չարժած է տեղին, պարագային համեմատ: Ի հեճուկս բոլոր աննպաստ պայմաններուն, ան տեղահանուած կարաւանի 30·000 հոգիներէն սպանդէն ազատած այդ քանի մատի վրայ համրուող —վերապրողներէն եղած է:

Տեղանուններ, դիրքեր, անձեր, իրերու բոլոր անցուդարձերու յաջորդականութիւնը պահելով, այդքան մանրամասնութիւններով ու ծանօթութիւններով, հարազատօրէն ներկայացուած է այսքան դժուարին կեանք մը, որ արմատախիլ եղած է իր բնաշխարհէն, ծնողներէն, ամէն օր ու վայրկեան մահը աչքի առաջ ունենալով: Իսկ եթէ մտածենք եւ աւելցնենք թէ՝ գրած ժամանակ, տարիներ վերջ, մտաբերել եւ յուշերը թուղթին յանձնելու առիթ հեղինակը դարձեալ ունեցած է այդ ապրումները...:

«ՆՈՐ ԿԵԱՆՔ»
Պուէնոս Այրէս, Ապրիլի թիւ 1988

ԱՆԱՀԻՏ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ (*)

(*) «ՆՈՐ ԿԵԱՆՔ»ի խմբագրական կազմի անդամ Անահիտ չբարարուելով այս գրախօսականով, զայն գերազանցող յորդումով ինծի գրեց նամակներ, որոնցմով կը յայտնէ զգացած խռովքը գիրքերէս, միաժամանակ, անոնցմէ ազդուած գրած է 12 տունէ բաղկացեալ բանաստեղծութիւն մը «ՄԵՆ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» խորագրով: Շ.

ՓՈԽԱՆ ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆԻ

Արժ. եւ Սիրելի Տէր Հայր,

Ստացայ Մեծ Եղեռնի «Ողիսական»ը բովանդակող հատորները. չնորհակալ եմ, որ զիս այս կերպո՛վ եւս յիշած ես. ես քեզ չեմ մոռցած. Աթէնքէն հին յիշատակներ, ուրախ կամ՝ ցաւառիթ, կենդանի կը մնան մեր էութեան խորը...:

Անմիջապէս չպատասխանեցի. հարկ էր որ նախ՝ կարդայի երկասիրութիւնը, որպէս զի կարենայի անկէ ստացած հոգեցունց տպաւորութիւններուս մասին արտայայտուիլ:

Ջերմապէս կը չնորհաւորեմ նախաձեռնութիւնը. կը գնահատեմ ինծի անծանօթ, խոր ազգասիրութեամբ տոգորուն, մեկենաս հայորդիին սրտաբուխ ձեռնտուութիւնը:

Ազնի՛ւ խորհուրդ եւ ազնի՛ւ մատուցում:

Արդարեւ կ՚արժէր, որ այսպիսի կոթողական գործ մը մամուլին միջոցաւ յանձնուէր մեր հասարակութեան եւ մանաւանդ՝ մարդկային ընկերութեան խղճին...:

Առաջին ակնարկով, երբ կարդացի գրքին անունը՝ «ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ», ես ինծի ըսի, թէ բնորոշումը ճիշդ չէր կրնար նկատուիլ, քանի որ մասնակի հանգամանք կը կրէր եւ միայն մէկ վերապրողի մը վկայութիւնը կը պարունակէր. տրամաբանօրէն, եղեռնի լրիւ պատմութիւնը պէտք է ընդգրկէ մեր բնօրրանի ԲՈԼՈՐ քաղաքներուն եւ գիւղերուն անունները, անոնց իւրայատուկ Գողգոթան, վիճակագրական համապատասխան տուեալներով եւ այլ մանրամասնութիւններով. սակայն, երբ խորացայ Պատումիդ մէջ, գտայ, թէ ան կրնար համարուիլ Հայուն անօրինակ եւ անլուր ողբերգութեան նկարագրութիւնը, ծառայելով նաեւ իբրեւ հարուստ ատաղձ Ամբողջական Պատմութեան. այդ՝ հաւանաբար, Հայրենի գիտնական-պատմաբաններու գործը պիտի ըլլայ:

Իւրաքանչիւր վերապրող, ինչպէս ինքս, ունի իրեն յատուկ վկայութիւնը, իրարմէ բոլորովին տարբեր, որոնք սակայն խորքին մէջ կը ՄԻԱՆԱՆ եւ մէկ յայտարարի կը վերածուին, կազմելով այն ահաւոր տոհմը՝ զոր «ԱՊԸՐԻԼԵԱՆ ԵՂԵՌՆ» կ՚անուանենք...:

Կարելի է նաեւ սքանչելի ողբերգութիւն մը, ըսենք՝ վէպ մը անուանել հատորը, վասն զի ան կը կարդացուի խոր յուզումով, իբրեւ ապրուած վաւերագրութիւն մը:

Ըսեմ, թէ ես ալ «Վէպ»ի հերոսին հետ քայլ առ քայլ տառապեցայ...:

Երբեք չլսուած, սահմռկեցուցիչ, սիրտ փշաքաղող, հոգեսարսուռ

պատահարներ իրարու կը յաջորդեն, ոմանց համար թերեւս անհաւատալի, սակայն, ես լիովին կ'ընդունիմ, որ անոնց իւրաքանչիւրը իրապէս տեղի է ունեցած, քանի որ մենք իբրեւ հայ՝ ու մանաւանդ վերապրողներ, լաւ ճանչցած ենք անողորմ թուրքը իր բովանդակ գազանութեամբ եւ ոճիր գործելու իր «հնարամիտ» մեթոտներով...:

Արիւնազանգ պատկերներն ու անցուդարձերը չատ բնական ճամբով, պատչաճ որակումներով, նկարագրական ճարտար գրիչով, վսեմ խորհուրդներով եւ վառ երեւակայութեամբ իրար ընդելուզուած իրարու կը յաջորդեն... հոն՝ յանձին «Համզա» դարձած Համազասպին, կը հանդիպինք հայու չքեղաչուք նկարագրի վսեմութեան, Հայ ապրելու, Հայ մնալու անյողդողդ կամքին, ինքնատիպ ու յախուռն ելոյթներուն, աղէտեալ բաղդակիցներուն հանդէպ ցուցաբերուած բուխ սրտի եւ օգնութեան պատրաստերկու ձեռքերու...:

Երբեմն կը խորհիմ, թէ Հայուն Աստուածը այդ «Համզա»ն նաեւ ինձ նման բազում վերապրողներ, թերեւս ողջ է թողուցած, որպէս զի իրենց վկայութիւնը տան աշխարհին... այսպիսիներ ինչո՞վ վԵՐ կը մնային իրենց միլիոնաւոր բաղդակից եղբայրներէն ու քոյրերէն... իրե՛նք եւս կրնային նահատակութեամբ վերջակիտել իրենց կեանքը...:

Նկատելի է, թէ ճգնաժամային իւրաքանչիւր կացութենէն միշտ ալ յաղթական դուրս կու գայ մեր հերոսը...: Ցեղիս վերածնունդին փառահեղ խորհրդանշա՛նն է այդ...:

Բարձրորակ Հայերէն Լեզու, գունագեղ ոճ եւ խորաթափանց արտայայտութիւն. նաեւ վայելուչ կազմ, մաքուր տպագրութիւն. որքան որ կրցայ տեսնել, ո՛չ մէկ տպագրական կամ ուղղագրական վրիպանք. բարենիչ մը՝ որքան հեղինակին՝ նոյնպէս եւ «ԱՐՄԵՆԻԱ» Տպարանի պատասխանատուներուն:

Առաջնորդ Տ. Գրիգորիս Ս. Եպիսկոպոսի «Փոխան Ցառաջարանի»ն յոյժ քաջալերական տողերը, նաեւ մեկենասի հոգեգրաւ «ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ»ը նշանակալից են ու տեղին:

Կեանքին վերստին «բարեւ տալու» Հայուն յաւերժութեան սահմանուած ըլլալուն մէկ ապացոյցը՝ «ԱՊՐԻԼԵԱՆ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ»ը...:

Հայը չմեռնիր, վրկայ՝ մեր ներկան,
Ե՛օթ միլիոն աչբեր ահա յառած կան
Լոյս-Լուսաւորչի Անմար Կանթեղին,
Նորածագ Արեւ, Մայր Հայաստանին,
Ո՛վ մեր պանծալի բիւր նահատակներ,
Ալ փոխան ի՞նչ տանիք ձեր Պատարագին...

Պըտղունց մը խունկ, շիթ մը արցունք,
Ձեր անմոռաց յիշատակին...:

Կը մաղթեմ քեզ, Սիրելի Տէր Հայր, մշտատեւ քաջառողջութիւն, որպէս զի շարունակես մնալ պատնէշին վրայ եւ հոգեւոր ծառայութեանդ առընթեր,

օգտակար դառնաս մեր Մնացորդացին, ջանալով վառ պահել անոնց սրտերուն մէջ մեր ժողովուրդի Մշակութային ժառանգին սրբազան հուրը, իբրեւ փոքր ինչ փոխարինութիւն մեր սրբազան նահատակներուն վսեմ մարտիրոսացումին...:

Ցարգանօք եւ սիրով՝
ՇԱՀՆԱԶԱՐ ՓԷՕԹԱՀԵԱՆ

Լոս Անճելըս

«ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ»

Հայոց 1915ի եղեռնն ու ցեղասպանութիւնը ապրած, տեսած, իր մորթին վրայ եւ հոգիին մէջ զգացած հայ տարեցներու թիւը զգալիօրէն պակսած է: Իսկ անոնք, որ իրենց ականատեսի ապրումներն ու տառապանքը զգայուն գրիչով, գրագէտի գրիչով նկարագրելու Աստուածատուր Շնորհը ունին՝ մատի վրայ կը համրուին:

Ահա այդ հազուագիւտ գոհարներէն մէկն է, որ մեզ այսօր կը ներկայացուի բազմարժէք գիրքի մը մէջ.- «ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ»:

Գովելի եւ չնորհաւորելի է, մեզ շատ սիրելի Տ. Շաւարշ Աւագ Քահանայ Մեհրապեան, որ չի ընկրկիր իր այրող յուշերն ու տակաւի՛ն ցաւող վէրքերը վերապրելու, եւ պատմելու մեր այսօրուայ բախտաւոր սերունդին, թէ ի՛նչ էր եւ ի՛նչպէս եղաւ Հայոց ցեղասպանութիւնը:

Սարսափազդու եղած է հայոց տարագրութիւնն ու ջարդը: Հեղինակը ինքնազոհ ապրումներով եւ իր հին վէրքերը նորոգելով, մեզ կը դնէ 1915ի նահատակութեանց դիմաց: Գիտնանք արժեւորել ցաւոտ վերապրումներուն արժանիքը:

Այնքան խօսուն գրիչով եւ ճչմարիտ ապրումով գրուած է նկարագրականը՝ որ երկար որոնումներու հարկ չկայ, սրտէ ժայթքող եւ աչքերէ հո-

սող արցունքին ջերմութիւնը զգալու համար մեր այտերուն վրայ:

Կ'ապրի՛ հեղինակը եւ կ'ապրեցնէ՛ ընթերցողին: Կը պատկերացնէ մեր առջեւ թուրք կառավարութեան վայրագութիւնը: Բաւ է իբրեւ նախաճաշակ, գիրքը սկզբնաւորող «Հեղինակին Խօսքը» կարդալ, ուր, որեւէ գրախօսականէ աւելի հարազատ, մարդս կ'ազդուի հեղինակին վերապրումներով ու կ'ապրի 1915–1918 տարիներուն մեր մեծերու ապրած մթնոլորտը եւ ողբերգական օրերը:

Սրտո՛վ գրուած, ապրումո՛վ գրուած, ականատեսի՛ զգացումով ղրոչմուած գիրք է սա, ուր Տ. Շաւարշ, Արի եւ Բարի Քահանայ Հօր կամաւոր Նահատակութիւնը կը գծագրէ, եւ այդ քաջակորով կրօնաւորին արձանը կը կերտէ, կը կոփէ, կը ղրոչմէ: Հեղինակը կարողացեր է պատմել անպատմելի գազանութիւններ, սրբապղծութիւններ, մին միւսէն աւելի ահռելի, սարսռազդեցիկ պատկերներ:

Ո՞ւր են մեր այս օրերուն, աշխարհի քաղաքական մեծերը, որ տակաւի՛ն կը տարակուսին, կը վարանին, հաչի՛ւ կ'ընեն, «ցեղասպանութիւն» անուանելու այս թրքաբարոյ լկտիութիւնն ու ծրագրեալ ջարդերը, խաչելութիւններն ու ցցահան սպանութիւնները: Զո՞րն ասեմ, կամ զո՞րն խոստովանիմ, զի անասելի են այս բոլորը, մէկը միւսէն աւելի սարսռազդեցիկ:

Իր ազգին ու անունին արժանի ո՞ր հայը չի յուզուիր, երբ կարդայ աքսորեալ Քահանայ Հօր որոշումը, որ կը պատրաստուի «ցորենի հատիկ» գործածել իբր Սուրբ Հաղորդութեան նշխար, իր արցունքն ալ անոնց խառնելով՝ որպէս օրհնեա՛լ գինի...

«Հովիւ Քաջ, Հովիւ Բարի»:

Ջմայլելի գլուխ է «Գողգոթայի Վրայ Պատարագ» գրուածքը, որու ընթերցումը հային եւ օտարին սրտէն արցունք կը խլէ:

«... Պատարագիչն անայլայլ ու բազկատարած, իբրեւ թէ երկինք համբառնար, սկսաւ իր աղօթքին... Իրեն հետ վերացան նաեւ երեսուն հազար մահապարտները...»:

Կարդացէք 30 էջին նկարագրուած եզակի Պատարագը, զգայացունց, Սրբազան եւ Սրբացած Պատարագը... Մարդու հոգին, սիրտն ու մարմինը փուշ-փուշ կ'ըլլան եւ մենք կը հասկնանք թէ ի՛նչ է փոթորիկ օրերու մէջ Հա՛յ ապրիլ...

... Այս հատուածը ոչ թէ մտքով՝ այլ սրտով գրուած է՝ յուզումով, վերանալով, վերապրելով... եւ չատ հաւանաբար՝ նաեւ օծուած է հեղինակին արցունքով...

Ըստ իմ խոնարհ կարծիքիս, այս հոյակապ գլուխը, —նման ուրիշներու, — դափնեպսակն է որ կը հիւսէ զգայուն եւ արթուն գաւակը՝ իր քաջարի եւ անմոռանալի Քահանայ Հայրիկին, որուն յիշատակն ու ճառագայթը անմար պիտի մնայ «ՄԵՌ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» գիրքը՝ կարդացողի սրտին եւ երեւակայութեան մէջ...:

Պուէնոս Այրէս

ԿԱՐԱՊԵՏ ԹԷՓԻՐԵԱՆ

* * *

Ֆրանսահայ աւետարանական համայնքի պաշտօնաթերթը «ԲԱՆԲԵՐ», —որուն կ'աշխատակցիմ,— ընկալեալ սովորութեան համաձայն անցնող Հոկտեմբերի թիւը նուիրած ըլլալով ՍՐԲՈՑ ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՑ, «ՄԵՐ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» *հատորներուս վերջին գրութիւնէն էջ մը հիւրընկալած է, «Փոխան Գրախօսականի» մակագրութեամբ եւ «ՍՈՒՐԲ ՄԵՍՐՈՊԻ ՇՐԹՆԵՐՈՎ» խորագրուած:*

* * *

Աթէնք հրատարակուող «ԱԶԱՏ ՕՐ» 20 Փետրուար 1988 թիւով Գրական-Գեղարուեստական էջն ու երկու սիւնակ տրամադրած է գիրքերուս, այս ծանօթութեամբ.-

Մ. Խ.- «Ստացուած հրատարակութիւններ»ու *սիւնակին մէջ, օրին տեղ տուած էինք* ՇԱՒԱՐՇԱՆԻ «ՄԵՐ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» *երկհատոր հրատարակութեան: Այսօրուան մեր «Գրական-Գեղարուեստական» էջը կը տրամադրենք նոյն հեղինակին, որ ծանօթ անուն մըն է յունահայ գաղութին, մանաւանդ «հիներուն»:*

«ՇԱՒԱՐՇԱՆ»ը՝ գրական ծածկանունն է Տ. Շաւարշ Աւագ Քհնյ. Մեհրապեանի: *Այս մասին աւելորդ բացատրութիւններ տալու պարտադրանքէ զերծ կը կացուցանենք մեզ զմեզ, քանի որ «Կենսագրական գիծերու» բաժնին մէջ ատոր բացատրութիւնը ինքնին կը տրուի նոյնինքն հեղինակին կողմէ:*

«ՄԵՐ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» *հատորներէն կը քաղենք մեկենասի նախաբան «Ցիշատակարան»ը, Արժանթինահայոց Առաջնորդի «Փոխան Ցառաջաբան»ին, «Հեղինակին Խօսքը», «Կենսագրական գիծեր»ը, ուր հեղինակը ամփոփ նախադասութիւններով կը ներկայացնէ իր անձը. հեղինակի կողմէ 1930-ին, Աթէնքի մէջ հրատարակուած «Կտակ» քերթուածը եւ երկրորդ հատորի վերջաւորութեան լոյս տեսած եզրափակիչ «Վերջաբան»ը:*

Դժբախտաբար, տեղի սահմանափակութիւնը, առաւել այնքան համով ոճով նկարագրուած հեղինակի Գողգոթան չարունակական մէկ ամբողջութիւն ըլլալու իրողութիւնը՝ առիթ չընծայեր մեզի նմուշներ հրատարակելու: Ջէինք կրնար սակայն «էջ» մը չտրամադրել, այսքանով կը գոհանանք:

Հեղինակին երկու հատորները կրնանք տրամադրել ոեւէ փափաքողի, կարդալու եւ ամբողջական պատկեր մը կազմելու համար գործի մասին:

* * *

Թէհրան հրատարակուող «ԱՐԱՓՍ» Ամսաթերթը իր Ցունիս-Ցուլիս 1988 թիւին մէջ կը գրէ.-

1987 թուականին Պուէնոս Այրէսում լոյս տեսաւ երկու հատորից բաղկացած «ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» յուշագրութիւնը, Տ. Շաւարշ Աւագ Քահանայ Մեհրապեանի հեղինակութեամբ:

Ծիչեալ մեծարժէք գիրքը «ԱՐԱՓՍ» ամսաթերթին հասաւ հեղինակի կողմից:

Տ. Մեհրապեանը ականատես լինելով 1915եան Հայոց ողբերգական օրերին եւ մաս կազմելով 30.000 մահապատականների մի քարաւանին, դարձեր է սակաւաթիւ ողջ մնացածներից մէկը: Նա Եղեռնի դաժան օրերից, տասնամեակներ յետոյ, ամենակենդանի կերպով նկարագրել է իր եւ իր ժողովրդի Golgotha: Ծիչեալ աշխատութեան մէջ ուժգին մի ապտակ հասցնելով այն մրոտ երեսներին, որոնք վերջին տարիներին ամենաաշխոյժ կերպով հրապարակ են նետուել, Հայոց դէմ ամենահրէշային կերպով գործադրուած ջարդը հերքելու, ջանալով անմեղացնել թուրք ոճրագործ հեղինակներին, փրկելով նաեւ նրանց ժառանգորդ՝ արդի թուրք իշխանաւորներին այսօրուայ անել վիճակից:

ԽՕՍՔ ՀԵՂԻՆԱԿԻ

ԽՕՍՔ ՀԵՂԻՆԱԿԻ

«ՀԱՄԱԶԳԱՑԻՆ ՄՇԱԿՈՒԹԱՑԻՆ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԻՒՆ»ը երկու անգամ ծրագրեց «ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» գիրքերս հանրութեան ներկայացնել եւ աւարտին սարքել «ԳԻՆԵՁՕՆ», հիւանդութեանս պատճառով պիտի բացակայէի ձեռնարկէն եւ սակայն պատրաստեցի «Հեղինակի Խօսք»ս, զայն կը զետեղեմ ալստեղ.-

Այսօր հոգիս կը խայտայ ՄԱՐԱԹՈՆի *առաջնութիւնը չահող մարզիկի հրճուանքով: Կեանքն ալ* ՄԱՐԱԹՈՆ *է, որ մարդս կը սկսի իր ծննդեան թուականէն, չարունակելու վազքը՝ մինչեւ «Ցետին Շունչ», ինչպէս ըսած եմ իմ մէկ բանաստեղծութեանս մէջ: Արշաւ՝ ոչ թէ Մարաթոն գիւղէն Մայրաքաղաք Աթէնք, այլ՝ ծնունդէն-մահ, արժեւորողը՝* կեանքի ցաւիտեանութիւն...:

Եւ հայուն ՄԱՐԱԹՈՆը *սկսուած է ցեղին հիմնադրութեան թուականէն. բազում դարեր չարունակուելով սերունդէ-սերունդ, հասած է ինծի, որ իմ կարգիս «ՀԱՑՈՑ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ»ով վազքը կը փոխանցեմ գալոց սերունդներու, ի խնդիր նոր Մարաթոններ ունենալու...:*

Բուռն եղաւ 83 տարուայ ընթացքին մղած պայքարս, մերթ խանդավառ, մերթ ալ նկուն եւ սակայն, զօտեպնդուած ցեղիս նահատակներու խրախոյսէն, որով ինծի կը ներարկէին Հաւատք եւ Յոյս, անոնք զիս առաջնորդեցին դէպի այս բեմը, ըսելու «Հեղինակի Խօսք»ս: (Թէեւ այս ձեռնարկը՝ իրերու բերմամբ յապաղեցաւ, բայց հայկական ասութեամբ «Ուշ

լինի, նուշ լինի», յիրաւի այդպէս ալ եղաւ։)

Շնորհակալութիւն «ՀԱՄԱԶԳԱՑԻՆ»ի որ ձեռնարկը կազմակերպեց ու նաեւ բոլոր անոնց՝ որոնք իրենց մասնակցութիւնը բերին ելոյթներով եւ ներկայութեամբ։

Աւետարանի հրաւէրը մահկանացուներուս այլ մանաւանդ պատասխանատու պաշտօնեաներու՝ կ'ըսէ.–

«Տնտես, տուր զհամար տնտեսութեան ֆո»։

Կ'ընդառաջեմ երկնային հաշուեպահանջի հրաւէրին եւ իբր «Համար Տնտեսութեան» կը ներկայացնեմ ալեկոծ կեանքիս վաստակը,— «ՄԵՌ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» հատորներս։

* * *

Աչքի առջեւ ունեցէք պատկերը «Կեանքիս Մարաթոն»ին, որ իսկապէս սկսաւ «ծնած օրէս...»։

Մննդավայրս է Արեւմտեան Հայաստանի Բարձր Հայքի Դերջան գաւառի Դըւնիկ գուտ հայաբնակ գիւղը։ Արիւնարբու Քիւրտ Մուսա Պէյի եւ իմ գերդաստանիս միջեւ ունեցած են Արեան Դատ, որ սերունդէ-սերունդ չարունակուելով՝ հասած է ծնողքիս, որուն անդրանիկ երկու արու զաւակները 1 եւ 3 տարեկան, այլ ազգականներու հետ կը խողխողուին՝ ջարդարարի մարդոց կողմէ։

Կ'անցնի 7–8 տարի, յիշեալ ջարդարարի հորդաները դարձեալ կ'ասպատակեն մեր տունը, քանի մը հոգիի կարգին կը խողխողուի նաեւ երկունքի մէջ եղող մայրս, որ հոգին կ'աւանդէ, սակայն իր զոհաբերութիւնը զիս աշխարհ կը հանէ...։

Այս է ծննդեանս պատմութիւնը։ Ջաւակն եմ հայու մը, որ իր չորս եղբայրներուն հետ իրենց կեանքը նուիրաբերած են Հայրենիքի ազատագրութեան Սուրբ Գործին։

Հայրս քանիցս մահափորձի ենթարկուած, Հայոց Հայրիկի խորհուրդով ուսերուն կ'առնէ Ֆահանայական լուծ, Թելադրիչի օրինակով ծառայելու ազգին...։

Արդէն Սեբաստիոյ Ս. Նշան վանքի ճեմարանական ընթացքն աւարտած եւ սարկաւագի աստիճան ստացած, կ'ընդառաջէ Հայրիկի հրաւէրին։ Աշխարհական Արմենակը ձեռնադրող Սրուանձտեանց Գարեգին Սրբազանի կողմէ կը կոչուի Տ. Եղիսէ Ֆահանայ։

Այս առթիւ հարկ է ձեզ առաջնորդել հայրենի երկիր եւ յետոյ՝ Միջագետք; մանկութեանս երազներու կախարդական աշխարհէն դէպի ցեղիս սպանդանոցը։

Մննդավայրիս եւ գերդաստանիս տուներուն մէջ անջնջելի յիշատակներ ձգած են այցելու ֆէտայիներ՝ որոնց փաղաքչանքը վայելած եմ։ Անոնց ներկայութիւնը տղեկիս համար անըմբռնելի այլ խորհրդաւոր ժողովներն ու զինավարժութիւնը՝ երիտասարդութեան հետ, անվրէպ հրացանաձգութիւնն ու հայրենասիրական գոռ երգեցողութիւնը կը փոթորկէին իրենց ներկայութեամբ ալեկոծուող հոգիս եւ անմեկնելի ապրումով զիս կը փոխադրէին կախարդական-Հէֆիաթային աշխարհ...։ Գիշերը արթմնի թէ

երազի մէջ, կը խնդրէի Աստուած Պապայէն *աճեցնել հասակս, որպէսզի չափահասներու օրինակով նշանառութիւն կատարելով հաւկիթ փշրէի, որ իրաւունք ունենայի նուիրուելու* Հայաստանը ազատագրելու Սուրբ Գործին…:

Հանիւս, հօրս եւ ուսուցչիս Հայոց Ազգային Պատմութենէն *դրուագներու պատմումը զիս կը մղէր պահեր առաջ փութալ տեղ բռնել թոնիրի եզերքին «Հեֆիաթ» ասացն ունկնդրելու…:*

Ո՛րքան կարթած էին մեզի Հայկ Նահապետ, Սասունցի Դաւիթ, Արա Գեղեցիկ, Տորք Անգեղ, Մեծն Տիգրան, Քաջն Վարդան, Գայլ Վահան, Դաւիթ Պէկ եւ մեր օրերու փետայիներու սխրագործութիւնները, որոնք պիտի սանձէին հրէշ թուրքերու եւ ֆիւրտերու շահատակութիւնները եւ պիտի ազատագրէին սգաւոր Մայր Հայաստանը, որուն հսկայ պատկերը աւերակներու վրայ ողբալու դիրքով, բանուած էր հօրս կառուցած գաւառին մէջ բացառիկ եռյարկանի ՍՈՒՐԲ ՄԵՍՐՈՊ վարժարանի վարի յարկի բեմի վարագոյրին վրայ…:

* * *

Նկարագրի կերտումս կը պարտիմ հօրս, որուն ազդեցութիւնը եղած է բուռն, տպաւորիչ: Անիկա «Հովիւ Քաջ», ամէն դէպքի ցցուած է դահիճներու դէմ սուրի պէս, իբր հաշուեպահանջ, *—եւ դէպքերը անպակաս կ'ըլլային հայոց աշխարհին մէջ,— գործուած ոճիրներու առթիւ զոհերու քննութեան համար երբ կ'ընկերանար պետական քննիչներու, 6–7 տարեկան տղեկս ալ հետը կը տանէր… Մեծ հայրս՝ Գիւղապետ Գալուստ Աղան ինծի անհասկըննալի շուններու լեզուով դիտողութիւն կ'ընէր հօրս այս արարքի մասին, պատասխան կը ստանար.–*

Թող մանկուց տեսնէ, վարժուի ու եփի դէպքերու առթիւ յուզումին… Ցառաջիկային՝ աւելի զարհուրելիներուն պիտի հանդիպի… Քաջերը ընդունակ պիտի ըլլան տոկալու եւ դիմադարձելու…:

Հօրս նկարագրին ցոլացումն էր այս՝ տղան Հայաստանի ազատագրութեան զինուոր պատրաստելու…:

Հետագային, զարգացող դէպքերն եկան վկայել հօրս հեռատեսութիւնը, երբ կ'ըսէր.–

Երեւցող գիւղը ուղեցոյցի կարիք չունի…:

Երէց երկու եղբայրներուս խողխողումէն ես ալ գիտակ էի ինծի սպասող ճակատագրին, քանի սուր լսողութիւնս կը տանջէր չուն Մուսա Պէյի կանչը.–

Մարապետ գերդաստանէն արու զաւակ ողջ չձգել…:

Գիրկէ–գիրկ կը տարուէի եւ խնամողներ անմեկնելի հառաչանքով կ'ըսէին.–

Հոգիս մատաղ եղնի բեզի, Համազ Փաշա… Դու էլ… Մայր Հայաստանի…:

Մատ մը տղեկ, խօսքին իմաստը կ'ըմբռնէի հասուն մարդու գիտակցութեամբ… կ'ըմբռնէի ու կը բորբոքեցնէի հոգիս՝ կատղած առիւծի նման…:

Հայրս կը հրճուէր զաւկին այդ զարթնումէն…:

Այնուհետեւ, իբրեւ մատաղցու խոյ՝ բոլորին գուրգուրանքը կը վայելէի… Ես ալ իմ կարգիս՝ հաւերը կերակրելու հոգն ստանձներ էի… Առտու-իրիկուն, բուռ-բուռ ընտիր կեր կու տայի, որ առատօրէն հաւկիթ ածեն մինչեւ երանելի այն օրը, որ ես ալ նշանառութեամբ զանոնք փշրէի, բոլորին ցոյց տալու, թէ համբակ հայ տղայ մը չէի…:

Ցիշողութիւնս տանջած է կարեւոր դէպք մը:

Երկու հօրեղբայրներս՝ Մարկոսն ու Թորոսը միաժամանակ, նոյն տրխուռնչակ Մուսա Պէյի մարդոց կողմէ կը սպանուին՝ ընդհարումի մը ընթացքին: Հայրս Երզնկայի բանտէն արձակուած, Տրապիզոնէն կը հեռագրէ թէ գիւղ կու գար: Նահատակները սպասցուցին, որ եղբայրը գար թաղման արարողութիւն կատարելու…:

Գաւառի ամբողջ հայութիւնը Դրունիկ եկած էր…:

Պատկերը աչքիս առջեւն է.–

Ֆետայի ընկերներ մոսինեներ դրած Մարկոսի եւ Թորոսի կուրծքերուն, անոնց մարմիններն ուսամբարձ տարին գերեզմանատուն, հրացանաձգութեամբ եւ յեղափոխական երգեր բնդացնելով…:

Հօրս կատարելիք պաշտօնը ծանր էր եւ սակայն «Մեր ֆաջ տէրտէրն Հայոց Աստուծոյ», կսկիծին դիմանալու, տոկալու օրինակ տուաւ եւ խօսած քարոզով մթնոլորտը ելեկտրականացուց…:

Բանտէն ելլել եւ եղբայրներուն թաղումը կատարել՝ ցնցիչ էր, խորհրդաւոր…:

Մանկական մտքիս մէջ քանդակուած է ֆետայիներու եւ ժողովուրդին բացառանչութիւնը.–

Նահատակները անմահ են…:

Կեցցէ՛ Հայաստան…:

Բնական է՝ այս խօսքերուն իմաստը չէի կրնար ըմբռնել:

Հետագային, հայրս պիտի բացատրէր որ հոգիս կազմուի…:

Ահա մթնոլորտը, որուն մէջ աճեցաւ մանկութիւնս եւ պատանեկութիւնը:

Ո՞ւր մնացին սակայն «Մանկութեան երազներ»ը, որոնցմէ զահիճներ զիս բաժնելով նետեցին Միջագետք, ուր չաղախուեցայ սպաննուողներու հետ, այլ հոգիս կառչած մնաց հայրական պատուէրին,— Զկորսնցնեմ հաւատս, որպէսզի ապրիմ եւ վկայութիւն տամ ՅԵՂԻՍ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ…:

Մեծ եղեռնէն վերապրելով, Պոլիս, որբանոցի մէջ վայելած եմ ուսուցչիս՝ Պ. Յակոբ Օշականի հոգածութիւնն ու խրախոյսը, որ ինծի չնորհած էր «ԵՂԵՌՆԱԳԻՐ» տիտղոսը: Անիկա լեռնակուտակ պարտաւորութիւններ դրաւ ուսերուս…:

Աչխարհական եւ հոգեւորական գործերս կրնան վկայել, թէ իսկապէս ապրած եմ «Իմացեալ կեանք»: Կատարելիք պարտք մըն ալ ունիմ, որ «ԿԱՐԱՊԻ ԵՐԳ»ս ըլլալու սահմանուած է…:

Հատորներուս մէջ կը պակսին Հօրս Նահատակութեան եւ Ռաս Իւլ-Այնի ջարդին դրուագը, զորս ձկատողութեանս յանձնեցի Գարակէօզեան որբանոցի մէջ Սուրէն Բաբախեան եւ Ունճեան-Արամեանի մէջ՝ ծակոր Օշական:

Այդ ահաւոր դրուագը չեմ կրցած գրել պարզ այն պատճառով որ ամէն անգամ երբ փորձած եմ, տագնապներու մէջ գալարուելով դատողութիւնս կորսնցուցած եմ...:

Սակայն, Նախախնամութիւնը այլ տնօրինութիւն ունեցած է... 1985ին *ծանր հիւանդութենէ ապաքինելուս առթիւ, Աստուծոյ չնորհակալութիւն յայտնելու համար որոշեցի ուխտի երթալ Մայր Հայաստան եւ Սուրբ Էջմիածին... Երբ կրօնական Դասը գլխաւորութեամբ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի Հոգեհանգիստ կատարեց «Միծեռնակաբերդ»ի Նահատակաց Ցուշակոթողին առջեւ, գիշերը ՏԵՍԻԼ ունենալով, հօրս խորհուրդէն յափըշտակուած եւ հայրենի Սուրբ Հողէն ներշնչուած գրեր եմ «ԽՕՍՓ ՄԱՀԱՊԱՐՏԻ»ն...:*

Երբ յաջողեցայ ՀԱՑՈՑ ՄԵՐ ԵՂԵՌՆի ահաւոր այդ դրուագին խարիսխը ձետել, ականջներս կը թրթռացնէր ՏԵՍԻԼին պատուէրը.-

Գ Ր Է՛... Վ Կ Ա Ց Է՛...:

Այդ օրէն սկսեալ, հատնումներով գրի առի զայն եւ ՈԴԻՍԱԿԱՆԸ, *ու նաեւ* ԱՒՈՐ ԾՆՆԴՈՑԸ, *որուն սկզբնաւորութիւնն է* 1919 *թուականը: Ջանք գրեթէ աւարտած, հատորներուս չուրջ գրուած նամակներէն եւ գրախօսականներէն փունջ մը ի մի խմբելով, գրքոյկով մը պիտի հրատարակեմ:*

Նիւթին պատմական արժէքն ու չահեկանութիւնը ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ, *կը հարկադրէ ինծի, ի գին ամէն զոհողութեան,* իրագործել նաեւ այս իղձը...:

Կեանքիս 65է *աւելի տարիներու ազգային ծառայութիւնս, —աչխարհական եւ կրօնական,— կու գան վկայել վաղուց պատրաստուած դամբանիս դրոշմուելիք բառերը.-*

ՀԱԽԱՏԱՑԻ, ՍԻՐԵՑԻ, ԳՈՐԾԵՑԻ.
ՏԱՆՋՈՒԵՑԱՑ, ՏՈԿԱՑԻ, ՑԱՂԹԵՑԻ:

Պուէնոս Այրէս
Ապրիլ 1989

Տ. ՇԱՒԱՐՇ Ա. ՔՀ. ՄԵՀՐԱՊԵԱՆ

ԻԲՐԵԻ ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Ցաւելուած այս գրքոյկը:

Ծնողքը՝ «ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» հատորներս են:

Զանոնք մեկնաբանողը՝ նոյնիսկ այս գրքոյկն է.–

ՋԱՐԴԻՆ ՈԴԻՍԱԿԱՆԸ, ՀՕՐՍ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ ՍՊԱՆԴԸ:

Առաջինը՝ 70 տարիներու հատնումով երկնուած, երկրորդը՝ չորս տարուան ճահատակութեամբ, ընթերցողին պատկեր մը կը գծէ այն ահաւոր ողբերգութենէն՝ որ կոչուեցաւ՝

ՀԱՑՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՆՈՒԹԻՒՆ

Այո, ՈԴԻՍԱԿԱՆը 70 տարուան վաստակ:

Անվարան եւ համարձակ կրնամ յայտնել աննախընթաց դէպք՝ ամբողջ աշխարհի գրականութեան մէջ:

Երկրորդը՝ 4 տարուան ճահատակութեամբ լոյս աշխարհ եկած, առընչուած է ՀԱՑՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՆՈՒԹԵԱՆ հետ, որուն նոյնպէս՝ մարդկութիւնը իր բովանդակ Պատմութեան ընթացքին չէ հանդիպած նման խստմնելի դէպքի մը...:

Հիւրընկալուած ճամակներն ու գրախօսականները վկայութիւն՝ «ՄԵԾ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ»ի արժէքին:

Զարմանալին՝ «ՁԱՑՆ ՀԱՑՐՆՆԵԱՑ»ը չլսելս է...:

Մինչդեռ, ապահով ձեռքերով ղրկած էի Հայաստան օրինակներ՝ առ որ անկ է:

Ապշի՞լ թէ զայրանալ...:

Երկուքն անբաւարար՝ խռովքս պարտկելու...:

* * *

Այս փոքրիկ գրքոյկին խանի մը էջերուն յղացումը առաւել դժուարին եղաւ՝ քան հրատարակուած հատորներուս երկուքը...:

Հոգեկան յուզումներէս յառաջացող, բազմիցս զիս զգետնող տագնապներու հակառակ տոկացի... Տոկացի... նիւթին տեւական ուրբաքոծումին եւ ի գին կեանքի՝ ի վերջոյ յաջողեցայ լրումին հասցնել զայն...:

«ՈԴԻՍԱԿԱՆ»ի մէջ յիշատակուած է թէ «կեանքը ՄԱՐԱԹՈՆի վազք է՝ Ծնունդէն-Մահ, արժեւորողը՝ կեանքէն-ցաւիտեանութիւն…:

Ուրեմն՝ դաժան կեանքին դէմ մղած պայքարս եղած է 83 տարի:

Ես կ'օրհնեմ եւ մեռոնուած շրթներով կը համբուրեմ ճակատը աւոր՝ որ 30-40 տարի ետպատգիդելով չէ ներկայացած: Իմ պայքարիս՝ վկայ յիշատակուած թուականներն ու վայրերը.-

Կ. ՊՈԼԻՍ 1919 — ՊՈՒԷՆՈՍ ԱՑՐԷՍ 1989:

Դաժան կեանքը ինչքան տագնապալի կացութեան մատնեց զիս՝ այնքան կռանուեցայ կամքս, կոփուեցայ հոգիս… Առաքելութեան գիտակցութիւնը զինած է զիս ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ՀԱՒԱՏՔՈՎ, ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ ԿԱՄՔՈՎ:

Պատանեկութենէ սկսեալ, հօրս շրթներն ու սիրտս տեւաբար վկայած են թէ կեանքի մէջ գերագոյն պարտականութիւն մը վիճակուած է ինծի… Քանի հասակ նետելով աճեցայ, այնքան այդ համոզումը արմատ նետեց հոգւոյս մէջ եւ ես կեանքիս ամբողջ տեւողութեան, «Ճիտի Պարտք» նկատած եմ ազգային ծառայութեան նուիրուիլ՝ անսակարկ գոհաբերութեամբ եւ գործերս ոչ մէկ ատեն զիս յուսախաբ չեն ըրած: Հոն՝ որ ուրիշներ կ'ընկրկէին՝ ես կուրծքս կը ցցէի, յաղթանակին պարգեւելիք վայելքով հրճուելու…:

Արդարեւ, այդպէս ալ կ'ըլլար…:

Վկայ նաեւ յաւելուած այս փոքրիկ գրքոյկը…:

Անոր ծնունդ տուողը՝ ՀՕՐՍ ՀՈԳԻՆ ԷՐ… Արքուն թէ երազի մէջ, նոյնիսկ նետած մէնք-մի քայլիս՝ սիրտս կը խշխշացնէին տեւաբար կըրկնուող պահանջքը.-

Գ Ր Է՛… Վ Կ Ա Ց Է՛…:

Ցվերջ մնացած եմ հաւատարիմ որդի…:

Այս տարի՝ քահանայական ձեռնադրութեանս 40-ամեակն է:

Ծաւալով փոքր այլ տարողութեամբ անսահմանելի յաւելուած այս գրքոյկը —վկան կեանքիս եւ գործունէութեանս,— կ'ընծայեմ ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՀԱՑՈՒԹԵԱՆ:

Պուէնոս Այրէս
1989 Ապրիլ

Տ. ՇԱՒԱՐՇ ԱՒԱԳ ՔՀ. ՄԵՀՐԱՊԵԱՆ

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ԳՈՐԾԵՐԸ

1) «ԵՐԳԵՐ ՍԻՐՈՑ ԵՒ ԿԱՐՕՏԻ» (Աքէնք, 1947)
2) «ԵՐԵԽԱՆԵԱՆ ԵՐԳԵՐ» (արեւելահայ բարբառով, Աքէնք, 1947)
3) «ՍԿԱՈՒՏԻՆ ԱԼՊՈՄԸ» (Աքէնք, 1949)
4) «ԱՐԻԱԿԱՆ ՀՈՒՆՁԻ» (Պուէնոս Այրէս, 1960)
5) «ՄԵՌ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» (երեք հատոր, Պուէնոս Այրէս, 1987)
   Ա.– «ՎԵՐԱՊՐՈՂ ԲԵԿՈՐՆԵՐ»
   Բ.– «ԴԱՀԻՃՆԵՐՈՒ ՈՐՁԻՆ ՄԷՋ»
   Գ.– «ՑԱՐՈՒԹԻՒՆ ՄԵՌԵԼՈՑ»
6) «ՄԵՌ ԵՂԵՌՆ ՀԱՑՈՑ» (ցաւելուած) 1989

ԱՆՏԻՊ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

1) «ՍՈՒՐԲ ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ ՀԱՑՐԱՊԵՏ», երկիցք փոխադրման 800 ամեակին առթիւ (Պոսթընի «*Պայքար*» օրաթերթի մէջ իրրեւ թերթօն հրատարակուած, 94 թիւով)
2) «ՀՈՎՈՒԱԿԱՆ ՄԱՏԵԱՆ» (բարոզներու ստուար ձեռագրեր)
3) «ԱՆԱՌԱԿ ՈՐԴԻ» (հոգեւոր վիպակ)
4) «ՀՈՎԻՒ ՓԱՋ» (Խրիմեան հայոց Հայրիկ)
5) «ՀԱՑՈՐԴԻ» (թատերգութիւն 4 արար)
6) «ԸՆԾԱՑՈՒՄ Հ.Մ.Ը.Մ.Ի» (ճառիրուած 60ամեայ ծառայութեան)
7) «ՀԱՑՐԵՆԻ ԱՊՐՈՒՄՆԵՐ» (դէպի Ս. Էջմիածին եւ Հայրենիք 1985-ին կատարած ուխտագնացութեան առթիւ)
8) «ՍԵՐՄՆԱՑԱՆ ՄԱՄՈՒԼԻ ԷՋԵՐԷՆ»
9) ՆԱՄԱԿԱՆԻ

ԿՈՂՔԻ ԳԾԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԳՈՐԾՆ ԵՆ ՆԿԱՐԻՉ ՊՐ. ՄԱՆՈՒԷԼ ՂԸՐԹԵԱՆԻ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԵԱՆՑ ՈՒՇԱԴՐՈՒԹԵԱՆ

Մեր ազգային հաստատութիւնները, —«ՀԱՑԿԱԿԱՆ ԴԱՏ»ի ցանձնախումբեր, ձայնասփիւռի կայաններ, գրադարան, վարժարան, ակումբ, հայրենակցական, մշակութային, բարեսիրական, երիտասարդական, մարզական, եւայլն, իրենց գրադարաններուն համար եթէ ցանկան ունենալ այս հատորէն, հեղինակին գրաւոր դիմում կատարելով, օրինակ մը նուէր կը ղրկուի իրենց:

Հասցէ.– **Padre Shavarsh Mehrabian**
Honduras 4520
1414 Buenos Aires
ARGENTINA

Այս գիրքը պատրաստուած է ՍԱՐՏԱՐԱՊԱՏ լուսաշարական աշխատանոցին մէջ, Արմենիա փողոց թիւ 1329, Պուէնոս Այրէս:

Հեռաձայն՝ 773-0314, 771-2520:

Este libro ha sido fotocompuesto en los talleres del Periódico SARDARABAD, calle Armenia 1329, Capital Federal.

Tel. 773-0314, 771-2520.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Էջ

Ոդիսական Ջարդի 4
Հօրս Նահատակութիւնը եւ Ռաս Իւլ-Այցի ջարդը 53
«Կարմիր Կիրակի» 64
Նմոյշներ ճամակներէ 71
Նմոյշներ Գրախօսականներէ 87
Խօսք Հեղինակի 109
Իրրեւ վերջաբան 116

Archbishop
Vicken Aykazian